

genootschap
voor
geschiedenis

139/3-4

2002

REDACTIONEEL

183

ARTIKELS

- V. Lambert, *De Brugse Metten: een andere lieu de mémoire van de Vlamingen* 185-198
- J. Huyghebaert, *Bedenkingen bij een wijdverspreide hedendaagse visie op de Guldensporenslag* 199-225
- J. de Sutter, *Een paardenharnaspendant van Gwijde van Namen* 226-233
- L. Devliegheer, *Nogmaals de Kist van Oxford* 234-244
- M. Vandermaesen, *De confiscatie van goederen op Brugse leliaards tussen 1302 en 1305* 245-267
- J. Mertens, *Wahrheit und Dichtung. Historiciteit(en) beeldvorming rond 1302* 268-279
- A. Hemeryck, *Het Brugse pantheon: nationale en lokale helden samengebracht* 280-296

BOEKBESPREKINGEN

- P. Trio, D. Heirbout, D. Van den Auwee (reds.), *Omtrent 1302* (M. Vandermaesen) 297
- R. C. van Caenegem (red.), *1302. Feiten en mythen van de Guldensporenslag* (P. Trio) 302
- J. F. Verbruggen en R. Falter, *1302. Opstand in Vlaanderen* (M. Vandermaesen) 308
- L. Jongen en M. Pipers, *"Ghi Fransoyse sijt hier onteert". De Guldensporenslag. Lodewijk van Velthem* (L. Devliegheer) 309
- Ph. Despriet, *Kortrijk 1302. De koninklijke dwangburcht. Van het ontstaan als grafelijk centrum tot de sloping en verkaveling (1415-1429)* (L. Devliegheer) 311
- E. Vanhoutte (editie) en K. Wauters (inleiding), *Hendrik Conscience, De Leeuw van Vlaanderen of de Slag der Gulden Sporen* (K. Calis) 314

KRONIEK

319-353

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 139 (3-4)

2002

“De Guldensporenslag was geen mythe, ontsproten aan het brein van een gedreven dichter. Hij was een historische, in de tijd en ruimte exact gelokaliseerde en goed gedocumenteerde gebeurtenis. Niettemin is hij in latere tijden een tweede leven gaan leiden als symbool en bron van inspiratie voor de Vlaamse Beweging en heeft hij aldus legendarische allures aangenomen. De negentiende-eeuwse romantiek heeft aan de “helden” van 1302 een bijna mythologisch aureool gegeven, die literatuur, kunsten, meetings en optochten heeft begeistert”. Aldus prof. em. dr. R. Van Caenegem in zijn “Woord vooraf” in het door het Mercatorfonds in 2002 uitgegeven verzamelwerk “1302. Feiten en mythen van de Guldensporenslag”. De glorierijke slag bij de Kortrijkse Groeningebeck heeft de tijdgenoten geroerd en verbaasd en wordt zevenhonderd jaar later nog steeds herdacht en gevierd.

In 1902 heeft de toen nog relatief jonge, in 1839 gestichte *Société d’Emulation* geen herdenkingsnummer aan de Guldensporenslag gewijd, alhoewel in dat jaar het zesde eeuwfeest van de slag bij Kortrijk werd herdacht met grootse herdenkingsfeesten die ideologisch soms nogal verschillend werden ingevuld.

Intussen heeft het wetenschappelijk historisch onderzoek over de beroemde veldslag een hele weg afgelegd, om in 1952 bekroond te worden met het bekende standaardwerk van prof. dr. J. F. Verbruggen.

Naast de eigenlijke slag hebben de politieke gebeurtenissen vóór en na 1302 meer belangstelling gekregen en ook de receptie van de Groeningeslag in de 19de en 20ste eeuw wordt meer en meer bestudeerd. Daarvan getuigen ook de bijdragen in deze aflevering waarvoor wij de aangezochte auteurs hartelijk danken.

Maurice Vandermaesen

Luc Devliegher

De Brugse Metten: een andere *lieu de mémoire* van de Vlamingen

De Frans-Vlaamse oorlog

Op 9 januari 1297 zegde Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen (1252/1278-1305), zijn leencontract op met Filips IV de Schone, koning van Frankrijk (1285-1314). De leenopzegging betekende zoveel als een oorlogsverklaring en op 15 juni 1297 vielen Franse troepen onder leiding van Karel van Valois en Raoul van Nesle Kroon-Vlaanderen binnen.¹ Het was het begin van de zogenaamde Frans-Vlaamse oorlog die pas in 1320 met een definitief vredesverdrag werd afgesloten.² De bekendste gebeurtenis die zich in die oorlog heeft afgespeeld, is ongetwijfeld de Guldensporenslag. Deze veldslag die op 11 juli 1302 werd uitgevochten op de Groeningekouter bij Kortrijk heeft tot de verbeelding gesproken van de tijdgenoot en van latere generaties. Voor het eerst in de geschiedenis van West-Europa behaalde voetvolk de overwinning op een sterk en goed uitgerust ridderleger. Dat was een bijna onmogelijke gebeurtenis en ver-

-
- 1 Karel, graaf van Valois en Anjou (1270-1325), was de broer van Filips de Schone. Raoul van Nesle was de schoonvader van Willem van Crèvecœur, de tweede zoon uit Gwijdes huwelijk met Mathildis van Bethune. Th. Luykx, *Het grafelijk geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone*, Leuven, 1952, p. 112. Kroon-Vlaanderen was het deel van het graafschap Vlaanderen dat van de koning van Frankrijk in leen werd gehouden.
  - 2 Over de Frans-Vlaamse oorlog, zie F. Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*, Parijs, 1897. Het werk van Funck-Brentano is natuurlijk verouderd en bovendien gekleurd door een pro-Franse romantische visie. Wat de pure feiten betreft, is hij evenwel accuraat, zeer gedetailleerd en bijzonder goed gedocumenteerd. De interpretatie van de verhalende bronnen bij Funck-Brentano is evenwel niet te vertrouwen. Voor recentere overzichten van de Frans-Vlaamse oorlog, zie H. van Werveke, 'Avesnes en Dampierres. Vlaanderens Vrijheidsoorlog 1244-1305', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II, Utrecht-Antwerpen, 1950; M. Vandermaesen, 'Vlaanderen en Henegouwen onder het Huis van Dampierre 1244-1384', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II, Haarlem, 1982, pp. 399-451.

wekte grote opschudding, niet alleen in Vlaanderen en Frankrijk, maar ook daarbuiten.³ We blijven eerst even stilstaan bij de gebeurtenissen die aan de veldslag voorafgingen.

Na een periode van wapenstilstand, barstte de oorlog tussen de graaf van Vlaanderen en de koning van Frankrijk in alle hevigheid los op 7 januari 1300. Reeds in mei van dat jaar moest Robrecht van Bethune, zoon van Gwijde van Dampierre en sinds 1299 ook effectief graaf van Vlaanderen, zich overgeven. Op 24 mei kwamen Gwijde van Dampierre en zijn zonen Robrecht van Bethune en Willem van Crèveœur in Parijs aan en werden onmiddellijk gevangengezet. Kroon-Vlaanderen werd bij het Franse kroondomein aangehecht en onder het bestuur geplaatst van Jacques de Châtillon, oom van koningin Johanna van Navarra. De Franse gouverneur stond voor een politiek die de koningsgezinde leliaards – het patriciaat in de steden – bevoordeelde. Hierdoor werden de ambachten in de armen van de Dampierre-dynastie gedreven. Gwijde van Namen en Willem van Gulik, respectievelijk zoon en kleinzoon van Gwijde van Dampierre, gingen een alliantie aan met de Brugse volksmenner Pieter de Coninck. Willem van Gulik werd als leider erkend in Brugge, Damme en Aardenburg en aan het hoofd van de Brugse milities brandde hij de woning van de Fransgezinde heer van Sijsele plat en nam hij het kasteel van Male in. Het Franse garnizoen dat er gelegerd was, werd tot de laatste man uitgemoord. Hierna zonden de Gentenaars een delegatie naar de Brugse opstandelingen en werd er een akkoord tussen de twee steden gesloten, maar bij de terugkeer van het gezantschap naar Gent bleek de stemming in de stad te zijn omgeslagen en werd een akkoord met Jacques de Châtillon gesloten. Pieter de Coninck rukte de volgende dag met een leger naar Gent op in een poging om de Gentenaars van dit akkoord te laten afstappen, maar moest onverrichterzake terugkeren. Nadat de inwoners van

---

3 De literatuur over de Guldensporenslag is uitgebreid. We vermelden hier enkele recente werken: R. Van Caenegem (ed.), *1302. Feiten en Mythen van de Guldensporenslag*, Antwerpen, 2002; P. Trio, Dirk Heirbaut, D. van den Auweele (red.), *Omtrent 1302*, Leuven, 2002 (Alfred Cauchie reeks); J.F. Verbruggen en K. DeVries, *The Battle of the Golden Spurs (Courtrai, 11 July 1302). A Contribution to the History of Flanders' War of Liberation, 1297-1302*, Woodbridge, 2002; J.F. Verbruggen en R. Falter, *1302. Opstand in Vlaanderen*, Tiel, 2001.

Aardenburg vernomen hadden dat de Gentenaars de partij van de koning hadden gekozen, haalden ook zij de banieren van Willem van Gulik neer en opeerden voor de Fransen. Het stadje werd door Pieter de Coninck in de as gelegd.

Toen Pieter de Coninck opnieuw in Brugge aankwam, had Willem van Gulik de stad verlaten om samen met Gwijde van Namen uit het graafschap weg te trekken. De Bruggelingen voelden zich geïsoleerd en verraden en vreesden zware represailles vanwege de Franse gouverneur. Ze werkten hun woede en frustraties uit op Pieter de Coninck en zetten hem gevangen. De volksmenner kon ontsnappen en vluchtte weg uit het graafschap.

Jacques de Châtillon had ondertussen een indrukwekkend leger verzameld en trok naar Brugge. De schuldigen kregen de kans om de stad te verlaten, wat ook gebeurde op 16 en 17 mei 1302 toen duizenden handwerkers onder meer naar Damme, Aardenburg en Oostburg trokken. Daarna kwam de Franse gouverneur, vergezeld van honderdtwintig ridders, een zevenhonderdtal edelknepen en driehonderd man voetvolk en kruisboogschutters, Brugge binnen. De bevolking panikeerde bij het aanschouwen van dit machtsvertoon en zond boden naar de bannelingen. In de vroege morgen van 18 mei 1302 slopen de opstandige graafgezinden Brugge opnieuw binnen. Dit was geen moeilijke onderneming omdat Jacques de Châtillon na de Brugse opstand van juli 1301 de stadspoorten had laten slopen, de wallen vernielen en de grachten gedeeltelijk dempen. De Franse krijgslieden en de leliaards werden van hun bed gelicht en gedood of gevangengenomen onder de vooraf afgesproken strijdkreet 'schild en vriend'. De Franse gouverneur kon samen met enkele anderen ontkomen.

Na de Brugse Metten keerden Willem van Gulik en Pieter de Coninck onmiddellijk terug naar Brugge, waar ze op 23 mei een triomfantelijke intrede hielden. Op 31 mei werd een aanvang genomen met de bevrijdingstocht: ze sloegen het beleg op voor het slot van Wijnendale en trokken naar Gistel, Nieuwpoort, Hondschote, Sint-Winoksbergen en Kassel. Ze slaagden er evenwel niet in de burcht van Kassel in te nemen die verdedigd werd door de leliaards Jan en Gillis van Haveskerke. Ondertussen was ook Gwijde van Namen naar Brugge gekomen en werd er vreugdevol onthaald. Het kasteel van Wijnendale werd ingenomen, Ieper sloot zich bij de

opstandelingen aan en Gwijde van Namen ronselde krijgslieden en edelen in de kasselrijen Oudenaarde en Kortrijk. Gent bleef in handen van de leliaards en slechts een kleine groep, onder leiding van Jan Borluut, begaf zich naar Kortrijk. Op 26 juni kwamen ook Willem van Gulik en Pieter de Coninck met een leger voor Kortrijk aan, waar de burcht nog steeds in handen was van een Frans garnizoen. Maar ook Filips de Schone had niet stilgezeten. Het uitmoorden van de Franse soldaten in Brugge tijdens de nacht van 17 op 18 mei 1302 kon niet ongestraft blijven en vroeg om een vergeldingsactie. De koning bracht een machtig leger op de been dat op 8 juli in de buurt van Kortrijk aankwam; Robrecht van Artesië sloeg er zijn kamp op op de Pottelberg. Op 11 juli werd de befaamde Guldensporenslag geleverd waarbij het Franse leger een verpletterende nederlaag leed.⁴

De beeldvorming in de middeleeuwse historiografie

In 2002 vierde Vlaanderen de zevenhonderdste verjaardag van de Guldensporenslag. Er werd hierbij uitgebreid aandacht besteed aan de gebeurtenis en er verschenen tal van nieuwe studies over de veldslag. De aandacht ging hierbij vooral naar de betekenis van de Guldensporenslag als nationaal symbool en *lieu de mémoire*.⁵ De Brugse Metten, die de rechtstreekse aanleiding voor de veldslag zijn geweest, kwamen hierbij weinig aan bod. Toch hebben de gebeurtenissen van 18 mei in Brugge een belangrijke rol gespeeld, omdat ze duidelijk gericht waren tegen de Franse bezetter, in tegenstelling tot vroegere opstanden die eerder tegen het – weliswaar Fransgezinde – patriciaat waren gericht. De polarisering van het complexe conflict rond de tegenstelling tussen Franse bezetter en Vlaamse onderdrukten heeft de beeldvorming van de gebeurtenissen beïnvloed en het proces van *invention of tradition* in gang gezet. We zullen dit proberen aantonen aan de hand van het beeld dat van de Brugse Metten in de geschiedschrijving werd geschetst.

---

4 De benaming 'Guldensporenslag' stamt uit de negentiende eeuw. De middeleeuwse kroniekschrijvers duiden de veldslag meestal aan als 'de slag bij Kortrijk' of 'de slag van Groeninge'. A. Viaene, 'De Slag der Gulden Sporen als historische naam', in: *De Leiegouw*, 19 (1977), pp. 321-336.

De contemporaine bronnen

De vroegste verhalende bron die ons over deze gebeurtenis inlichtingen verschaft, is de zogenaamde *Chronique artésienne*, in 1304 geschreven door een anonieme, Fransgezinde inwoner van Atrecht. De auteur schrijft in zijn kroniek dat .xxx. bourgeois [de Bruges] ou .xl. met Jacques de Châtillon overeen gekomen waren dat *chieus kemuns* die het kasteel van Male hadden aangevallen, gestraft zouden worden, maar dat de anderen ongemeoid zouden gelaten worden.⁶ De Fransen kwamen vervolgens Brugge binnen en logeerden verspreid over de stad. Ze lieten zelfs toe dat de Bruggelingen meehielpen bij het bewaken van de stad, een vertrouwen dat ze – volgens de kroniekschrijver – helemaal niet verdienden, zoals bleek uit de slachtpartij die in de vroege ochtend van 18 mei 1302 onder de Fransen werd aangericht. De auteur van de *Chronique* spreekt in verband met deze gebeurtenissen over verraad vanwege de Vlamingen, net zoals hij dat ook doet bij de beschrijving van de Guldensporenslag.⁷ De Fransgezinde kroniekschrijver werd hierbij waarschijnlijk beïnvloed door de officiële versie van de gebeurtenissen zoals die door het Franse hof werd verspreid. Hoewel Filips IV in een brief van 29 augustus 1302, gericht aan de geestelijkheid van Bourges, stelde dat de overwinning van de Vlamingen niet aan hun kracht of dapperheid moest toegeschreven worden, maar dat het om een louter toeval ging⁸, gaf hij op 11

5 In 1984 lanceerde de Franse historicus Pierre Nora de term 'lieu de mémoire' en definieerde deze als 'elke betekenisvolle eenheid, van materiële of ideële orde, waarvan de menselijke wil of het werk van de tijd een symbolisch element van het herinneringspatrimonium van een gemeenschap heeft gemaakt'. Zie hierover V. Lambert, 11 juli: Feest van de Vlaamse Gemeenschap. Nieuwe wijn in oude zakken, in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, jg. 36, afl. 2 (2002), pp. 22-28; V. Lambert, 'Pleisterplaatsen van het geheugen: De Guldensporenslag en Conscience's Leeuw van Vlaendren', in: *Hermes*, 6/2 (2002), pp. 13-18.

6 *Chronique artésienne*, ed. F. Funck-Brentano, Parijs, 1899, p. 41.

7 *Chronique artésienne*, ed. F. Funck-Brentano, pp. 42-44, 48. Volgens de auteur van de *Chronique artésienne* zouden de Vlamingen op de Groeningekouter grachten hebben gegraven die ze vervolgens met gevlochten grasmatten toedekten. Het Franse ridderleger zou in deze val gelopen zijn en de Vlamingen zouden hun overwinning dus enkel en alleen aan dit verraad te danken hebben.

8 *Nec latere vos credimus qualiter in conflictu nuper cum ipsis per exercitum nostrum into nec ex eorum robore vel virtute, quin potius ex sinistri casus et fortune nocentis eventu.* F. Funck-Brentano, 'Mémoire sur la Bataille de Courtrai (1302, 11 juillet) et les chroniqueurs qui en ont traité pour servir à l'historiographie du règne de Philippe le Bel', *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Savants étrangers*, 10 (1894), p. 86. V. Fris, *De slag bij Kortrijk*, Gent, 1902, p. 202.

november van dat zelfde jaar instructies om bij de lichter van een nieuw leger te verkondigen dat zowel tijdens de Brugse Metten als tijdens de Guldensporenslag verraad gepleegd was.⁹ Het verlies van de Franse troepen werd langs deze weg gerationaliseerd en het verhaal werd al heel vlug overgenomen door de geschiedschrijvers met voorop de anonieme van de *Chronique artésienne*.¹⁰

De belangrijkste contemporaine bron over de Frans-Vlaamse oorlog werd in 1308-1310 geschreven door een anonieme Franciscaan. Deze slaagde erin om alle tegenstellingen die een rol speelden in het complexe conflict duidelijk uiteen te zetten, de verschillende groepen in de samenleving te omschrijven en de motieven voor partijkeuze aan te geven. In Brugge onderscheidt de minderbroeder het patriciaat of de poorterie (*majores*) van de rest van de stadsbevolking (*minores*). In verband met de overgave van de stad aan Jacques de Châtillon op 17 mei 1302 traden de *majores* en de *minores* eensgezind op. Beide groepen hadden blijkbaar schrik gekregen voor mogelijke represailles vanwege de gouverneur en besloten daarom, *de communi consensu*, bemiddelaars uit te sturen die zouden verklaren dat de stad trouw zou blijven aan de koning indien de schulden de kans kregen weg te trekken uit de stad (*villa*) en uit het graafschap (*patria*).¹¹ Het verhaal kan ietwat eigenaardig voorkomen als we weten dat onmiddellijk daarna de Brugse Metten plaats hadden. De minderbroeder heeft in zijn kroniek de situatie heel goed geschetst en er duidelijk op gewezen dat de overgave van de stad een gevolg was van de algemene paniek die ontstaan was: de Gentenaars wilden zich niet bij de Bruggelingen aansluiten maar bleven trouw aan de koning, Willem van Gulik en Gwijde van Namen waren uit Vlaanderen vertrokken en Pieter de Coninck was op de vlucht gejaagd door zijn stadsgenoten. De Bruggelingen vreesden zware vergeldingsmaatregelen, onder

---

9 Over de Brugse Metten: ... *et ce fut grand trahison et grand desloiauté, si comme il appert clèrement à chacun*. Over de slag bij Kortrijk: *Et cil ennemi firent fossez et fosses fausement en traïson ... et mult d'autres genz le Roi i furent morz par leur traïson, fausseté et mauvestié*. F. Funck-Brentano, *Mémoire*, pp. 90-91. V. Fris, *De slag bij Kortrijk*, p. 207.

10 Zelfs hedendaagse Franse historici hechten geloof aan de Franse mythe van de Guldensporenslag en schrijven dat *la lourde cavalerie française s'embourba dans les marécages et dans les fossés que les Flamands avaient astucieusement creusés au cours des journées précédentes*. J. Favier, *Philippe le Bel*, Parijs, 1979, p. 239.

11 *Annales Gandenses*, ed. F. Funck-Brentano, Parijs, 1896, p. 23.

meer voor het uitmoorden van de Franse soldaten die in het kasteel van Male gelegerd waren. Ze beloofden dan ook *se velle stare de alto et basso dicto suo* [Jacques de Châtillon] *et consiliariorum regis*.¹² Dat ze enkele dagen later de Fransen begonnen te vermoorden, was eveneens het gevolg van paniek, nu ontstaan door het enorme machtsvertoon dat de Fransen tentoonspreidden bij het binnenkomen van de stad. De zeer scherpe en uiterst nuchtere analyse van de weliswaar Vlaamsgezinde auteur van de *Annales Gandenses* maakt duidelijk dat de Brugse Metten niets meer waren dan een paniecreactie van de Brugse graafgezinden. De slag bij Kortrijk was de logisch te verwachten vergeldingsactie van de Franse koning.

Bij de beschrijving van de Brugse Metten gaat de auteur van de *Annales Gandenses* in tegen de beschuldiging dat de Vlamingen hierbij verraad zouden gepleegd hebben. Hij wijst erop hoeveel schrik de Bruggelingen hadden voor Jacques de Châtillon, die met veel machtsvertoon de stad was binnengekomen. Die angst was de aanleiding geweest om de Fransen bij het ochtendgloren te vermoorden. De minderbroeder sluit zijn relaas af met de verklaring dat hij zelf onderzoek verricht heeft om te achterhalen of hierbij verraad in het spel was, zoals beweerd werd, maar dat hij daarvoor geen enkele aanduiding gevonden heeft.¹³

Fantasia in de historiografie

De *Spiegel Historiae* van Lodewijk van Velthem (ca. 1315) staat eigenlijk aan de wieg van de mythevorming rond de Guldensporenslag. Wanneer we de beschrijving van de Brugse Metten in de *Spiegel Historiae* bekijken, dan zien we ook hier een opvallende verschuiving in vergelijking met de vroegere bronnen. Hij begint het verhaal met de onderhandelingen tussen Jacques de Châtillon en de Bruggelingen, waarbij overeengekomen werd dat de verantwoordelijken voor de aanval op het kasteel van Male opgesloten en berecht zouden wor-

---

12 *Annales Gandenses*, ed. F. Funck-Brentano, p. 23. Hier dient opgemerkt te worden dat de minderbroeder dezelfde woorden gebruikt als in de brief die de Gentenaars aan Jacques de Châtillon stuurden bij hun onderwerping op 11 mei 1302: *Chierz sire, nous volonz bien et en offrons communément à demorer de haut et de bas en notre tres chier droiturier signeur le roy*. Th. de Limburg-Stirum, *Codex diplomaticus Flandriae*, I, Brugge, 1879, p. 309.

13 *Annales Gandenses*, ed. F. Funck-Brentano, p. 26.

den. Wanneer de Franse gouverneur met een indrukwekkende troepenmacht de stad betreedt, ontstaat er paniek bij de Bruggelingen en verwittigen ze de bannelingen die in Damme zitten. Vervolgens verhaalt Van Velthem hoe een Franse ridder voor dag en dauw uit Brugge vertrekt, nadat hij aan zijn gastvrouw verteld heeft dat Jacques de Châtillon van plan is om de hele stad uit te moorden. De vrouw slaat alarm, waarna in allerijl de nachtelijke overval op poten wordt gezet.¹⁴

Lodewijk van Velthem was er waarschijnlijk van op de hoogte dat de Fransen beweerden dat er tijdens de Brugse Metten verraad gepleegd was door de Vlamingen. Hij lost dit probleem op door de zaken om te draaien en de Fransen van verraad te beschuldigen. Hij beweert dat de Bruggelingen Jacques de Châtillon verwittigd hadden: *‘Wildi comen, ende comt hoveschelike, / Oft (biden coninc van hemelrike) / Daer soude gevallen die meeste mord / Die noyt geviel in ene pord’*.¹⁵ De Franse ridder vertelde evenwel aan zijn gastvrouw: *tFolc es al vercocht, des seker sijt, / Ende men saelt al doen ten swaerde*.¹⁶ Opvallend is evenwel dat Van Velthem niet verwijst naar het bestaan van een Franse versie van het verhaal, terwijl hij dat voor de Guldensporenslag wel doet: *Nu doet u selc logen verstaen, / Ende seggen van dere gracht saen: / Datsi die Fransoyse en wisten niet, / Ende datsi daerombe hadden tverdriet. / Dat es sceren ende groet spel, / Si wisten alle dese grachten wel, / Ende warensen oec wel overleden / Maer also alsi achterwaerd treden / Met haven orssen, daer si deidsen, / Daer hem vanden slagen eysden, / Daer vielen si in die gracht altoe, / Ende bleven daer versmort alsoe*.¹⁷

De talrijke roemrijke en fantastische verhalen en anekdotes die ongetwijfeld verteld werden tijdens de overwinningsoes die het graafschap overspoelde na de veldslag, werden door Lodewijk van

---

14 Lodewijk van Velthem, *Spiegel Historiae*, ed. H. Vander Linden, W. De Vreese en P. De Keyser, II, Brussel, 1931, pp. 269-272, vv. 1019-1109.

15 Lodewijk van Velthem, *Spiegel Historiae*, ed. H. Vander Linden e.a., II, p.270, vv. 1047-1050.

16 Lodewijk van Velthem, *Spiegel Historiae*, ed. H. Vander Linden e.a., II, p. 271, vv. 1080-1081.

17 Lodewijk van Velthem, *Spiegel Historiae*, ed. H. Vander Linden e.a., II, p. 317, vv. 2192-2203.

Velthem in zijn *Spiegel Historiael* geïntroduceerd.¹⁸ Op die manier werd de uitgesproken pro-Vlaamse versie van het conflict bewaard waarin de tegenstelling tussen de Franse bezetter en de Vlamingen zeer sterk benadrukt werd. Het was een versie die zeer populair was en het collectieve karakter van de strijd benadrukte. Deze voorstelling vinden we enkele jaren later ook terug in de kroniek van Bernardus van Ieper (ca. 1323-1328). Volgens deze monnik van Clairmarais kwamen de Vlamingen in opstand tegen de tirannie van Jacques de Châtillon: onder leiding van Pieter de Coninck vonden de Brugse Metten plaats, met de bedoeling voor eeuwig het juk van de slavernij af te werpen. De Franse koning bracht daarom een machtig leger op de been met de bedoeling het graafschap volledig te vernietigen.¹⁹

Bernardus van Ieper laat Pieter de Coninck optreden als aanvoerder van de Brugse Metten, terwijl de Brugse volksmänner daar helemaal niet bij aanwezig was.²⁰ Reeds in de *Branche des royaux lignages* van Guillaume Guiart werd Pieter de Coninck (*Pierres Li Rois*) met de Brugse Metten in verband gebracht.²¹ De populaire, orale traditie had Pieter de Coninck met de anti-Franse actie geassocieerd en dit vond zijn neerslag in de historiografie. De mondelinge overlevering met betrekking tot de gebeurtenissen van 1302 was wijdverspreid en nam legendarische vormen aan, zoals ook blijkt uit de kroniek van de Doornikse monnik Gilles li Muisit.²² Hij schrijft dat het gerucht de ronde deed dat als gevolg van de Brugse Metten het Heilig Bloed niet meer vloeibaar geworden was: *Et est communis opinio et multi sunt*

---

18 Een voorbeeld hiervan betreft het verhaal over de wijze waarop de graaf van Artesië aan zijn einde kwam: *Ik hebbe dicke horen tellen, / Dattie monec Artoyse velde / Van den orsse, dat hi helde / Met enen slach die hi sloech*. Lodewijk van Velthem, *Spiegel Historiael*, ed. H. Vander Linden e.a., II, p. 324 (vv. 2350-2353).

19 Bernardus van Ieper, ed. E. Martène en U. Durand, in: *Thesaurus Anecdotorum*, III, Parijs, 1717, kol. 407.

20 Over de beelvorming rond Pieter de Coninck, zie V. Lambert, 'Over carrière, promotie, degradatie en rehabilitatie: 700 jaar Jan Breydel en Pieter de Coninck', in: P. Trio, D. Heirbaut en D. van den Auweele, *Omtrent 1302*, Leuven, 2002, pp. 207-228 (Alfred Cauchie Reeks 4).

21 Over de auteur en zijn werk, zie J.F. Verbruggen, *De slag der Gulden Sporen Bijdrage tot de geschiedenis van Vlaanderens vrijheidsoorlog 1297-1305*, Antwerpen, 1952, pp. 73-76.

22 Over de auteur en zijn werk, zie V. Lambert, *Chronicles of Flanders, Chronicles written independently from 'Flandria Generosa'*, Gent, 1993 (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 19), pp. 57-62.

*affirmantes quod sanguis Domini, qui in dicta villa habetur, qui qualibet sexta feria solebat currere, ab illa die non est visus currere, nec currit; et est intentio plurimorum quod predicta proditio causa fuit.*²³

Het relaas over de Brugse Metten werd verder overgeleverd en aangedikt. Een anonieme auteur schreef in 1371-1390 de *Rijmkroniek van Vlaanderen* en steunde hierbij voornamelijk op het verhaal van Bernardus van Ieper.²⁴ Aan die bron ontleende hij ook de Vlaamse versie van de Brugse Metten, waarbij opvalt dat de auteur van de *Rijmkroniek* de strijdkreet van Pieter de Coninck en zijn volgelingen letterlijk citeert: ze kwamen Brugge binnen *Roupende met verstoremden sinnen / Scilt ende vrient, ende slach al doot.*²⁵ De kroniek van Bernardus van Ieper vermeldt de strijdkreet niet. Hiervoor kan de auteur van de *Rijmkroniek* te rade zijn gegaan bij de *Annales Gandenses* of bij Gilles li Muisit, die respectievelijk 'clipeus et amicus' en 'scilt ende vrient' in hun werk vermeldden.²⁶ De aanvulling 'ende slach al doot' was vermoedelijk bedoeld om het rijm met de volgende versregel te laten kloppen, maar opende heel wat perspectieven voor latere chroniqueurs. Een andere mogelijkheid is dat de auteur van de *Rijmkroniek* zich voor de strijdkreet op een mondelinge traditie geba-

23 Gilles li Muisit, *Tractatus tertius*, ed. H. Lemaître, *Chroniques et Annales de Gilles li Muisit*, Parijs, 1906, p. 65.

24 Aan de *Rijmkroniek* werkten drie auteurs. Het verhaal over de Frans-Vlaamse oorlog is terug te vinden in het stuk van de tweede auteur dat de verzen 5695 tot 8836 bevat. Zie hierover V. Lambert, *De kronieken van Vlaanderen 1164-1520: een overzicht, met bijzondere aandacht voor hun basis, de 'Genealogia comitum Flandriae' (Flandria Generosa)*, Gent, 1988 (Licentiaatsverhandeling), p. 152.

25 *Rijmkroniek van Vlaanderen*, ed. H. Brinkman en J. Schenkel, *Het Comburgse handschrift*, II, Hilversum, 1997, pp. 1229-1490 (Middellevue Verzamelhandschriften uit de Nederlanden), p. 1404, vv. 7082-7083.

26 Het 'schild en vriend'-verhaal is terug te vinden in de *Annales Gandenses*, de *Chronique Tournaisienne* en de kronieken van Lodewijk van Velthem en Gilles li Muisit. J.F. Verbruggen, *De slag der Guldensporen*, p. 37, n. 1. Over de strijdkreet raadplege men de artikels van J. Frederichs, 'Note sur le cri de guerre des Matines brugeoises', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 62 (1893), pp. 263-274; L. Delfos, 'Wat betekent 'Schild ende Vriend''?', in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 10 (1950), kol. 177-189; E. Blancquaert, 'Scilt' en 'Vrient', in: *Album Prof. dr. Frank Baur*, Antwerpen - Brussel - Gent - Leuven, 1948, pp. 85-89; F. Debrabandere, 'Scilt en Vrient', in: *De Leiggouw*, 19 (1977), pp. 361-366. Over de betekenis (sijbbolet of oorlogskreet) en de juiste uitspraak (scilt en vrient, schilt en vrient, sgilden vrient) van de kreet lopen de meningen uiteen. Tegenwoordig legt men de nadruk op het woordje 'schild', dat symbool zou gestaan hebben voor de link met de dynastie.

seerd heeft. We merken immers ook op tal van andere plaatsen de invloed van een orale overlevering. Zo verwijst hij naar een aantal ridders met namen die nog nauwelijks herkenbaar zijn en wellicht vervormd geworden zijn in het proces van mondelinge overlevering.²⁷ In de *Rijmkroniek van Vlaanderen* vinden we bovendien ook tal van anekdotes en foutieve voorstellingen terug die in geen enkele andere (oudere) bron aanwezig zijn.²⁸ Deze 'legendes' gaan vermoedelijk eveneens op een orale traditie terug.

De Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijden

Het verhaal van Bernardus van Ieper zal, samen met de *Rijmkroniek van Vlaanderen*, een grote impact hebben op de versie over de Guldensporenslag die via de laat-middeleeuwse kronieken van Vlaanderen verspreid zou worden. De zogenaamde *Continuatio Claromariscensis* van *Flandria Generosa A* vormde immers de basis voor de *Catalogus et chronica principum Flandriae*, algemeen bekend onder de titel *Flandria Generosa C*. Deze kroniek verhaalt de geschiedenis van de graven van Vlaanderen vanaf 621 tot 1423 en werd gedurende het tweede kwart van de vijftiende eeuw geschreven door een anonieme Vlaming. Zijn verhaal over de Frans-Vlaamse oorlog steunt op dat van Bernardus van Ieper, maar hij voegt er heel wat informatie aan toe. De bronnen van deze aanvullingen konden niet achterhaald worden, maar we kunnen vermoeden dat ook de *Flandria Generosa C*-kroniek sterk beïnvloed werd door de mondelinge traditie.

In vergelijking met de kroniek van Bernardus van Ieper vinden we in *Flandria Generosa C* een veel gedetailleerder relaas betreffende de Brugse Metten, waarin hij uiteenzet hoe de bannelingen op 18 mei de stad binnenkwamen en zich in twee groepen over de stad verspreidden om de Fransen te vermoorden. De groep onder leiding van Pieter

---

27 Voorbeelden zijn *Robbrechte daties* en *Gobeert delespinanche*, die respectievelijk staan voor Robert d'Archises en Gautier de Sapignies. *Rijmkroniek van Vlaanderen*, ed. H. Brinkman en J. Schenkel, p. 1392, v. 6595; p. 1403, v. 7014.

28 Voorbeelden zijn het verhaal van de aanval op Damme door Albrecht van Oostenrijk en de prins van Wales (*Rijmkroniek van Vlaanderen*, ed. H. Brinkman en J. Schenkel, p. 1395, vv. 6701-6713) en de anekdote over de geplande list van de Fransen om Rijsel in te nemen met behulp van enkele loslopende varkens, een 'Vlaamse versie' van het paard van Troje (*Rijmkroniek van Vlaanderen*, ed. H. Brinkman en J. Schenkel, pp. 1392-1393, vv. 6600-6614).

de Coninck kwam binnen via de Kruispoort en trok naar de Markt, de groep onder leiding van Jan Breydel kwam binnen via de - niet meer bestaande - Speipoort en begaf zich eerst naar de Snaggaardsbrug en vervolgens naar de Markt. Beide groepen trokken door de wijken en straten van de stad en schreeuwden 'Scilt ende vrient, wat walsch es valsch eyst, slach al doot'. Al wie de woorden 'Scilt ende vrient' niet kon uitspreken, werd vermoord. De auteur verhaalt dat de Fransen wanhopig probeerden om met de Vlamingen mee te roepen om zichzelf te redden, maar dat ze niet verder kwamen dan 'Estric en vrient, wat vat vallet fallet, clacke doot'.²⁹ Voor dit 'schild en vriend'-verhaal steunde de auteur vermoedelijk op de *Rijkroniek* en voegde er zelf nog enkele details aan toe.³⁰ Zo onder meer zien we dat de strijdkreet weer iets langer geworden is door de toevoeging *wat walsch es valsch eyst*. De auteur haalde zijn inspiratie hiervoor misschien bij Jacob van Maerlant, die in de proloog van de *Historie van den Grale* aan zijn publiek wilde duidelijk maken dat hij in de Franse *Estoire del Saint Graal* contradicties met de bijbel had aangetroffen: *ICK will dat gy des zeker zijt dat ick die historie vele valsch gevonden hebbe in dat Walsch*.³¹ In elk geval lag de connotatie 'Wals is Vals' voor het grijpen.

Terwijl Bernardus van Ieper met betrekking tot de Brugse Metten uitsluitend spreekt over een groep Bruggelingen onder leiding van Pieter de Coninck, introduceert de auteur van *Flandria Generosa C* Jan Breydel als tweede leider van de opstand en bedeeft hij deze figuur met een belangrijke rol. De aanleiding tot de Brugse Metten neemt in *Flandria Generosa C* trouwens legendarische vormen aan. Volgens

29 *Flandria Generosa C*, ed. J.J. De Smet, in: *Corpus Chronicorum Flandriae*, I, Brussel, 1837, pp. 166-167.

30 De kroniek van Bernardus van Ieper vermeldt alleen dat de Bruggelingen de stad binnenkwamen *cum sonitu pelvium, et voce horribili; clamantes ad arma, irruerunt in eos qui propter eorum destructionem advennerant, et paucis exceptis, omnes peregnerunt*. Bernardus van Ieper, ed. E. Martène en U. Durand, kol. 407.

31 F. Van Oostrom, *Maerlants wereld*, Amsterdam, 1996, pp. 61-62. De opvatting dat de Fransen van nature vals zijn, komt regelmatig voor in de middeleeuwse bronnen. Toen de Axelse pastoor Anthonius Stalin in 1468 een gedicht schreef waarin hij de eigenschappen van de Vlamingen, de Brabanders, de Hollanders en zo verder beschreef, karakteriseerde hij de Fransen op de volgende manier: *Voren scoonspreken ende achter verraden, / onghetrouwe in niemans gbeladen, / Dese varaderie, ende dijesghelijcke, / Regneert gheheel in Vranckrijcke*. N. de Pauw, *Middelnederlandsche gedichten en fragmenten. Tweede deel. Wereldlijke gedichten*, Gent, 1903, p. 399.

deze tekst zouden alle Bruggelingen de stad hebben verlaten van zodra ze hoorden dat Jacques de Châtillon op weg was naar Brugge om de opstandelingen te bestraffen. Bij zijn aankomst in de stad trof de gouverneur dan ook alleen vrouwen en dienstponeel aan en hierop liet hij twaalf karren met koorden de stad binnenrijden om aan te tonen dat hij van plan was alle ambachtlieden op te hangen. Deze uitdaging zou de werkelijke aanleiding tot de Brugse Metten zijn geweest.³²

Het verhaal van de Brugse Metten had in de *Flandria Generosa* C legendarische vormen aangenomen. Het benadrukte zeer sterk het slechte en verraderlijke karakter van de Fransen. De strijd tegen de bezetter werd een belangrijk motief en de legendarische Vlaamse volkshelden Jan Breydel en Pieter de Coninck werden met de opstand geassocieerd. Dit populaire relaas werd overgenomen in de Nederlandse vertalingen die van de Latijnse kroniek gemaakt werden, de zogenaamde *Excellente Cronike van Vlaenderen*, de *Kronyk van Vlaenderen* en de *Kroniek van Jan van Dixmude*.³³ Van deze versies zijn talrijke kopieën, bewerkingen en vervolgen bewaard gebleven³⁴ en in 1531 werd de *Excellente Cronike* voor het eerst gepubliceerd bij Willem Vorsterman te Antwerpen. Ook de latere geschiedschrijvers geven de vijftiende-eeuwse versie van het verhaal weer. We kunnen de lijn verder doortrekken tot in de negentiende eeuw.³⁵

---

32 A. Kelders, *Kronieken van Vlaenderen. Historie en Historiografie in de laatmiddeleeuwse Flandria Generosa*, Gent, 1999 (onuitgegeven proefschrift), pp. 227-228.

33 Electronische Databank *Narrative Sources* (<http://www.narrative-sources.be>), C060, C061.

34 In 1452 werd er te Brugge zelfs een Italiaanse vertaling van gemaakt.

35 Zie bijvoorbeeld: Nicolaas Despars, *Cronijcke*, ed. J. De Jonghe, Brugge, 1840, 3 vols; P. d'Oudegherst, *Les chroniques et annales de Flandres*, Antwerpen, 1571; *Chronyke van Vlaenderen*, Brugge, 1728; Ch. Custis, *Jaerboecken der stad Brugge*, I, Brugge, 1738; J.N. Paquot, *Historiae Flandricae synopsis ab anonymo scriptore Flandriae Generosae titulo circa annum MCLXII exhibitae: Anno MDCXLIII cum brevissimis Georgii Galopini scholiis primum edita: Cum iisdem nunc, alisque amplioribus, et perpetuo usque ad annum MCCCCLXXXII supplemento luco reddita*, Brussel, 1781.

De Brugse Metten als *Lieu de mémoire*

Het relaas van de Brugse Metten zoals het in de laat-middeleeuwse kronieken was opgetekend, heeft het beeld bepaald dat Hendrik Conscience in 1838 van deze gebeurtenis heeft opgehangen. In de *Leeuw van Vlaendren* komen alle elementen voor die in de vijftiende-eeuwse kronieken aanwezig zijn. Conscience verwijst trouwens ook naar deze 'Kronieken van Vlaanderen'. De roman van Hendrik Conscience heeft, onder andere via de verfilming van de *Leeuw* door Hugo Claus, ons hedendaags beeld van de Brugse Metten sterk bepaald. Tijdens het feestjaar 2002 werd in het licht van de sterk demythologiserende tendens beschuldigend gewezen naar de romantisch gekleurde geschiedschrijving en literatuur van de negentiende eeuw. Vooral Conscience en zijn *Leeuw van Vlaendren* krijgen het hierbij hard te verduren. Van 'de man die zijn volk leerde lezen' evolueerde hij naar 'de man die zijn volk leerde liegen'. Zowel wat de Brugse Metten als de Guldensporenslag betreft, blijkt de negentiende-eeuwse nationalistische en sterk anti-Franse voorstelling van de feiten echter bijna volledig gebaseerd te zijn op de versie die we in de vijftiende-eeuwse kronieken terugvinden. De tegenstelling tussen Franse bezetter en Vlaamse onderdrukten komt bovendien het sterkst naar voor in het relaas over de Brugse Metten. Toch was het – uiteraard – de veldslag die tot nationaal symbool is uitgegroeid, alhoewel ook de gebeurtenissen van 18 mei 1302 in Brugge een *lieu de mémoire* van de Vlamingen geworden zijn.³⁶

---

36 Voor het proces van *invention of tradition* omtrent de Guldensporenslag, zie J. Tollebeek, 'De Guldensporenslag. De cultus van 1302 en de Vlaamse strijd', in: A. Morelli, *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, 1996, pp. 191-202; V. Lambert, 'De Guldensporenslag van fait-divers tot ankerpunt van de Vlaamse identiteit (1302-1838): de natievormende functionaliteit van historiografische mythen', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 115 (2000), pp. 365-391.

Bedenkingen bij een wijdverspreide hedendaagse visie op de Gulden-sporenslag

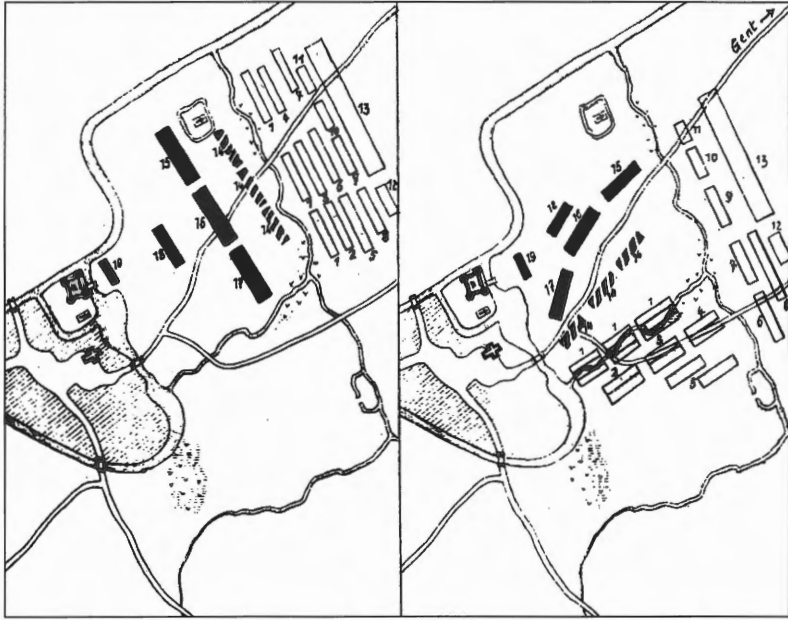
De vernieuwende kijk van Felix Wodsak (1905)

Ongeveer honderd jaar lang, van halfweg de 19de eeuw tot halfweg de 20ste eeuw, is de visie op het verloop van de Guldensporenslag gedomineerd door de theorie van de draaibeweging. De Vlaamse slagorde stond, volgens deze theorie, het Franse leger op te wachten in een rechte linie, ongeveer noord-zuid gericht, langs een beek. Daar stonden ze met de omwalde stad Kortrijk tamelijk ver achter hun rug. De vijand koos eerst stelling aan de overzijde van de genoemde beek, rechtover die Vlaamse slagorde, maar verplaatste zich dan zuidwaarts naar de zone van een stuk beek of een gracht die eerstgenoemde beek verbond met de stadswal. Dat manoeuvre hebben de Vlamingen beantwoord door prompt mee te draaien (zie fig. 1).

Al de ons bekende auteurs, van de tweede helft der 19de eeuw tot en met J.F. Verbruggen (1952), zien in de Franse kroniekschrijver Guillaume Guiart - tijdgenoot maar geen ooggetuige van de veldslag - de man die als eerste verslag heeft uitgebracht over die immense draaibeweging. Ze vergissen zich. Die draaibeweging is het geesteskind van de Vlaamse historicus H.G. Moke (Le Havre 1803 - Gent 1862, een telg uit een Torhouts geslacht). Mokes stelling berustte op een combinatie van zeer disparate tekstfragmenten (waaronder Guiarts mededeling dat de Fransen na enig zoeken een doorwaadbare plaats hebben gevonden - méér dan dit detail, op zichzelf eigenlijk bijkomstig, heeft Guiart tot Mokes draaibeweging niet bijgedragen)¹.

---

1 H..G. MOKE, *Mémoire sur la Bataille de Courtrai*, in *Mémoires de l'Académie royale de Belgique*, dl. XXVI (Brussel, 1851), 32-41.

1. De draaibeweging. Moke's tekeningen zijn vanwege hun ingewikkeld karakter moeilijk te reproduceren. We tonen daarom de draaibeweging naar de voorstelling door V. Fris. Zwart: de Vlamingen. nr. 15: Oost-Vlaanderen; 16: het Brugse Vrije; 17: Brugge; 18: de reserve; 19: de Ieperlingen. Gestreep: de Vlaamse kruisboogschutters. Wit: de Fransen.

Die draaibeweging heeft een zware stempel gedrukt op de weergave van de veldslag o.m. bij Adolf Duclos (1880), de Duitse generaal Köhler (1886), Henri Pirenne (1890 e.v.), Victor Fris (1902), F. Blockmans (1941).

Als eerste heeft de jonge Duitser Felix Wodsak (1905) het onzinnige van die draaibeweging ingezien: 'Ein Blick auf ihren Situationsplan lehrt, dass das nichts anderes bedeutet hätte, als das Heer zur Schlachtbank führen²'. Maar hij heeft zijn leermeester Delbrück, Pirenne e.a. niet kunnen overtuigen. Specialisten roesten wel eens in hun stelling vast.

Wodsak had vanzelfsprekend een eigen kijk op de opstelling van het Vlaamse voetvolk, nl. met z'n allen op een zeer lange rechte lijn tussen

2 F. WODSAK, *Die Schlacht bei Kortryk, 11. Juli 1302*. Inaugural-dissertation. Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, 23. Dezember 1905, 36.

de beek en de stad (zie fig. 2). De Duitser had aan zo'n opstelling behoefte om zijn thesis aannemelijk te maken dat de Vlamingen een tactisch manoeuvre hebben uitgevoerd, m.n. het snel en gedisciplineerd overschakelen van een geveinsde vlucht naar een verrassingsaanval.

Wodsaks voorstelling van zaken op dit stuk kan onmogelijk optoren tegen het getuigenis van twee 14de-eeuwse auteurs die onafhankelijk van elkaar hebben verklaard dat de Vlaamse slagorde in de vorm van een halve maan (Villani) of van een schildpunt (*Chronographia Regum Francorum*) stond opgesteld³.

Toch blijft het de moeite waard om Wodsaks grondplan van de Vlaamse slagorde te vergelijken met dat van Verbruggen (zie fig. 3). Wat fig. 2 als een gestrekte lijn presenteerde duikt in fig. 3 in een 'geplooid' versie weer op - geplooid volgens de daarnet genoemde indicaties van Villani en de *Chronographia*. Verbruggens plattegrond heeft veel weg van die van de eenzame Kortrijkse pionier Jacob Goethals-Vercruysse. Die had al in 1815 een beschrijving van de Vlaamse slagorde afgeleverd in identieke formatie geschaard (met als enige wezenlijke onderscheid het feit dat Goethals de Vlaamse rechtervleugel niet gedekt zag door één sloot of stuk beek, maar door een soort netwerk van sloten). Ook in nog wel méér opzichten is Goethals' voortreffelijke visie bijna anderhalve eeuw lang bedolven gebleven onder allerhande geleerdheid en pseudo-geleerdheid.

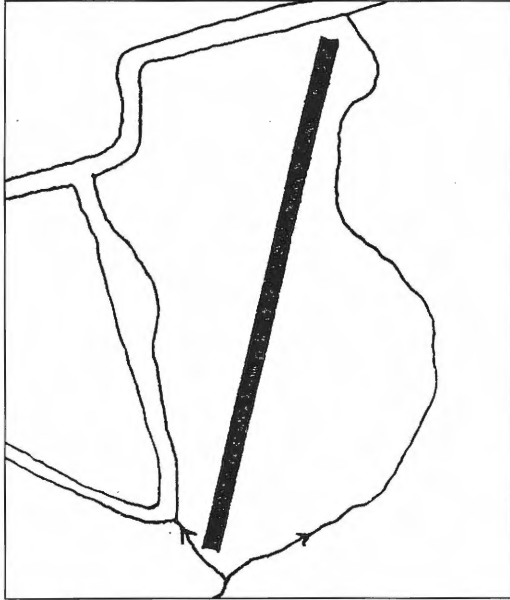
Verbruggen heeft helaas de getalsterkte van beide legers al te zeer geminimaliseerd, en situeert in het centrum van de frontlijn de Vlamingen en hun vijanden veel te ver van elkaar verwijderd, een vergissing die op zijn verhaal van het strijdverloop zwaar doorweegt.

De getalsterkte van de Franse ruitserij

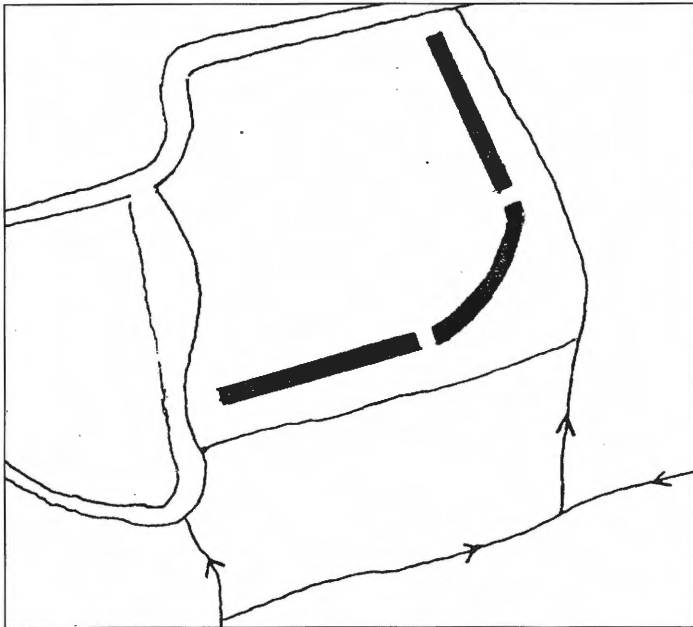
De kroniekschrijver en tijdgenoot Lodewijk van Velthem precieert dat de ruitserij van de Franse koning en zijn geallieerden 7024 man sterk was, en van iets meer nog spreekt de andere tijdgenoot Villani: 7500 tot 7600⁴.

3 J.F. VERBRUGGEN, *De Slag der Gulden Sporen*, Antwerpen, Amsterdam, 1952, 92 en 99.

4 Lodewijk van VELTHEM, *De Guldensporenslag. Een fragment uit de Voortzetting van de Spiegel Historiae*, W. WATERSCHOOT (ed.), Den Haag, 1979, 66. Voor Villani zie VERBRUGGEN, *a.w.*, 92.

2. De Vlaamse slagorde volgens F. Wodsak.

3. De Vlaamse slagorde volgens J. F. Verbruggen

Die cijfers te vergelijken met het aantal ruiters dat sneuvelde ligt voor de hand. Velthem merkt daaromtrent in twee verzen op:

'Ende elfhondert ridders lagen in baren (lees: lagen verslagen),
*Ende alle die met hem waren*⁵.

Hoewel Velthem deze cijfers al geeft lang voordat zijn verhaal van de strijd is afgelopen, neemt men best aan dat enkel een eindcijfer van gesneuvelden hem bekend kan geweest zijn. (En dat daarbij dan ook een aantal is begrepen dat gedood is tijdens de vlucht over een afstand van meer dan tien km.)

Vers 1 van het laatst geciteerd fragment heeft de aandacht getrokken van J.F. Verbruggen, vers 2 niet. Die 1100 gesneuvelde ridders zijn bijgevolg voor hem het totaal van de gesneuvelde ruitery, met inbegrip van de schildknapen⁶. Maar op grond van allebei de verzen in kwestie is evident dat de gesneuvelde schildknapen - een ridder had er gemiddeld vier bij zich⁷ - aan de 1100 toe te voegen zijn. Dat worden dan op z'n minst 4000 gedode ruiters.

De genoemde historicus kan de neiging niet onderdrukken om zelfs van zijn krappe 1100 nog wat af te knippen: 'We zijn er dus van overtuigd, dat het aantal gesneuvelden ongeveer 1000 edelen, ridders en knapen, bedroeg. Het is trouwens mogelijk, dat er méér waren, nl. 1100'. Nog sterker: 'Wanneer we bij Jean de St. Victor over 900 gesneuvelde edelen, dus ridders en edelknapen, lezen, zal dit wel niet ver van de waarheid zijn'⁸. De kroniekschrijver Jean de St. Victor wordt door deze geschiedschrijver in zijn hele standaardwerk van 1952 enkel deze ene keer vernoemd. Men kan dus moeilijk beweren dat hij als guldensporen-getuige veel gezag uitstraalt.

Een logisch gevolg is dat de totale getalsterkte van de ruitery op 2000 wordt geschat, 'misschien 2500'. Dat mag in de herwerkte versie van 1977 dan wel wat aangroeien, zonder opgave van redenen, tot '2500, misschien 3000'. Met een ongewijzigd aantal gesneuvelden: 1000 tot 1100⁹.

---

5 VELTHEM, W. WATERSCHOOT (ed.), 76.

6 VERBRUGGEN, *a.w.*, 248.

7 DEZ., *a.w.*, *ibid.*

8 DEZ., *a.w.*, *ibid.*

9 J.F. VERBRUGGEN, *1302 in Vlaanderen. De Guldensporenslag*. - Centrum voor Militaire Geschiedenis. Bijdragen, nr 13 (Brussel, 1977), 38.

Verbruggen vond in de befaamde Kortrijkse trofee van vergulde sporen de bevestiging voor zijn cijfers. Hij citeert o.a. uit *Dits de Cronike* (ed. J.J. Lambin, Ieper 1839)¹⁰:

'(...) daer bleven twee coninghen, hertoghen ende graven, ende princen, grote menichte lantsheeren, wel toet drie en dertich, item ruders, sciltcnapen van groter macht bet dan zeven hondert vergouder sporen, men wilde doe segghen voer waer, dat in desen vorseiden wych onder Fransoeyssen, Brabanders, Duutschen ende van ander landen ende naciën, die met hemlieden waren, bleven bet dan elf duust lieden, edelmannen van namen, ende wel acht duust ghemeene soudeniers.' (Bet dan: meer dan.)

Het fragment *'item ruders, sciltcnapen van groter macht bet dan zeven hondert vergouder sporen'* verdient aandacht. Het betekent dat ruim 700 edelen van hoge rang - m.n. edelen die gerechtigd waren om vergulde sporen te dragen - zijn gesneuveld, schildknapen van dezelfde hoge rang inbegrepen. Antoon Viaene heeft het op onweerlegbare wijze uitgekend: deze passus leert ons dat enkel een fractie van de gesneuvelde ruiterij in het Franse leger behoorde tot de elite van vergulde-sporen-dragers. De anderen droegen niet-vergulde sporen¹¹. (De vermelding aan de staart van het pasgecteerd, m.n. 'meer dan 11000 lieden, edelmannen van namen' zal dan wel betrekking hebben op ruiterij die bestond uit ridders die niet het recht hadden om vergulde sporen te dragen, en uit onedele ruiters).

Viaenes stelling heeft een nogal felle reactie uitgelokt¹². Die reactie beklemtoont dat vermeldingen van 700 sporen in Vlaamse kronieken en 1000 sporen (nl. 500 paar) in Franse kronieken allemaal betrekking hebben op de vergulde-sporencollectie die van 1302 tot 1382 in Kortrijk bewaard is gebleven: de guldensporentrofee. De in 1952 geformuleerde stelling keert bijgevolg letterlijk terug: 'Zelfs wanneer we aannemen dat er slechts 500 sporen verzameld werden in plaats van 500 paar, komen we nog tot 250 ridders, wat zeker een totaal van een 1000-tal edelen vertegenwoordigt daar elke ridder, in een leger uit die tijd, gemiddeld vier edele knapen bij zich had. We

10 DEZ., *De Gulden Sporen te Kortrijk in 1382 en het bewaren van trofeën in de kerken*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, XI (1956), 101.

11 A. VIAENE, *Vergulden sporen*, in *Biekerf*, 1952, 144-147.

12 VERBRUGGEN, *De Gulden Sporen te Kortrijk*, *ibid.*

zijn er dus van overtuigd, dat het aantal gesneuvelden ongeveer 1000 edelen, ridders en knapen bedroeg. Het is trouwens mogelijk, dat er méér waren, namelijk 1100¹³.

Mij ergert vooral die halvering van de 1000 gulden sporen die in Franse kronieken ter sprake komen: 500 sporen i.p.v. 1000. Waarom de realiteit niet aanvaardt zoals ze is: enkele Vlaamse kronieken spreken van 700 gulden sporen (die voor Verbruggen enkel op de Kortrijkse trofee kunnen slaan), enkele Franse bronnen spreken van 1000 gulden sporen (die voor dezelfde historicus op dezelfde trofee slaan). Het cijfer 500 wordt nergens vermeld. Het is compleet uit de lucht gegrepen.

Ruim 7000 ruiters wat teveel vinden is niet verboden. Maar reduceren doet men dan best op basis van deugdelijke argumenten.

Er is dus geen reden om de historische werkelijkheid nog in twijfel te trekken: niet 1000 op een totaal van 2000 ridders zijn gesneuveld, maar zeker 4000 op een totaal van ruim 7000. Bij die ruim 4000 gesneuvelden bevonden zich meer dan 700 hoogadellijke dragers van vergulde sporen.

Heb ik nu beweerd dat een trofee van een 1000-tal vergulde sporen te Kortrijk in de jaren na de slag niet bestaan heeft? Natuurlijk niet. Van ruim 700 gesneuvelde hoge edelen kan overigens gerust een vergulde-sporen-trofee van 500 paar afkomstig zijn geweest. Een ruiter in gevechtsuitrusting maakte aan beide schoenen een spoor vast. Maar niet alle gerechtigden gebruikten die dag vergulde exemplaren¹⁴. En misschien hebben niet alle lijkenplunderaars zulke sporen afgestaan, ook al was de waarde ervan, zoals Viaene benadrukt, in vergelijking met het gros van de buit maar een bagatel.

De latere 'Vlaamse Groeningetraditie' blijkt op dit stuk steviger gegrondvest dan vaak wordt aangenomen. Er valt b.v. volstrekt niets af te dingen op het cijfer van meer dan 4000 gesneuvelde ruiters bij Jacob de Meyere in de 16de eeuw¹⁵. Despars e.a. hebben er dan wel een Kortrijkse gulden-sporen-schat van 8000 exemplaren uit gefantaseerd...

13 VERBRUGGEN, *De Slag der Gulden Sporen*, 248.

14 A. VIAENE, *Gulden sporen te Kortrijk*, in *Bieckorf*, 1952, 154.

15 DEZ., *a.w.*, 160.

De Franse koning zou na de zogenaamde Brugse Metten (18 mei 1302) nauwelijks de tijd hebben gehad om meer dan 2000 ruiters te lichten¹⁶. Een redenering die kennelijk vergeet rekening te houden met de schildknepen, die hun heer gewoon vergezelden en dus moeiteloos voor de strafexpeditie te rekruteren waren. Ik heb de indruk dat J.F. Verbruggen ook in zijn vergelijkingen met de getalsterkte van Franse edelen bij diverse andere 13de- of 14de-eeuwse krijgstochten te zelden rekening houdt met de aanwezigheid van schildknepen.

De getalsterkte van het Vlaamse leger

Het aantal manschappen in het Vlaamse leger staat bij de moderne geschiedschrijvers sinds de meergenoemde studie van 1952 zo goed als gefixeerd op 8000 tot 11000¹⁷. Zo'n klein legertje, in meerderheid samengesteld uit voetvolk, heeft geen overmacht van wellicht 4000 effectief in de strijd geworpen ruiters verpletterd, wees gerust.

Alleen op de getalsterkte van het Brugse contingent hebben de historici min of meer zicht. Steunend op de studies van de Brugse rijksarchivaris Jos. de Smet stelde Verbruggen een speling voorop tussen 2440 en 3470 man voetvolk. Hij liet meteen zijn voorkeur blijken voor het minimum-cijfer¹⁸. Zijn minimum-berekening voor de hele Vlaamse slaglinie wordt dan 8000 man (het Brugse contingent maal drie, plus 500 beroepsmilitairen, deze laatsten grotendeels edelen, voor de gelegenheid eveneens te voet opgesteld). Zijn maximum-berekening is 11.000.

Bij deze extrapolatie was zijn strakke drieledigheidsgeloof doorslaggevend. Dit wil zeggen: Brugge vormde de rechtervleugel, het Brugse Vrije met West-Vlaanderen (dat veel meer met de huidige Westhoek en het huidige Frans-Vlaanderen te maken had dan met de huidige provincie West-Vlaanderen) het centrum, de Oost-Vlamingen (waaronder ook het Kortrijkse) de linkervleugel. En die vleugels waren alle drie perfect even zwak bemand. Waarom? Doodsimpel: Brugges cijfer maal drie!

---

16 VERBRUGGEN, *a.w.*, 237-249.

17 DEZ., *a.w.*, 211.

18 DEZ., *a.w.*, *ibid.*

Aanvoerder Jan van Renesse heeft de troepen die ene keer geordend volgens de eisen van de site, en dus in twee vleugels. Het zou dom geweest zijn om niet optimaal gebruik te maken van de voorhanden zijnde smalle waterlopen (die op fig. 4 door 'gracht' en 'beek' zijn aangeduid). Brugge en het Brugse Vrije stonden onder het bevel van Willem van Gulik, en de Oost-Vlamingen (aangevuld met nog anderen, waaronder volk uit de Vier Ambachten) onder het bevel van Gwij van Namen. Dit blijkt uit alle bronnen, o.a. uit het verslag van Lodewijk van Velthem, die het verloop van de gevechten om deze reden ook in twee plannen splitst (daarbij nadrukkelijk de gelijktijdigheid beklemtonend): de strijd op de flank o.l.v. Willem van Gulik en de strijd op de flank die onder Gwij van Namen stond.

Van een derde vleugel met eigen aanvoerder is nergens in de bronnen sprake. Het aantal Bruggelingen simplistisch met drie vermenigvuldigen is dus uit den boze.

Om nog een tweede reden lijkt het me absurd om aan te nemen dat op het grondgebied van het graafschap Vlaanderen, Brugge niet meegerekend, maar dubbel zoveel strijders zouden zijn opgetrommeld als in Brugge zelf. De dag van vandaag bedraagt het inwonerscijfer van de oude Zwinstad (nl. 125.000) 5 procent van de bevolking van West- en Oost-Vlaanderen samen (2.500.000). De bekende raming van ongeveer 40.000 inwoners in het Brugge van het jaar 1340¹⁹ kan evenzeer neerkomen op 5 procent van de toenmalige bevolking van hetzelfde grondgebied²⁰, maar aan dit gebied moeten dan wellicht nog Waals- en Frans-Vlaanderen worden toegevoegd. Het is dus niet waarschijnlijk dat rond 1302 meer dan 5 % van de inwoners van het graafschap Vlaanderen in Brugge woonden.

Ook al zal de rekruteringsgraad over het totale graafschap (en dan zeker in Waals-Vlaanderen en in Gent) minder hoog hebben gelegen dan in die ene verzetshaard Brugge, het is volstrekt niet aannemelijk dat Brugge 30 % van de Vlaamse manschappen leverde. Het was minder!

Verlies in verband hiermee alleszins niet uit het oog dat koning Filips IV de Schone zijn schitterend en reusachtig leger losliet voor

19 J.A. VAN HOUTTE, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, Bussum, 1982, 116.

20 Volgens extrapolatie uit de grafiek in: Chr. VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*, Beveren-Waas, 1982, 15.

een wraakexpeditie op het hele graafschap, niet op de Zwinstad alleen. De aangerichte wandaden op Vlaams grondgebied onderweg naar Kortrijk spreken daaromtrent klare taal.

Het bij Villani opgegeven cijfer van 20.000 Vlamingen²¹ klinkt niet minder aannemelijk dan de vele andere betrouwbare gegevens door de Florentijn (die overigens ten onrechte door Pirenne, en in zijn spoor Verbruggen, van vooringenomenheid ten gunste van de Fransen wordt beticht) medegedeeld. Daarin kan het Brugse contingent 15 tot 20 % hebben bedragen.

Nog wat cijfers.

Velthem maakt melding van ongeveer 600 gepantserde mannen die graaf Jan van Namen ijlings naar de plaats van de strijd stuurde. Verbruggen halveert in 1952 ook deze eenheid tot 300, en maakt er edelen van. Laatstgenoemde kwalificatie versterkt bij de lezers dan wel het gevoel dat 600 veel te veel is²². In de herwerkte versie van 1977 duiken die knapen nog verder gedecimeerd op: 'Misschien gaat het om 200 tot 300 ruiters'²³. Het zal niemand verbazen dat ze thans, in 2002, nog maar met z'n 175 zijn²⁴. Fijn voor wie er nog bij is, maar de voorraad blijft zorgelijk slinken.

Situeer dus gerust een zeshonderttal huurlingen, bezoldigd door de graaf van Namen (en volgens Velthem expliciet '*sinen broeders*' (lees: aan Gwij van Namen) *te hulpen*' gestuurd) achterin de linker vleugel. De andere (Vlaamse en vreemde) edele en onedele beroeps-militairen zullen inderdaad, zoals Verbruggen²⁵ opmerkt, bij Willem van Gulik op de rechtervleugel hebben gestreden. Velthem vertelt terloops dat 1200 Ieperlingen de enkele honderden omsingelde Fransen tijdens de slag binnen het kasteel van Kortrijk moesten houden. Hun aantal was volgens de Gentse kloosterling en tijdgenoot-kroniekschrijver (Annales Gandenses) 500. Het kan niemand meer verbazen

---

21 VERBRUGGEN, *De Slag der Gulden Sporen*, 92.

22 DEZ., *a.w.*, 236.

23 DEZ., *1302 in Vlaanderen*, 38.

24 'Het Vlaamse leger telde vermoedelijk maar 350 ruiters. De helft daarvan was geleverd door Jan van Namen - met weer wat ingehuurde ridders uit de streek van Maas en Rijn.' J.F. VERBRUGGEN. en R. FALTER, *1302. Opstand in Vlaanderen*, Tielt, 2001, 151.

25 VERBRUGGEN, *De Slag der Gulden Sporen*, 236.

dat Verbruggen dit laagste cijfer tot het goede cijfer bestempelt²⁶. Als er voor het pasgenoemde klusje te veel Ieperlingen waren²⁷ kan anders wel iemand op het idee zijn gekomen om er een aantal op een andere post te plaatsen...

Merk bij die door Annales Gandenses opgegeven 500 Ieperlingen op dat de anonieme kloosterling-auteur zowel tegen Ieper als tegen Gent vooringenomen was wegens hun passiviteit in de strijd. En kijk in dezelfde Annales ook eventjes verder dan dat ene cijfer 500: van de Franse ruitery wordt daar gezegd dat ze met 10.000 man was, en van het Vlaamse voetvolk dat het 60.000 man sterk was²⁸. Tussen die 10.000 en Verbruggens 2000, en tussen die 60.000 en Verbruggens 8000, is het contrast wel een beetje sterk. Wie consequent redeneert moet op z'n minst op zoek gaan naar bronnen die dat bedenkelijke cijfer 500 confirmeren. Maar die zijn er niet!

De opstelling van de Franse ridderscharen

Hoe stonden de afdelingen van het Franse ridderleger opgesteld? De kroniekschrijvers geven geen eensluitende informatie. Twee wijken weinig van elkaar af: Lodewijk van Velthem en Giovanni Villani²⁹.

Velthem

1. Jean de Burlats met 400 ruiters en ontelbaar veel voetvolk³⁰.
2. De maarschalken Guy de Nesle en Renaud de Trie met 500 ruiters.

Villani

- Jean de Burlats met 1400 ruiters.
- Renaud de Trie met 500 ruiters.

26 DEZ., *a.m.*, 200.

27 DEZ. in zijn replek (Bieckorf, 1993, 81-82) op mijn uiteenzetting in Bieckorf, 1991.

28 DEZ., *De slag der Guiden Sporen*, 117.

29 VELTHEM, W.WATERSCHOOT (ed.), 57-72 (passim); VILLANI, *Historie Fiorentine*, ed. L.A. MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, XIII, Milaan, 1728, kol. 386.

30 Dat voetvolk, o.a. bestaande uit kruisboogschutters, werd net voor de ruiteryaanval teruggetrokken uit de openingsstrijd.

3.	De connétable (oppermaarschalk) Raoul de Nesle met 600 ruiters.	Raoul de Nesle met 700 ruiters.
4.	Robert d'Artois (aantal niet medegedeeld).	Louis de Clermont met 800 ruiters.
5.	Simpoeel. Lod. Van Velthem beklemtoont dat hij Jacques de Saint-Pol (beter bekend als de Châtillon) bedoelt ³¹ . Aantal niet medegedeeld.	Robert d'Artois met 1000 ruiters.
6.	Lous de Clermont. Aantal? ³² .	De graaf van St.-Pol met 700 ruiters ³³ . Hier wordt Guy de St.-Pol bedoeld, broer van Jacques de St.-Pol alias de Châtillon.
7.	De graaf van Eu in Normandië met 300 ruiters.	De graven van Aumale en Eu met 1000 ruiters.
8.	Mathieu de Trie met 600 ruiters uit Champagne en Lorreinen.	Lorreinen ³⁴ , 800 ruiters.
9.	Godevaart van Brabant met 300 ruiters.	Godevaart van Brabant met 500 ruiters.
10.		Jacques de St.-Pol, Simone di Piemonte en Bonifatio de Mantova met 200 ruiters.

De nummers 1, 2 en 3 horen thuis op de Franse linker vleugel (tegenover wat ik aanduid als 'gracht', en wat bij Verbruggen 'Grote

31 VELTHEM, p. 66: *'Die vijfde scare brochte Simpoel. / Om sijn helm stont een fagoel / Van sinen teken, als hem betaemde. / Hi was, die hem sere scaemde, / Dat hi uut Vlaendren was verdreven, / Wilt hi hem nu te kinnen geven.'* De geciteerde verzen vier en vijf zinspelen op Châtillons vlucht uit Brugge de nacht van de zgn. Brugge Metten (18 mei 1302). (Met dank aan dr. W. Waterschoot).

32 VELTHEM, p. 71. Dr. W. Waterschoot maakte me erop attent dat Velthem hier het aantal manschappen wel kan vermeld hebben, maar dat op deze plaats een fragment van het handschrift is verloren gegaan.

33 *'(...) il Conte di San Polo'* (VILLANI, *a.w.*, kol. 386).

34 VELTHEM geeft hier *'Feryn, een tSampenoys, / Ende Mathijs sijn broeder'*. VILLANI geeft Ferri, zoon van de hertog van Lorreinen, en de graaf van Sancerre (zie VERBRUGGEN, *De Slag der Gulden Sporen*, 93). Voor identificatie, zie W. WATERSCHOOT, 71.

Beek' heet). Velthem maakt immers duidelijk dat ze strijd hebben geleverd tegen de manschappen van Willem van Gulik.

De nummers 4, 5 en 6, d.w.z. de afdelingen van Louis de Clermont, Robert d'Artois en Guy de St.-Pol, vormden de reserve. Dat deze drie edelen zich achterop opstelden blijkt uit Velthems weergave van de strijd. Maar deze kroniekschrijver heeft hier wel ten onrechte Jacques de St.-Pol (alias de Châtillon) in de plaats geschoven van zijn broer Guy.

Verbruggen zocht de fout bij Villani: deze zou onder nr. 6 verkeerdelijk Guy de St.-Pol hebben vermeld i.p.v. zijn broer³⁵. Ik kan het met deze mening niet eens zijn, daar in Villani's lijst wel degelijk ook Jacques de St.-Pol figureert (nl. onder nr 10). Ik ben het evenmin eens met Verbruggens toegevoegde opmerking dat Guy hier niet kan zijn bedoeld omdat hij deel uitmaakte van de reserve. Precies omdat hij een reserveafdeling aanvoerde prijkt zijn naam hier in het gezelschap van twee andere aanvoerders van reserve-eenheden!

Dat de nummers 7 tot 10 de Franse rechtervleugel hebben bemand, en dus in de zone van de Groeningebeek hebben gevochten, blijkt weer klaar uit Velthems verhaal - met uitzondering dan voor Jacques de Châtillon, die met enig vertoon van de rechter- naar de linkervleugel moet zijn gereden om daar tegenover de Bruggelingen te gaan staan... met wie hij sinds de 'Brugse Metten' van 18 mei een ei te pellen had.

Volgens Lodewijk van Velthem was deze Franse aanvoerder voor de gelegenheid getooid met een fagoel op zijn helm. Een raadsel voor alle specialisten min één, met name Maurice de Maere d'Aertrycke: een bezem! (Denk maar liefst aan een soort takkenbos).

In het vroegste stadium van de veldslag is het Franse voetvolk, met een sterke afdeling kruisboogschutters, in de strook tussen de ruiterslinie en de gracht + beek in actie geweest. Hun aanvoerders waren, zoals Villani vermeldt, Jean de Burlats, Simone di Piemonte en Bonifacio de Mantova. Hun aanvankelijke standplaats, helemaal rechts van de Franse linie, is zo logisch als maar kan. Ik heb die plaats op mijn grondplan van het slagveld aangeduid en besproken³⁶.

---

35 VERBRUGGEN, *a.w.*, 93.

36 J. HUYGHEBAERT, *De slagorde op het Groeningeveld*, in *Biekorf* 1991, 65.

Verbruggen, op wiens grondplan die aanduiding ontbreekt, reageerde in *Bieckorf* (1993) met een alinea waar ik niet goed wijs uit word³⁷: 'Alleen Villani spreekt over Simon van Piemont en Bonifacio de Mantova. De ontplooiing van de eenheden bij Villani heeft eigenlijk geen belang vermits ze in zijn beschrijving van de slag niet vermeld worden. Villani geeft de Franse versie, die hij als bankier van de koning van Frankrijk gehoord heeft; Villani is naar Brugge gekomen om het eerste geld dat de Vlamingen verzameld hebben voor de boete van het verdrag van Athis naar Parijs te zenden.'

Mijn bedenking bij de eerste aangehaalde zin: het lijkt me logisch dat Villani geïnteresseerd was in de identiteit van Italiaanse officieren in Franse legerdienst. Het waren toch land- of taalgenoten van hem? Dat hij voor hen meer belangstelling vertoonde dan de Franse of Vlaamse of Brabantse verslaggevers voor hen aan de dag hebben gelegd, het is de vanzelfsprekendheid zelve. Wie in dit logische feit dat 'alleen hij' hun namen vermeldt een reden zoekt om die vermelding de prullenmand in te gooien gaat roekeloos te werk.

Bij de derde aangehaalde zin: Villani heeft als bankier van de Franse koning de Franse versie van de slag vernomen. Hier ben ik het volledig mee eens - zolang daaruit niet automatisch wordt afgeleid dat hij als kroniekschrijver onkritisch diezelfde eenzijdige versie is gaan verder venten... en dat hij tijdens zijn verblijf in Vlaanderen (waarbij hij de Kortrijkse Groeningekouter is gaan bekijken) de Vlaamse oudstrijders van 11 juli 1302 strikt verbod zou hebben opgelegd om hem over hun wedervaren iets te vertellen. En er is nog meer: eigenlijk was van alle verslaggevers Villani het best geplaatst om exact te weten met hoeveel ruiters de Fransen de slag hebben ingezet. En met hoevelen elk van de cavalerie-eenheden was bemand.

Bij de tweede aangehaalde zin tenslotte: het is waar dat bij Villani het verhaal ontbreekt van de wijze van optreden, de gevechtstactiek, de successen of de ondergang van elk van de door hem genoemde eenheden. Dat verhaal tracht juist Velthem wél te geven. Maar niets is zo logisch als dit contrast tussen Velthem en Villani. Eerstgenoemde heeft kennelijk quasi onmiddellijk na de veldslag getuigenissen van diverse betrokkenen gehoord, heet van de naald zoals dat heet en in

---

37 J.F. VERBRUGGEN, *De slagorde op het Groeningeveld*, in *Bieckorf* 1993, 82.

geuren en kleuren, maar dat hij over de samenstelling van de Franse manschappen niet de meest exacte en volledige cijfers kan geven is nogmaals de logica zelve. Villani daarentegen komt pas een tijdje na de slag opdagen, krijgt aan het Franse koninklijke hof wél die exacte cijfers, maar heeft over het strijdverloop zelf dan wel iets minder informatie vernomen. Maar waar zijn we mee bezig: het spreekt toch vanzelf dat een kroniekschrijver in het verre Firenze een Vlaamse overwinning minder gedetailleerd weergeeft dan een kroniekschrijver in het nabijgelegen Brabant?

Bij de bewering dat Villani's 'ontplooiing van de franse eenheden' geen enkel belang heeft valt nog meer op te merken. Ik had b.v. in mijn gewraakt artikel uit *Biekorf* (1991) aangetoond dat Villani's 'ontplooiing' bijna perfect samenvalt met die van Lodewijk van Velthem, als eerst maar enkele foutieve beweringen in Verbruggens standaardwerk van 1952 worden gecorrigeerd: wat Villani omtrent de gebroeders Guy en Jacques de St.-Pol meedeelt is namelijk correct, maar werd door de pasgenoemde militaire geschiedschrijver foutief gelezen en geïnterpreteerd.

Ook de plaats van de afdeling Brabanders schijnt moeilijkheden te moeten opleveren. Ik steun o.a. op Velthem en Villani om ze op mijn grondplan de plaats te geven die hun toekomst: in de Franse rechter vleugel. Bevestiging geeft de kroniek van Guiart³⁸. En daar bovenop komt het volgende feit uit de eindfase van de slag: toen de Brabantse ridders hun vel meenden te kunnen redden door van hun paard af te springen en luidkeels de strijdkreet van de Vlamingen aan te heffen, was het Gwij van Namen die aan de verwarring bij zijn manschappen een einde maakte door op die Brabanders hun sporen te wijzen. De ridders in het Vlaamse kamp hadden te voet gevochten, en droegen dus geen sporen³⁹.

Ook dit feit bevestigt dat de Brabanders in de Franse rechtervleugel hebben gestreden, en dus rechtstreeks tegen de mannen van Gwij van Namen.

Verbruggen situeert die Brabantse ruitery in de Franse linkervleugel op grond van de passage bij Velthem die beschrijft hoe Godevaart

---

38 J. HUYGHEBAERT, *a.w.*, 66-67.

39 VELTHEM, 100-101.

(ofte Godfried) van Brabant, broer van de hertog, Willem van Gulik onderste boven heeft gereden zonder het zelf te beseffen⁴⁰.

Deze ene anekdote laat op z'n minst duidelijk zien dat Godevaart tegen de mannen van Willem van Gulik streed, maar ze weegt niet op tegen de pasgenoemde getuigenissen die bevestigen dat de (ongeveer) 300 andere Brabantse ruiters tegenover de mannen van Gwij van Namen stonden.

Er is bij mijn weten nog door geen enkele geschiedschrijver aandacht besteed aan het feit dat in de rechtse vleugel van het Franse ruitlerleger 'Jan zonder Genade' streed, de zoon van de graaf van Henegouwen, die zijn eigen afdeling bij zijn familielid Robert d'Artois achterliet in de reserve⁴¹, en dat op de linkse vleugel Godevaart van Brabant, kennelijk los van zijn Brabantse schare, blijkt te zijn voorgegaan in de strijd... Henegouwen en Brabant waren als onmiddellijke bureu van het graafschap Vlaanderen intens geïnteresseerd in de Vlaams-Franse oorlog. Maar waarom Jan en Godevaart hun opvallende positie hebben ingenomen, los van hun eigen eenheid, is mij uit de bronnen niet gebleken. Misschien de persoonlijke confrontatie met respectievelijk Gwij van Namen en Willem van Gulik aangegaan? (Dat Godevaart Willem onbewust omver reed kan dan te wijten zijn aan het feit dat de aanvoerders van het Vlaamse leger te voet streden en daardoor een stuk van hun herkenbaarheid verloren. Van op enige afstand was het enige oriëntatiepunt de vlag.)

Die Godevaart, geboren te Leuven als derde zoon van hertog Hendrik III van Brabant, had zich op heldhaftige wijze onderscheiden in de slag bij Woeringen (1288). Zijn huwelijk met Jeanne de Vierzon bracht hem ertoe om in Brabant de Franse politiek te ondersteunen. Hij had overigens in 1297 deelgenomen aan de bezetting van het graafschap Vlaanderen door koning Filips IV de Schone van Frankrijk⁴².

---

40 DEZ., *a.w.*, 79.

41 Af te leiden uit G. GUIART, *Branche des Royaux Lignages*, dl. VIII (Parijs, 1828), 235. Zie HUYGHEBAERT, *De slagorde...*, 66-68. Ik veronderstel hier dat Jan zonder Genade de afdeling van Jacques de Châtillon is gaan leiden nadat laatstgenoemde met enig vertoon is gaan postvatten tegenover de Bruggelingen (om de 'Brugse Metten' te wreken). Zo kan ook Jan zonder Genade zijn redenen gehad hebben om de confrontatie met Gwij van Namen aan te gaan.

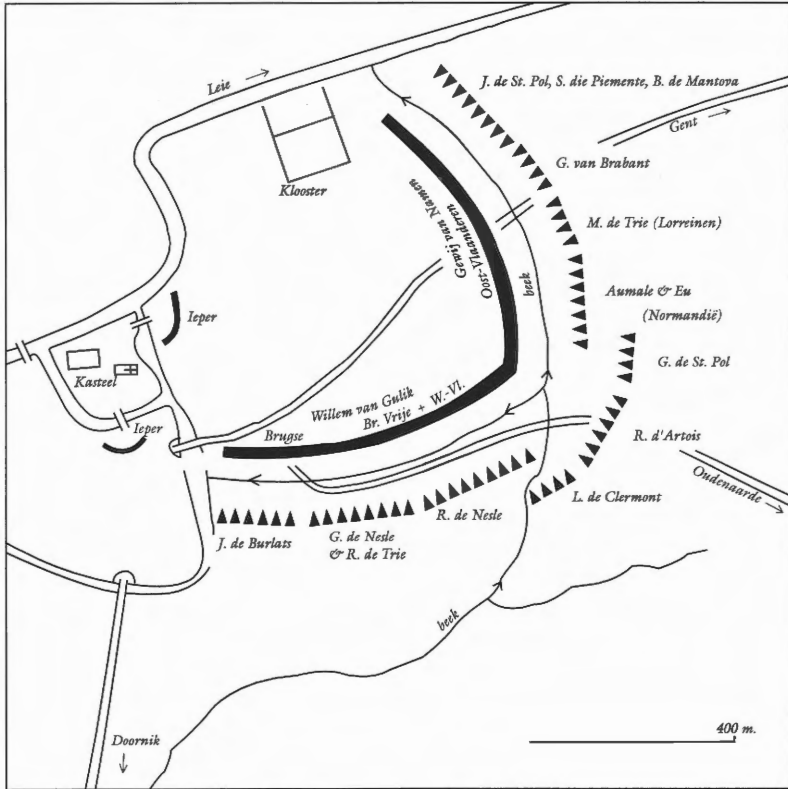
42 Zie de aantekening door W. WATERSCHOOT, 55.

De Vlaamse slagorde

Hoe het Vlaamse voetvolk in twee vleugels stond opgesteld, de ene tegenover de gracht (o.l.v. Willem van Gulik), de andere tegenover de strook Groeningebeek die loopt van die gracht tot aan de Leie (o.l.v. Gwij van Namen) is hoger gezegd (zie ook fig. 4). (De beide benamingen - nl. 'gracht' voor de waterloop tussen stadswal en Groeningebeek en de benaming 'beek' voor het laatste eind Groeningebeek - zijn door mij gekozen om duidelijkheidsredenen. Mijn keuze berust niet op eigen topografisch onderzoek. Ik leg me graag bij voorbaat neer bij onderzoeksresultaten die mijn huidige mening zouden tegenspreken. Mocht b.v. blijken dat mijn 'gracht' op het laatste stuk beek slaat, en mijn 'beek' in werkelijkheid door mensen gegraven zou zijn, dan wissel ik op mijn plattegrond die beide namen eenvoudig om.)

Er is hoger ook al aangehaald dat op grond van twee betrouwbare bronnen - Villani en de *Chronographia Regum Francorum* - mag besloten worden dat die Vlaamse slagorde vanuit de lucht bekeken in de vorm van een min of meer aangescherpt cirkelsegment stond (de ene bron vergelijkt het met een (halve) maan, de andere bron met een schildpunt). Die aangescherpte boogvorm was nu eenmaal de configuratie van de gracht en de laatste beekstrook. Van kapitaal belang is daarbij nog Villani's beklemtoning dat de Vlamingen over de gehele afstand evenwijdig stonden met die gracht + beek.

Die parallelie valt uit nog andere betrouwbare kronieken af te leiden. Uit die van Guiart b.v.: de Franse ruitery komt nabij een lange gracht vol slijk, en houdt daar stil op twee boogscheuten van de Vlamingen. 'Twee boogscheuten' tussenruimte betekent het volgende: op een boogscheut voor de Franse slagorde bevindt zich de waterloop (d.w.z. gracht + beek), en nog een boogscheut verder staat het Vlaamse leger. (Beide legers willen immers buiten het bereik van de vijandelijke kruisboogschutters blijven. Een boogscheut: ong. 100 m.) Zoals bij Lodewijk van Velthem wordt ook bij Guiart de vermelding van de Vlaamse opstelling-parallel-met-de-waterloop onmiddellijk gevolgd door de goede raad die Robert d'Artois van Raoul de Nesle te horen krijgt om in de gegeven omstandigheden zeker niet de frontale aanval te wagen. Guiart voegt hier, als militair, de deskundige inlichting aan toe dat Raoul de Nesle meer bepaald wees op de

4. De posities vóór de slag (wat de ranse eenheden betreft op basis van de opsomming door Villani). Jacques de Saint-Pol en Godevaert van Brabant hebben zich persoonlijk nog wel verplaatst naar de linkervleugel. De beken en/of grachten worden op schematische wijze de voorstelling door Th. Sevens (Kortrijk, ca. 1900)

grote risico's die zouden verbonden zijn aan een strijd met die waterloop in de rug⁴³. En Guiart brengt er net zo min als alle andere bronnen een centrale zone aan te pas waar de afstand tussen de Vlaamse slagorde en de genoemde waterloop (gracht + beek) een opmerkelijke verbreding zou hebben gekend.

Ook uit de kroniek van Willem Procurator, monnik in de abdij van Egmond, valt die evenwijdigheid-over-de-hele-lijn af te leiden. De Zeeuwse edelman Jan van Renesse, die het oppercommando voerde en die in Willems guldensporenrelaas ook de centrale figuur is omdat hij een streekgenoot van de auteur is, zou zagezegd 'aanvoerders heb-

43 VERBRUGGEN, *De Slag der Gulden Sporen*, 77.

ben aangesteld voor elk van de Vlaamse eenheden en de slagorde geplaatst hebben met de flank tegen een oude sloot⁴⁴. Ik citeer weer eens Verbruggens eigen vertaling (uit het Latijn deze keer). Deze vertaler interpreteert m.i. deze passage te zeer naar de letter, b.v. waar hij zich afvraagt of met die oude sloot de stadsgracht van Kortrijk bedoeld kan zijn. Die stadsgracht dekte inderdaad zijdelings de rechterflank van de slagorde, maar monnik Willem zegt iets geheel anders, nl. dat de Vlamingen profijt hebben getrokken uit een gracht die, enkele zinnen verder in zijn verhaal, 'de zopas genoemde gracht' blijkt te zijn waar de Fransen bij hun frontale aanval overheen moesten⁴⁵. Met 'oude sloot' is dus de verbindingsgracht tussen de stadswal en de Groeningebeeck bedoeld, en met 'de flank' de rechtervleugel (samengesteld uit de Bruggelingen en het Brugse Vrije o.l.v. Willem van Gulik). De Vlamingen hebben die gracht figuurlijk aan hun zijde geschaard door over de hele afstand evenwijdig te gaan staan met die gracht (en met haar verlengstuk, zijnde de benedenloop van de Groeningebeeck)!

Verbruggens gelegenheidsgids in deze materie is Wodsak. En Wodsaks visie op de strijd was niet gediend met evenwijdigheid tussen de Vlamingen en de waterloop. Hij had een brede gaping in de centrale zone nodig.

Wodsak werkte in zijn doctoraatsscriptie van 1905 namelijk een reconstructie uit, door zijn leermeester H. Delbrück enkele jaren later aldus samengevat (Verbruggen 1952 citeert op p. 84 in het Duits, ik vertaal): 'In de Vlaamse slagorde was het centrale gedeelte het verst van de Groeningebeeck verwijderd, gezien de bocht die de beek daar maakt. Het Franse ridderleger beschikte bijgevolg in die strook over meer tijd om de beek over te steken en in goede orde de aanval in te zetten. Dit verklaart waarom bij die aanval alleen dit centrale deel van die ruitrij succes kende, althans zolang de reserve van de Vlamingen niet ingreep.'

44 DEZ., a.w., 110.

45 *'Turba praeterea Flandrensis horrorem expectans venientium loca magis commoda studet discernere, & fossam quandam antiquam suo lateri sociare. (...) Quae vox magnae superbiae audita Regis gloriae venientes dejecit, & per fossam superius tactam mirabiliter inclinavit. Nam quam cito Francorum turba (...) putat cedere, (...) fossae praefatae sociata cecidit.'* Willelmus PROCURATOR, *Chronicon*, ed. C. PIJNACKER HORDIJK, Werken uitgeg. door het Historisch Genootschap (Utrecht), reeks III, dl. 20 (Amsterdam, 1904), 63-65.

Deze redenering heb ik in kaart gebracht in fig. 2.

Veel goeds valt over Wodsaks scriptie te zeggen, maar zijn kijk op de positie van de beide legers kan de toets van een gezonde kritiek niet weerstaan. Hij ziet de Franse ruitery de gracht doorwaden⁴⁶ en hij laat de Vlamingen deze unieke kans grijpen om op de tijdelijk weerloze vijand los te stormen. Dit manoeuvre veronderstelt een zo perfecte organisatie dat Wodsak automatisch poneert dat het reusachtige Vlaamse leger-te-voet in zijn geheel op één rechte lijn stond. Verbruggen zal terecht beklemtonen dat de Vlamingen in werkelijkheid onbeweeglijk de aanvallende cavalerie hebben laten komen, ten-einde ze op te vangen op hun lange pieken.

Verbruggen verwerpt even terecht hun opstelling op één rechte lijn. Zijn kijk op de veldslag wijkt dan ook grondig af van Wodsaks voorstelling. Dat leert duidelijk een vergelijking tussen fig. 2 (Wodsak) en fig. 3 (Verbruggen). Zie b.v. de totaal anders gesitueerde plaats waar de gaping tussen Waterloo en Vlaams leger op haar breedst is. Ik vind niet dat de in fig. 3 in beeld gebrachte gaping bewijskracht ontleent aan de volledig anders gelokaliseerde (en trouwens compleet uit de lucht gegrepen) tussenruimte in fig. 2.

Zo'n gaping zou overigens een strategische flater van belang zijn geweest, onmogelijk te rijmen met het briljant militair genie van de algemene aanvoerder Jan van Renesse waar Verbruggen eens te meer de loftrumpet voor steekt⁴⁷. Wees gerust, zo'n extra-aanloopruimte voor de Franse ruitery is er in de centrale gevechtsstrook niet geweest. De manschappen van het Brugse Vrije zijn er inderdaad moeten wijken voor het cavaleriegeweld, tot Jan van Renesse met een deel van de reserve (het deel dat hij vlak achter deze rechtervleugel van het Vlaamse leger had opgesteld) tijdig en gepast ingreep. Maar die verzwakking van de 'Vrijlaten' moet aan andere factoren te wijten zijn geweest dan aan die denkbeeldige extra-aanloopruimte die de vijandelijke ruitery er zou hebben gehad. Nogal vanzelfsprekend. En uit de bronnen blijkt niet welke die factoren zijn geweest, zo simpel is dat.

---

46 WODSACK, *a.w.*, 76.

47 VERBRUGGEN, *De slagorde op het Groeningeveld*, 79-80.

Even Velthems verslag⁴⁸:

Doe ward die wijch stark ende groet,

Daer was die menich in groter noet.

Die vanden Vrien hem scoffierden (werden ontsteld),

Die Fransoyse die niet en vierden (spaarden)

Maer dapperlike daerward traken.

Daer horde men menige glavie (lans) craken.

Die vanden Vrien lagen neder.

Maer si vercoeverden (herstelden zich) staphans (terstond) weder,

En was maer goet, wat so men sprac,

Dat dit here dus achter trac.

Want, wat datter binnen quam,

Bleef al doet. Doe dit vernam

Mijn her Jan van Rinissen,

Doe trac hi over toter pressen

(toen rukte hij op naar het heetst van de strijd),

Van achter welvende met siere scaren

(en versterkte met zijn troepen de gedunde gelederen van het Brugse Vrije achteraan).

Had de Franse ruitelij last van een drassig terrein?

Heel wat hedendaagse historici zien de cavalerie bij haar aanval in moerasgrond vaststeken, of op z'n minst toch gehinderd worden door modder of door drasgrond. Zij zijn iets minder voorzichtig dan J.F. Verbruggen, die wel aanneemt dat de paarden bij hun sprong over de gracht of beek 'nog wat zijn blijven steken in de moerassige boorden', maar die daar onmiddellijk de volgende ondoorgroendelijke bedenking aan vastkoppelt: 'Dit moeten we wel aannemen uit de overdreven voorstellingen van: Geoffroy de Paris, v. 1262-66, p. 100; G. le Muisit p. 66; Chronographia Regum Francorum, I, p. 108⁴⁹.

Hij noemt hun verhaal 'overdreven' en lijkt daarmee te bedoelen dat in deze kronieken een te groot belang wordt toegekend aan dit vaststeken in de modder. Hijzelf relativeert namelijk de betekenis van

48 VELTHEM, 78-79. Woordverklaring volgens W. WATERSCHOOT.

49 J.F. VERBRUGGEN, *1302 in Vlaanderen*, 58.

die fase. Dat siert hem, maar alleen in zijn verbeelding hebben twee van de drie genoemde kroniekschrijvers over drasgrond gerept. Li Muisit laat de ruitery nl. al aanvallende in sloten tuimelen waarvan ze het bestaan niet kenden, en in de Chronographia gebeurt hetzelfde, maar dan met één sloot, die een zo slijkerige bodem heeft dat al wie er met een zware uitrusting in terecht komt hopeloos vast moet raken en zinken.

Geen sterker contrast is denkbaar dan met Geoffroy de Paris: volgens hem lag het graafschap Vlaanderen compleet onder de modder, en bijgevolg ook het Groeningeterrein bij Kortrijk. Dat geschoolde historici hier wat in zien kan alleen maar verbazing wekken. (Maar Geoffroy de Paris' waanvoorstelling keert zelfs nog terug in het Guldensporenverhaal van de hedendaagse Britse historicus David Nicholas: Vlaanderen één moddervlakte, dus...⁵⁰!)

Andere auteurs in onze dagen menen iets moerasserigs te moeten zien in de 'nederinge vol grachten' waar Lodewijk van Velthem het over heeft. Een drassig terrein doorsneden met greppels of zoiets. Maar in zijn hele uitvoerige strijdrelaas kent Velthem zulke bodem of zulke greppels geen enkele rol toe. 'Nederinge' slaat gewoon op de lichte bodemdepressie (zie De Bo's Westvlaams Idioticon: Nedering = laagte, vallei) waar de gracht + beek doorheen liepen⁵¹.

Eigenlijk wijst alles naar (een weer eens volledig foutief gelezen) Guillaume Guiart, de tijdgenoot die in zijn interessante *Branche des Royaux Lignages* had gepreciseerd dat de Franse ruitery zich opstelde tegenover de Vlaamse slagorde, met tussenin een lange gracht vol slijk waar paard met ruiter tot aan het zadel in weg moesten zinken. Wat de aard van die gracht betreft is er tussen de *Chronographia Regum Francorum* en Guiarts kroniek geen verschil. Wie kan lezen ziet moeiteloos in dat de slijkerige bodem van een gracht of sloot of beek iets anders is dan drassige oevers, moerassig terrein enz. enz. En wie toch nog twijfelt moet zich dan maar laten overtuigen door de Franse constabel Raoul de Nesle, die er met zijn neus op stond en een man met strategisch doorzicht was: hij gaf, zoals we hoger al zegden, de cavalerie de raad om aan de overzijde van die gracht + beek niet te gaan vechten...

50 Over dit alles wordt uitgeweid in J. HUYGHEBAERT, *Guldensporenslag op drassig terrein?* In *Biekorf*, 2002, 105-107.

51 *A.w.*, 108-111.

Guiarts bewuste vers is voor het eerst als een strook moerasgrond geïnterpreteerd door Auguste Voisin (in de jaren dertig van de 19de eeuw), en is vandaar via Hendrik Conscience (die in zijn *Geschiedenis van België*, 1845, de modderbrij nog eens ferm aandikte in vergelijking met zijn roman *De Leeuw van Vlaenderen* van zeven jaar eerder) de geschiedenis ingegaan⁵².

Eigenlijk doet Conscience's pak modder precies hetzelfde als de plotse komst van de 'Leeuw' Robrecht van Bethune, 's graven zoon: de verdienste van het Vlaamse voetvolk geringer maken. Daar zat bij de auteur dan wel een heilige overtuiging voor tussen dat de Franse ruitery met een (in normale omstandigheden) verpletterende overmacht ten tonele was verschenen.

Conscience's kijk op de zaak heeft niet enkel bij de brede bevolking, maar overduidelijk ook bij een aantal professionele historici de beeldvorming bepaald.

Een veldslag die lang heeft geduurd

De mensen die in kranten, tijdschriften of boeken hun steentje tot het gedenkjaar 2002 hebben bijgedragen lijken onder elkaar te hebben afgesproken om in hun verhaal van de slag één zaak in de verf te zetten: door de Franse ruiters te doden heeft het Vlaamse voetvolk gezondigd tegen alle oorlogsregels van die tijd. Curieus hoe het niemand van die schrijvers is opgevallen dat die Fransen toevallig hetzelfde plannetje in hun hoofd hadden: dat Vlaamse voetvolk doden tot de laatste man. Het gedrag van de Vlamingen was in dit opzicht dus niet schandaliger dan dat van de Fransen.

Voor de rest: men stelle zich het strijdverloop in ieder geval realistischer voor dan onder de meeste hedendaagse historici het gebruik is. De twee ruiteryvleugels die meteen in de strijd waren geworpen hebben ieder geopereerd vanuit diverse achter elkaar opgestelde gelederen, met vanaf het tweede gelid mannen die in gesloten gelid vooruitrenden naar de hiaten die in de slaglinie ontstonden. Om gevallen vrienden te vervangen en om de verhoopte bressen in het Vlaamse gelid binnen te stormen. Het was vanzelfsprekend de bedoeling om doorheen zulke bressen de Vlamingen te omsingelen.

---

52 *A.w.*, 107-108, 113-117.

Die aanpak bleef succesloos, maar de ruitery bleef verbeterd aanrollen. Dat verklaart de langdurigheid van de strijd, door Velthems uitvoerige verslag treffend gesuggereerd.

De Brabantse pastoor-kroniekschrijver ziet de gebeurtenissen wel wat eenzijdig uit Vlaamse ogen. Dat heeft alles met zijn bronnen te maken. Enige aanvulling biedt Villani, die zoals al gezegd bij Fransen zijn oor heeft te luisteren gelegd, maar daarom niet noodzakelijk alléén bij Fransen (en die nergens de Fransgezindheid laat blijken waar voortvarende historici hem van betichten). De Florentijn evoceert als tweede grote gevechtsfase een massale aanvalsbeweging vanuit de tweede linie van de ruitery - hij noemt met name Robert d'Artois als aanvoerder van deze stormloop. Hij beschrijft hoe de wijkende ruiters uit de gevechtszone en hun aanrennende kameraden op elkaar zijn gebotst, en hoe ten gevolge daarvan meer mannen zijn gestikt, verpletterd of in de gracht geduwd, dan er onder Vlaamse hand zijn gesneuveld⁵³. Dat aan deze voorstelling een zweem Franse interpretatie kleeft is mogelijk (wat dan hierop zou neerkomen: de botsing kan niks anders dan stom toeval geweest zijn, of om het even wat, maar zeker niet het resultaat van tactisch vernuft!). Maar het zou onzin zijn om een versie naar de lappenmand te verwijzen omdat ze een Franse bron heeft, of schijnt te hebben (en andere versies als de waarheid te verwelkomen omdat ze een Vlaamse bron hebben, of schijnen te hebben).

De door Villani beschreven botsing tussen achteruitwijkende en aanvallende ruitery-eenheden moet veel te maken hebben met een onvermijdelijke opeenhoping van ruiters in de smalle zone tussen de Vlaamse slagorde en de waterloop (gracht + beek), al is het natuurlijk ondenkbaar dat over de hele frontlengte (minstens 1300 meter) precies dat ene simplistische botsing-scenario zich zou hebben voorgedaan. Na haar mislukte openingsaanval-over-de-hele-linie moet de cavalerie veeleer op een beperkt aantal plaatsen hebben geprobeerd om zich in ware stormlopen door de Vlaamse linie heen te boren. Die tactiek kan in die zones een gedrum van voortijdig opgerukte ruiters met zich hebben meegebracht. En dit moet zich in versterkte mate hebben voorgedaan toen een aanzienlijk deel van de achterste linie, aangevoerd door Robert d'Artois, zich op zijn beurt in de strijd gooide.

---

53 J.F. VERBRUGGEN, *De Slag der Guldensporen*

Bij deze fase (of bij gelijkaardige, vroeger in de tijd te situeren fazen) heeft, volgens Velthem, de Vlaamse slagorde een plotse snelle beweging voorwaarts uitgevoerd⁵⁴. Wat Villani als een voor Artois' manschappen noodlottig toeval voorstelde blijkt dus een meesterzet van de aanvoerders in het Vlaamse leger te zijn geweest:

Die Vlaminge liepen met groten scolen (legerbenden)

Daer si die Walen (Fransen) meest sagen,

Ende verdronken so met slagen (deden een regen van slagen op hen neerkomen)

Dat si niet geduren (uithouden) *conden.*

Daer storver meer sonder wonden

Dan si vanden wonden daden.

Deen liep daer over den andren waden (om de overkant van de gracht weer te bereiken)

Te voet, met haren vergouden sporen.

Die onder licgen moesten versmoren

In diepen grachten, her ende gens (hier en ginds, d.w.z. op beide vleugels van de slagorde).

(Merk op dat de 'Vlaamsgezinde' Velthem precies hetzelfde zegt als de 'Fransgezinde' Villani omtrent het feit dat meer ruiters de dood zouden gevonden hebben door verstikking of verdrinking dan rechtstreeks door een wapen in Vlaamse hand).

De door Velthem beschreven aanpak van de Vlamingen heeft dan wel het meeste succes gehad op hun rechter vleugel, bij de Bruggelingen. Volgens dezelfde kroniekschrijver⁵⁵ had bevelhebber Gwij van Namen af te rekenen met de vluchtreactie van een aanzienlijk gedeelte van zijn manschappen in de linker vleugel. Jan Borluut uit Gent, Jan van Renesse en andere edelen hebben de vluchters weer tijdig naar de gevechtlijn kunnen drijven.

Robert d'Artois zelf heeft in die fase de manschappen van Gwij van Namen aangevallen. Hij kon het vaandel zelfs gedeeltelijk stukscheuren vooraleer hij sneuvelde⁵⁶.

54 VELTHEM, 93.

55 DEZ., 94-95

56 DEZ., 87-90, 95.

Het is mogelijk dat een 2000 ruiters op de Groeningekouter zelf onder Vlaamse hand gevallen zijn. Daar bovenop zijn vele honderden het slachtoffer geworden van verstikking of verdrinking ten gevolge van gedrum, maar de bewering dat deze slachtoffers talrijker waren dan het aantal eigenlijke gesneuvelden (zie Velthem en Villani) is mischien wat sterk. Een zeer groot aantal heeft alleszins nog de dood gevonden tijdens hun vlucht, over een afstand van vele kilometers. In totaal moeten ruim 4000 ruiters omgekomen zijn in een strijd die, met de achtervolging van vluchtende Fransen inbegrepen, van tegen de middag tot in de avond heeft geduurd. En niet 1000 of 900 ruiters in een gevecht van drie uren.

Lodewijk van Velthem en de topoi

Wat de Brabantse kroniekschrijver Lodewijk van Velthem als tijdgenoot over de Guldensporenslag heeft verteld zou onjuist en onbetrouwbaar zijn. Deze stelling is de laatste tijd her en der verkondigd⁵⁷.

A.L.H. Hage vindt in Velthems strijdrelaas niets dan topoi, of hoe dat ook heten mag, uit de middeleeuwse ridderromans en andere literatuur. Historici lopen er dus best met een wijde bocht omheen.

Aan zulk getheoretiseer hecht P. Trio in mijn ogen teveel belang, en zijn studie torst bovendien de kwalijke gevolgen van een te sterk geloof in de stelling dat Velthems verslag uit 'Franse bronnen' is geput. Deze laatstgenoemde overtuiging verleidt hem zelfs ertoe om het bestaan te ontkennen van waterlopen (wat ik hierboven 'gracht + beek' heb genoemd) tussen de Vlaamse en de Franse slagorde.

Ik kan op al die stellingen alleen maar reageren met de wens dat alle Velthemspecialisten het guldensporenrelaas van de Brabantse pastorkroniekschrijver zouden toetsen aan het complete bronnenbestand. En eens zouden beseffen welke ondiens de man zichzelf zou hebben bewezen als hij zijn lezerspubliek eigen fantasieën had voorgeschoteld m.b.t. een gebeurtenis die nog tot in ontelbare details mondgemene vertelstof was in Vlaanderen en in zijn eigen Brabant, waar hij zeker

---

57 A.L.H. HAGE, *Velthems versie van de Guldensporenslag: waarheid en fictie*, in *De Nieuwe Taalgids*, 74 (1981), 293-302; P. TRIO, *Vlaanderen de Leeuw. Het relaas van de slag bij Kortrijk opnieuw aan de bronnen getoetst*, in P. TRIO, e.a., *Omtrent 1302*, Leuven, 2002, 81-110

nog tot 1326 heeft geleefd. (Dit belet vanzelfsprekend de historicus niet om rekening te houden met vertelpsychologische aspecten zoals het welbekende jagers- of visserslatijn: elk dorp of vlek zal wel gezegend zijn geweest met een oudstrijder die met eigen hand Robert d'Artois had omgebracht. En een kroniekschrijver die niet alle verhalen tot historische werkelijkheid kan reduceren is op zijn minst denkbaar. Bovendien sta ik geheel achter Trio's vaststelling dat Velthem omtrent de strategische rol van de waterlopen tamelijk wazig blijft.

Paul Trio trekt ook Velthems mededeling in twijfel dat het oppercommando over de Vlaamse troepen aan Jan van Renesse was toevertrouwd, hiervoor als enig argument inbrengend dat de genoemde persoon een Zeeuw en dus een vreemde was. Alsof voor de partijgangers van de Vlaamse graaf op het moment van de waarheid andere dingen zouden hebben geprimeerd dan het eigen vel redden - en dus de beste en meest ervaren aanvoerder kiezen. En alsof Renesse's oppercommando ook niet door andere kroniekschrijvers-tijdgenoten was bevestigd.

Ter afsluiting een persoonlijke noot. Trio opent zijn studie met een verwijzing naar mijn bijdragen in Biekorf 1991 en 1993, en met de bewering dat Verbruggen in zijn reactie op mijn artikel van 1991 'Huyghebaerts veronderstellingen van de tafel veegde'. Deze laatste bewering is om twee redenen onnauwkeurig:

1. Er is in mijn bedoelde bijdragen tussen heel wat stellingen inderdaad soms wel een veronderstelling te vinden. De af en toe vage mededelingen in kronieken of andere bronnen dwingen daar wel eens toe. Neem het geval van Godevaart van Brabant tegenover Willem van Gulik. Het gemakkelijkste zou zijn om over alle onzekerheden heen te glijden door ze veilig te verzwijgen.

2. Mijn artikel van 1993 doet juist niets anders dan Verbruggens kritiek weerleggen.

Een paardenharnaspendant van Gwijde van Namen

In de maand februari van het jaar 2000 werden graafwerken uitgevoerd aan de Groote Markt in de gemeente Sluis in Zeeuws-Vlaanderen. Daarbij werd een laat 13de-eeuwse tot vroeg 14de-eeuwse sloot aangesneden. De datering was mogelijk dank zij de voor die tijd typische houten beschoeiing van de sloot zelf, en werd later bevestigd aan de hand van de diverse vondsten die gedaan werden. De afgevoerde aarde werd door amateur-archeoloog Danny Hennekey uit Sluis onder andere door middel van een metaaldetector doorzocht en leverde heel wat interessante vondsten op¹. De belangrijkste was wel een voorwerpje dat in verband kan gebracht worden met de gebeurtenissen die 700 jaar geleden onze streek in rep en roer zetten. Maar dat besepte de vinder nog niet.

In de maand oktober van 2001 bezocht de auteur van dit artikel toevallig een expositie in het Archeologisch Museum van Aardenburg, en kon het voorwerp identificeren. Daar liep een kleine tentoonstelling over amateur-archeologie en diverse metaaldetector-vondsten werden er tentoon gesteld. Een van die vondsten lag een beetje verloren tussen een paar muntstukken en mantelspelden. Het was een geelkoperen hangertje in de vorm van een schild, met emailapplicatie. Het voorwerp is 27 mm hoog en 22 mm breed voor wat het schildje betreft. Het scharniertje en bevestigingspunt voegen nog 20 mm bij aan de hoogte. Het email toonde nog zeer duidelijk een zwarte heraldische leeuw met grote resten van een rode uitgeschulpte schuinstaak er overheen.

Het voorwerp kan geïdentificeerd worden als een paardenharnas-

---

1 Er bestaat geen archeologisch verslag van de vondsten. De graafwerken werden particulier uitgevoerd. Ze zijn wel bekend bij de archeologische dienst van de gemeente Sluis - Aardenburg.

pendant. Dat zijn hangertjes die ter versiering aan het paardentuig van middeleeuwse rijpaarden werden bevestigd. Meestal hingen ze rechtstreeks aan de lederen riemen (bijvoorbeeld vooraan het voorhoofd) of aan het bit² zoals ook te zien is op de schets³. Dergelijke pendantjes worden regelmatig gevonden, maar kunnen zelden eenduidig in verband gebracht worden met hun vroegere eigenaar. Ze zijn dikwijls schildvormig en voeren meestal het blazoen van de eigenaar⁴. Zo ook in dit geval.

Het unieke aan dit pendantje echter, is dat het ondubbelzinnig in verband kan gebracht worden met Gwijde van Namen. Hij was een van de hoofdrolspelers tijdens de opstand van Vlaanderen tegen de Franse bezetting van het graafschap Vlaanderen in 1302. Hoe kunnen we daar zo zeker van zijn?

Over de heraldiek van Gwijde van Namen heeft Ernest Warlop reeds in 1980 fundamenteel onderzoek gedaan in het kader van een studie die de authenticiteit van het voorpaneel van de Kist van Oxford bewijst. Op dat voorpaneel wordt Gwijde van Namen namelijk twee maal weergegeven. Zijn conclusie was dat Gwijde in goud een leeuw van sabel met een uitgeschulpte schuinstaak van keel croverheen voerde⁵. Dit was onder andere gebaseerd op twee zegels die van Gwijde bekend zijn en een afschrift van een wapenrol van een toernooi in Bergen uit 1310.

Identiek ditzelfde wapen vinden we nu terug op dit pendantje, in Sluis, en in een laat 13de-eeuwse tot vroeg 14de-eeuwse context. Het is bekend dat Gwijde van Namen verscheidene malen in Sluis geweest is gedurende de periode 1302-1304. Zijn broer Jan van Namen zou trouwens in 1305 heer van de stad worden⁶ die rond 1290 stadsrechten had gekregen.

---

2 Museum of London, *London Museum Medieval Catalogue*, London, 1940, p. 118.

3 Ann Hyland, *The Horse in the Middle Ages*, Sutton Publishing, 1999, p. 65-66.

4 Clark, J. (ed.), *The medieval horse and its equipment (Medieval finds from excavations in London, 5)*, The Stationery Office London, 1995.

5 Dewilde, Pauwels, Verbruggen en Warlop, *De Kist van Oxford*, in *De Leiegouw*, XXII, 1980, p. 220-225.

6 J. Sabbe, *Vlaanderen in Opstand 1323-1328*, (Vlaamse Historische Studies, nr. 7), Brugge, 1992, p. 18.

Gwijde van Namen

Gwijde van Namen was de tweede zoon uit het tweede huwelijk van Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen, met Isabella van Luxemburg, dochter van de graaf van Luxemburg. Bij de bepalingen die voor dit huwelijk waren afgesloten hoorde de stipulatie dat het markgraafschap Namen toekwam aan de kinderen die er uit zouden voortkomen⁷. Daardoor werd de oudste zoon Jan graaf van Namen in 1298. Gwijde echter, geboren tussen 1270 en 1275, was derhalve uitgesloten van erfopvolging en moest dus elders carrière maken. Hij kreeg wel van zijn vader een aantal bezittingen in Vlaanderen die hem rente opbrachten om in zijn onderhoud te voorzien. De belangrijkste was Zeeland bewester Schelde, dat hij als leen van de graaf van Vlaanderen zou houden. Maar de graaf van Holland had dat gebied stevig in handen, dus zoveel stelde hun waarde niet meer voor⁸.

Tijdens de periode van perikelen tussen graaf Gwijde van Dampierre van Vlaanderen en koning Filips de Schone van Frankrijk, staat Gwijde van Namen als trouwe zoon zijn vader bij in militaire dienst. In het voorjaar van 1297 verzekerde Gwijde van Namen samen met zijn halfbroer Robrecht van Bethune de verdediging van Rijsel tegen de te verwachten Franse inval. Op 1 september van datzelfde jaar capituleert de stad echter. Robrecht en Gwijde mochten wel met hun leger naar Gent afreizen. Aldaar wordt Gwijde door koning Edward I van Engeland, die de oude graaf van Vlaanderen te hulp was gekomen, tot ridder geslagen in maart 1298, samen met onder andere zijn broer Jan van Namen en ook hertog Jan II van Brabant⁹. Daarna nam hij de verdediging van Ieper op zich. Toen de vijandelikheden met Frankrijk vanaf 6 januari 1300 na de wapenstilstand weer aanvang namen, slaagde hij er in de stad tot 21 mei te houden. Het was de laatste stad die in Franse handen viel¹⁰.

---

7 Th. Luyckx, *Het Grafelijk Geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone*, Leuven, 1952, p. 97.

8 D. Heirbout, *In die werelt en esser niet sesse die bet van oorloge weet. Jan van Renesse en de andere Vlaamse aanvoerders in de Guldensporenslag*, in *Omtrent 1302*, Leuven, 2002, p. 120.

9 Th. Luyckx, *Het Grafelijk Geslacht*, p. 150.

10 J. F. Verbruggen, *1302 in Vlaanderen De Guldensporenslag*, Brussel, 1977, p. 28.

Van dan af verblijft hij in Namen bij zijn broer Jan. Vanuit dit graafschap, dat tot het Roomse Rijk behoorde en dus niet bezet was door de Fransen, bereidden zij samen de opstand in Vlaanderen voor. Zo legden zij begin 1302 contact met de intussen uit Brugge verbannen Pieter de Coninck en droegen deze op terug naar Brugge te keren en daar de macht over te nemen¹¹. Begin mei vervoegde Gwijde de opstandelingen, samen met zijn neef Willem van Gulik, een kleinzoon van graaf Gwijde van Dampierre. Lang konden ze echter niet in Brugge blijven, want ze dienden te vluchten voor een kleine legermacht onder landvoogd Jacques de Châtillon, die Brugge terug onder Frans bestuur kwam brengen, op 17 mei. Gwijde van Namen, Willem van Gulik en Pieter de Coninck zochten dekking in de streek van de Vier Ambachten.

De vroege ochtend van 18 mei 1302 is dan de geschiedenis ingegaan als de "Vrijdag van Brugge" (pas veel later in de 19de eeuw de Brugse Metten genoemd). Een paar honderd Fransen en Leliaards werden van hun bed gelicht en vermoord. Slechts een minderheid kon ontsnappen. De rest werd gevangen genomen. Willem van Gulik en Pieter de Coninck kwamen op 23 mei terug aan in Brugge, Gwijde van Namen pas begin juni. Hij had Jan van Renesse meegenomen, een bekwaam ridder uit Zeeland, die later een belangrijke rol zal spelen tijdens de Guldensporenslag. Gwijde trok dan met een legermacht naar het zuiden, nam het kasteel van Wijnendale in en onderwierp de steden Oudenaarde en Kortrijk. In deze laatste stad echter slaagde hij er niet in de koninklijke burcht in te nemen, waar een Frans garnizoen stand hield. Alleen de voorburcht werd veroverd en bezet door de Ieperse stadsmilitie¹².

Op 26 juni verliet Willem van Gulik de belegering van de burcht van Kassel en kwam met zijn troepen naar Kortrijk. Het Vlaamse leger was nu samengetrokken rond deze stad, en het Franse ridderleger was er ook naar op weg om de burcht te ontzetten. Op 11 juli kwam dan de grote confrontatie, de Guldensporenslag. Tijdens de slag streed

---

11 J. F. Verbruggen, *De Slag der Gulden Sporen*, Antwerpen, 1952, p. 34.

12 Ph. Despriet, *Kortrijk 1302. Keerpunt in de Frans-Vlaamse Oorlog*, Archeologische Stichting Zuid-West Vlaanderen, Kortrijk, 2002, p. 88.

Gwijde van Namen te voet tussen de Vlaamse milities. Hij voerde het bevel over de troepen uit de streek van Oostelijk Vlaanderen, de linkervleugel van de Vlaamse opstelling op het Groeningeveld. Op de Kist van Oxford zien we Gwijde van Namen duidelijk afgebeeld, te voet en met een piek in de hand.

Lodewijk van Velthem geeft in zijn Voortzetting van de Spiegel Historiael nog een interessante anekdote met betrekking tot Gwijde van Namen en het verloop van de slag. Toen duidelijk werd dat de Fransen aan het verliezen waren zouden enkele van de Brabantse heren, die met Godevaart van Brabant aan Franse zijde meevochten, geprobeerd hebben van kamp te wisselen door ook mee “Vlaanderen en de Leeuw” te roepen. De militiemannen vroegen Gwijde wat ze daar nu mee moesten aanvragen. Hij zou toen gezegd hebben: “Slaet al doet! Hets volc verbannen Wat dat sporen heeft gespannen!”¹³.

Wat die Brabanders betreft trouwens, Gwijde zal ze graag bestreden hebben. De zoon van hun aanvoerder in Kortrijk, Godevaart van Brabant, was Jan, heer van Vierzon. Hij was getrouwd met Maria van Mortagne. Deze adellijke dame was in 1291 eigenlijk voorbestemd geweest om met Gwijde van Namen te trouwen, maar onder druk van de Franse koning kon dit niet doorgaan¹⁴. Wie Jan van Vierzon in Kortrijk heeft neergeslagen is niet bekend. In ieder geval heeft hij het niet overleefd.

Na de overwinning in Kortrijk kwam Jan van Namen ook aan in Vlaanderen. Hij werd ruwaard benoemd en met zijn broer en neef ondernam hij de bevrijding van de rest van het graafschap.

In maart 1303 hielp Gwijde van Namen zijn broer Jan bij de belegering van de Henégouwse stad Lessen (Lessines). Zij slaagden er in de stad te nemen op 2 april en legden haar in de as. Daarna kon Gwijde zich richten op wat hij hoopte dat zijn nieuwe graafschap zou worden: Zeeland. Daarbij kreeg hij de steun van de Vlaamse steden die aldus hoopten zich beter te kunnen beschermen tegen Hollandse

---

13 Lodewijk van Velthem, Voortzetting van de Spiegel Historiael, XXXVII / 2656-72. Ook terug te vinden in de volgende onlangs verschenen kritische editie. L. Jongen en M. Piters, *Ghi Fransoyse sijt hier onteert*, Leuven, 2002.

14 D. Heirbout, *In die werelt en esser niet sesse*, p. 121.

piraterij. Middelburg werd veroverd op de Hollanders op 4 mei en Gwijde noemt zich heer van Zeeland¹⁵. Zijn ambitie om graaf van het gebied te worden groeide met de dag. Begin juli had hij heel Zeeland veroverd, behalve de strategisch belangrijke stad Zierikzee.

Gwijde verbleef daarna in Brugge tot begin maart 1304, wanneer de vijandelijkheden tussen hem en graaf Jan van Henegouwen en Holland terug begonnen. Op 20 maart slaagde het Vlaamse leger er in het leger van Willem (zoon van graaf Jan van Holland) en Gwij (bisschop van Utrecht en broer van de graaf) uit elkaar te slaan en te doen vluchten. Bisschop Gwij werd gevangen genomen, Willem van Avesnes trok zich terug in Zierikzee. Grote delen van Holland en Utrecht waren veroverd. Dat bleek echter snel een onhoudbare situatie. Willem van Avesnes zond namelijk Witte van Haamstede uit, een bastaard van de vorige graaf van Holland Floris V, om het verzet tegen de Vlaamse bezetting te organiseren. Witte slaagde erin vanuit Haarlem de opstand te organiseren en wegens de verspreidheid van de weinige Vlaamse strijdkrachten heroverde hij Holland vrij snel.

In Zeeland hield Zierikzee nog steeds stand tegen de Vlaamse belegering. Van mei tot juli voerden de Vlamingen versterkingen aan, maar de verdedigers capituleerden niet. Ze verwachtten namelijk hulp van de Franse koninklijke vloot, onder aanvoering van admiraal Renier Grimaldi (een verre voorvader van de huidige prinsen van Monaco). Begin augustus werd deze Franse vloot verenigd met de Hollandse en telde ze iets meer dan veertig koggen, plus een groot aantal kleinere schepjes. De Vlaamse vloot die hen opwachtte onder leiding van Gwijde van Namen telde iets meer dan dertig koggen plus een groot aantal kleinere schepjes¹⁶. Op 10 augustus 1304 rond zes uur 's avonds begon de zeeslag, die de hele nacht duurde. 's Ochtends op 11 Augustus bleek dat de Vlaamse vloot uit elkaar geslagen was en vele schepen namen de vlucht. Gwijde streed tot het uiterste, maar moest zich uiteindelijk gewonnen geven. Wat restte van het Vlaamse leger gaf zich samen met zijn aanvoerder in gevangenschap.

---

15 J. F. Verbruggen, *Vlaanderen na de Guldensporenslag*, Westvlaamse Gidsenkring Brugge, 1991, p. 46.

16 Dez., *a.w.*, p. 90-91.

Gwijde van Namen kwam terug vrij uit Frans gevangenschap in 1305, na het verdrag van Athis-sur-Orge. Beseffende dat de graaf van Holland in zijn Zeeland te sterk stond, verlegde Gwijde zijn werkterrein. In 1308 werd Hendrik van Luxemburg verkozen tot Duitse koning, en Gwijde bood hem zijn diensten aan. Vooral als militair bevelvoerder wist hij naam te maken, alhoewel hij niet de maarschalk van de koning was¹⁷. In 1311 veroverde hij in Italië de opstandige stad Brescia, maar hij overleed kort daarna aan een zware ziekte. Naar het schijnt werd hij begraven in de abdij van Beaulieu te Wortegem-Petegem¹⁸, maar ik heb spijtig genoeg niet de tijd gehad om dat na te gaan. Misschien dat een van de lezers mij daar meer over kan vertellen?

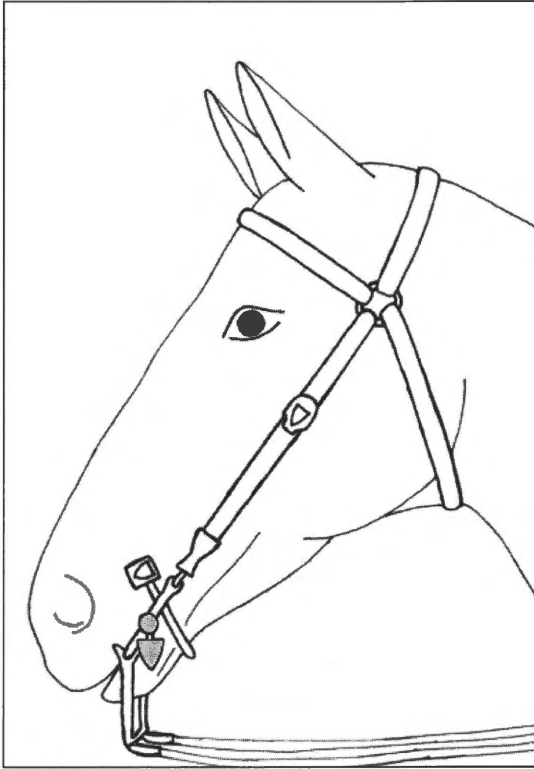
Dit pendantje is, voor zover ik heb kunnen nagaan, het enige voorwerp dat rechtsreeks in verband kan gebracht worden met een van de hoofdrolspelers van de gebeurtenissen rond 1302, indien we de Kist van Oxford en de diverse oorkonden en zegels in verscheidene archieven niet in beschouwing nemen. Zelfs van de enkele goedendagpunten die in sommige musea bewaard worden kan niet ondubbelzinnig beweerd worden dat ze iets met 1302 te maken hebben. En dat maakt dit pendantje tot een werkelijk unieke getuige. Wie het voorwerp zelf eens wil zien kan zich begeven naar het Archeologisch Museum van Aardenburg. Daar kreeg het een prominente plaats op de tentoonstelling “Een woensdag in 1302”, die liep van 6 juli tot eind oktober 2002.

---

17 D. Heirbout, *In die werelt en esser niet sesse*, p. 127.

18 J. F. Verbruggen, *1302 in Vlaanderen*, p. 29.

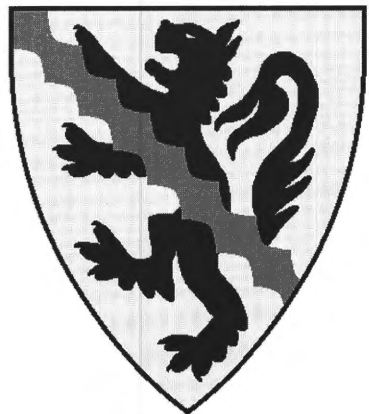

Voorbeeld van een paardenharnas aan het einde van de 13de eeuw.

Het pendantje

Het wapenschild van Gwijde van Namen, zoals het door hemzelf gevoerd werd. De leeuw bezit nog geen tong en de klauwen zijn nog van sabel.

Nogmaals de Kist van Oxford.

In 2001 verscheen van prof. dr. A. Van de Walle en dr. R. Heughebaert (en anderen, zonder opgave van hun specifiek aandeel) “De Chest of Courtrai. Een diplomatieke koffer anno 1302. Zijn techniek en geheim”, in *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, 19 (2001), nr.2, blz. 1-72. In een persbericht daarover lezen we o.m.: “Er zijn bewijzen gevonden dat de koffer met een diplomatiek doel en inhoud naar Engeland werd verstuurd teneinde de alliantie van Vlaanderen met dit land te verstevigen. In dit meubel werd thans ontdekt dat er een ruime geheime bergruimte was ingebouwd voor een deel van de “berg van weelde” of krijgsschat gevonden door de overwinnaars na de slag te Kortrijk. Met deze diplomatieke zending hoopen de Vlamingen op de krachtige tussenkomst van een belangrijk raadgever van de koning van Engeland, die te Stanton St John, nabij Oxford, zijn leenroerig domein had.” En in de inleiding van het artikel schrijft J. F. Verbruggen o.a.:” De auteur slaagde erin de oorspronkelijke afmetingen van de kist te berekenen. Deze stemden aanvankelijk overeen met de grootste maten volgens de voorschriften van het ambacht van de schrijnwerkers: een lengte van circa 1,91 m, een hoogte van circa 0,95 m en een diepte van circa 0,74 m. Het was een vlaamse kist....Na de nederlaag van Artois te Kortrijk zonden zij [Jan en Gwijde van Namen] de kist met een schat naar John de St John opdat deze koning Edward I zou overtuigen om de Vlamingen te helpen. Zij zonden het gebeeldhouwd verhaal van hun wonderbare zegepraal op het mooiste leger van West-Europa, waarin hun gemeenschappelijke vijand sneuvelde met de bloem van de Franse adel.”

Is nu inderdaad het geheim van de omstreden kist van Oxford opgelost? Toen het artikel verscheen waren wij ongeveer klaar met onze studie over de kist, bestemd voor publicatie in het boek dat het Mercatorfonds over de Guldensporenslag zou uitgeven¹. Met veel

---

1 L. DEVLIEGHER, De omstreden “Kist van Oxford”, in R. VAN CAENEGEM (red.), *1302. Feiten en mythen van de Guldensporenslag*, Antwerpen, 2002, blz. 262-285, 297-298.

belangstelling en alsmar groeiende verwondering en ongeloof hebben wij dan ook het bewuste artikel gelezen. In 13 "rubrieken" worden achtereenvolgens behandeld de bibliografie, de twee oorspronkelijke onderdelen, de reconstructie van de oorspronkelijke kist, het gat in het voorpaneel en de verborgen sluiting, de geheime bergruimte, de voorstellingen op het voorpaneel, de beschildering, meubel-historische aspecten, de datering, doel, bestemming, opdrachtgever, auteur. Deze rubrieken worden in een algemeen besluit nog eens samengevat.

Het artikel is geen gemakkelijke lectuur. Veel van wat de auteurs willen bewijzen, is reeds lang bekend, o.m. door het onderzoek van ir. A. Pauwels & Cie² en de belangrijke verwijzing naar de Engelse edelen John de St John sr. en jr. komt uit de studie van R. Gilmour en I. Tyers³. De studie oogt verward en chaotisch, bevat een massa niet ter zake doende uitweidingen en geeft talrijke onvolledige en onjuiste verwijzingen in de voetnota's⁴. Een kritische lezing is dan ook noodzakelijk.

Inleidend brengen we eerst het volgende in herinnering. De kist van Oxford werd in 1905 gevonden op de hoeve van het middeleeuwse landgoed te Stanton St John (bij Oxford), sinds 1526 in het bezit van New College te Oxford waar de kist nu wordt bewaard. In zijn huidige vorm werd de kist waarschijnlijk in het begin van de 17de eeuw vervaardigd met gebruikmaking van een voor- en rugpaneel van een oudere kist uit het begin van de 14de eeuw. Het voorpaneel (lengte 98-99 cm, hoogte 70-71 cm of 1 el) bestaat uit twee planken, het rugpaneel uit drie planken. Het voorpaneel is gebeeldhouwd over vier friezen waarop gebeurtenissen rond de Guldensporenslag zijn uitge-

2 B. DEWILDE, A. PAUWELS, J. VERBRUGGEN en E. WARLOP, De kist van Oxford, in *De Leiegouw*, 22 (1980), blz.161-256.

3 B. GILMOUR en I. TYERS, Courtrai Chest: relic or recent. Reassessment and further work: an interim report, in *Art and symbolism in Medieval Europe*, Brugge, 1997, V, blz.17-26.

4 Een voorbeeld. Over het beeld in een nis, rechts op de bovenste fries, schrijven de auteurs dat het door Verbruggen is geïdentificeerd "als O. L. Vrouw in de nis van de Mariapoort te Brugge" (blz. 38), daar waar deze auteur in zijn in 1952 verschenen boek "De slag der Guldensporen", blz. 254, enkel schrijft dat hij denkt dat het een heiligenbeeld is, geplaatst aan één der stadspoorten, en in het artikel "De Kist van Oxford en de Guldensporenslag" (in het tijdschrift van het Genootschap voor Geschied- en Oudheidkunde te Vilvoorde, 7 (2001) nrs. 2-3, blz. 28 zegt: "Rechts staat een heiligenbeeld zoals er geplaatst waren in 1297 aan de Mariapoort te Brugge".

De gotische kerk en het middeleeuwse landgoed te Stanton St John (bij Oxford), Foto H. Maertens

De "Kist van Oxford", huidige toestand. Het - oorspronkelijk bredere - voorpaneel bestaat uit twee planken die met deuvels aan elkaar waren bevestigd. Aan weerszijden liepen twee hoekstijlen tot op de grond door als poten. Het oude slotvak is nu bezet met jonger en kleiner slotwerk. Het voorpaneel is versierd met beeldhouwde reliëfs over vier stroken van elk 17,50 cm hoogte.

Foto H. Maertens

Bovenste plank, links. Een met een goedendag bewapende krijger staat links van het slotvak. Achter hem komen ruiters aangereden w.o. Gwijde van Namen en Willem van Gulik (onderscheidelijk zoon en kleinzoon van graaf Gwijde van Dampierre) die dezelfde helmen en maliën halsbeschermers dragen als de gemeentenaren. *Foto ACL*

4. Onderste plank, links. Ieperlingen - bewapend met goedendags en kromzwaarden - vallen een ruiter aan die door de poort van het Franse kasteel te Kortrijk naar buiten komt gereden. Op het terras tussen de torens staat een blijde, een werptuig waarmede stenen naar de belegeraars en naar huizen in de stad worden geslingerd. *Foto H. Maertens*

beeld.⁵ Dit voorpaneel is aan weerszijden een 10-15 cm afgezaagd, maar de hoogte heeft ongeveer de oorspronkelijke afmeting behouden

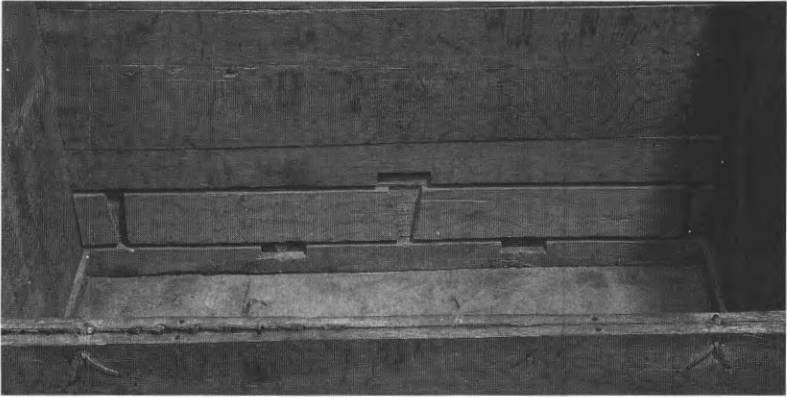
Op de binnenzijde van het voor- en rugpaneel zijn onderaan twee gelijkaardige horizontale groeven die te maken hebben met twee bodems in de kist die een verborgen bergruimte omsluiten. De planken van de bovenste bodem vonden steun in de groeven in de wanden en op drie wigvormige balkjes die op de onderste bodem stonden, waardoor er vier afgesloten vakken - met een binnenwerkse hoogte van 8,5 cm - in de geheime bergruimte aanwezig waren. Ir .Pauwels had op één van zijn studiereizen naar Oxford deze constructie reeds opgemerkt en opgetekend (zie afb.), maar eigenaardig genoeg daaruit besloten dat er twee valse bodems bestonden die vermoedelijk niet gelijktijdig waren (o.c., blz. 182-184). In het artikel van Van de Walle & Cie speelt deze verdoken of geheime bergruimte een belangrijke rol.

Hoe groot was de oorspronkelijke kist? De enige referenties zijn het (ingekorte) voorpaneel en verwante, maar jongere kisten. Een voorzichtige raming geeft ons een kist (met poten) van 160-170 cm lang en ongeveer 95 cm hoog. Aan de hand van allerlei berekeningen en ramingen komt Van de Walle tot een lengte van ca. 204 cm en een hoogte van ca. 113 cm hoogte, waarna gepoogd wordt deze afmetingen in overeenstemming te brengen met deze van de "scrinen" die door de oudst bekende keure van het Brugse schrijnwerkersambacht uit de tweede helft van de 14de eeuw worden opgegeven. Daarin worden drie soorten kisten vermeld waarvan de lengte, hoogte en diepte onderscheidelijk bedragen 192 x 96 x 75 cm, 178,2 x 87,2 x 70 cm en 164,5 x 84,7 x 70 cm⁶. En daarnaast worden nog opgesomd "alle andre scrinen daervolghende tote vier voeten" (= 109,7 cm). Alle verdufte berekeningen en aanpassingen ten spijt, helpen deze afmetingen uit de Brugse keure ons evenwel niet verder. Als de kist al in Brugge zou vervaardigd zijn - wat we waarschijnlijk achten - weet men nog altijd niet of er in het begin van de 14de eeuw in deze stad

---

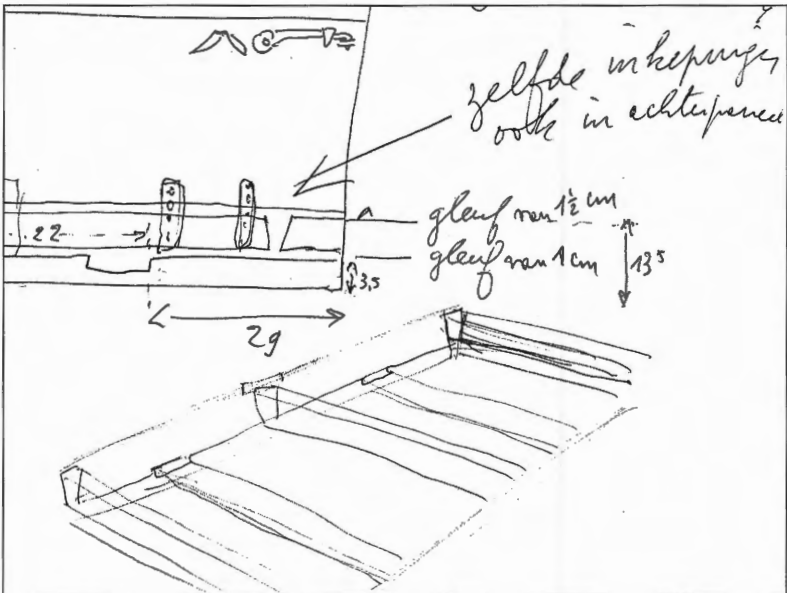
5 Voor de technische beschrijving, de geschiedenis en de ikonografie van de kist verwijzen we naar onze in voetnoot 1 vermelde studie.

6 In voeten uitgedrukt zijn de drie soorten kisten onderscheidelijk 7 voet lang, 3,5 voet hoog en 1 el 2 duim diep, 6 1/2 voet lang, 3 voet 2 duim hoog en 1 el diep, 6 voet lang, 3 voet 1 duim hoog en 1 el diep. In het Brugse Vrije meet de voet 27,43 cm, de el 70 cm en de duim 2,49cm. P. VANDEWALLE, Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg. Oostende, 1984, blz.50.

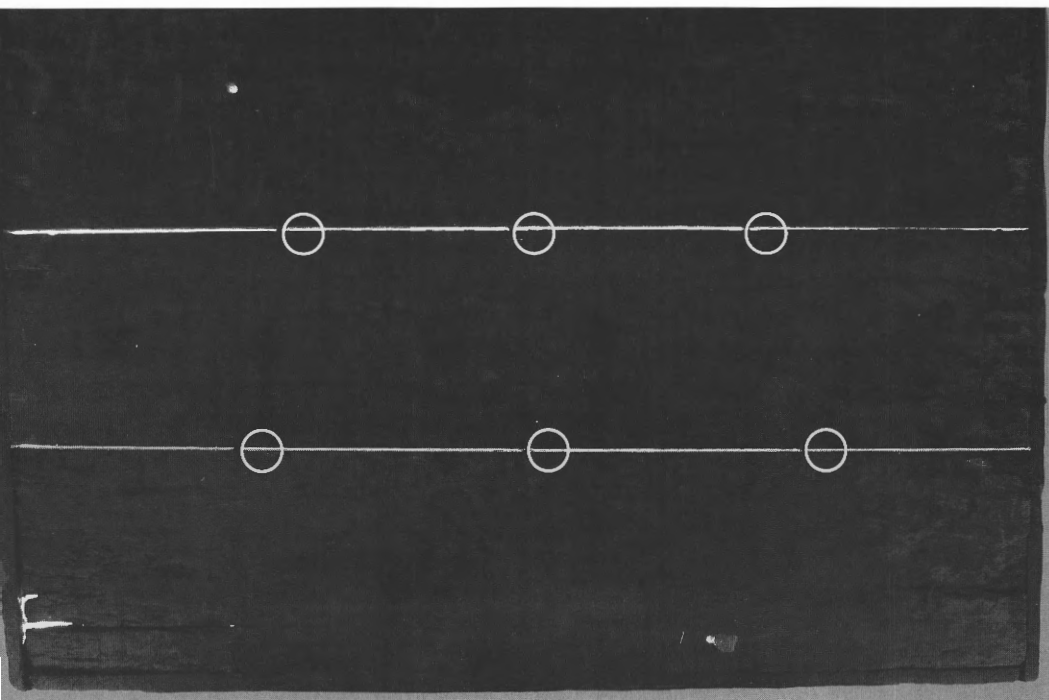

Onderste plank van het rugpaneel (binnenzijde). In de twee groeven, de drie wigvormige en de twee rechthoekige inkepingen rustten de planken en de steunbalkjes van de verdoken bergruimte.

Foto H. Maertens

Bovenaan: opmeting van de onderste plank van het voorpaneel met de sporen (groeven en inkepingen) van de geheime bergplaats. Onderaan: schets van de wigvormige en rechthoekige balkjes in en onder die bergruimte. Tekening ir. A. Pauwels.

Buitenzijde van het rugpaneel van de kist. De drie planken zijn ieder met drie deuvels aan elkaar bevestigd. *Foto H. Maertens*

een reglementering bestond betreffende de afmetingen van kisten en koffers. De hierboven vermelde reglementering kan er gekomen zijn omdat er zoveel soorten kisten op de markt waren dat men deze grote verscheidenheid om de één of andere reden wilde tegengaan.

De grootte van de kist bepaalt uiteraard ook de grootte van de geheime bergruimte die volgens de auteurs een unicum zou zijn. Of dat inderdaad zo is, zouden we durven betwijfelen. Uit die tijd bestaat maar heel weinig meubilair en dikwijls is het interieur van die meubels dan nog onvoldoende onderzocht⁷. Ook van de kist van Oxford kennen we pas sinds het technisch onderzoek van A. Pauwels in 1977 e.v. het bestaan van de bergruimte. Deze verdoken ruimte bestond dus uit vier - door drie wigvormige steunen van elkaar gescheiden - vakken

---

7 P. Eames vermeldt in haar boek "Furniture in England, France and the Netherlands from the Twelfth to the Fifteenth Century" (Londen, 1977) verscheidene malen in de beschrijving van kisten "interior unseen".

Si c'est un faux

c'est d'un faussaire très habile
et bien renseigné

il y a là des détails que peu de
flamands connaissent

Mijn Eerw. Heer A. Kanonik Duclos,
Consciencelaan, 1,
te Brugge.

le style connu - XIVe s. y est
Costumes & armures Corrects
épisodes, se liant fort bien

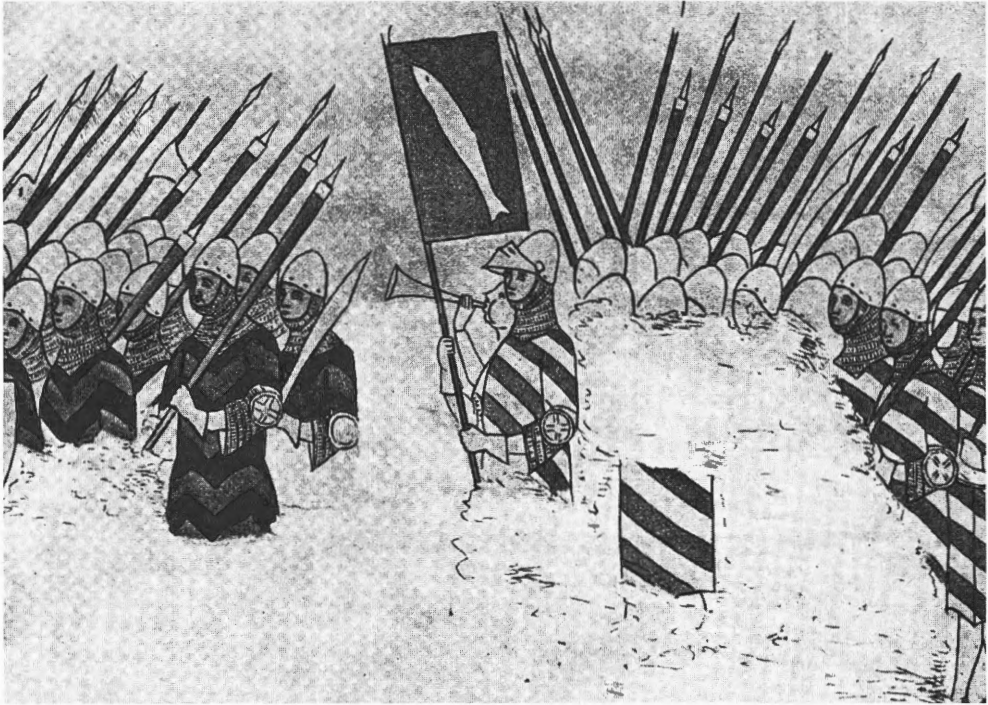
Si le coffre est au musée depuis au moins
1880, il y a presque certitude
d'authenticité (ou de copie de 1er ordre?)

la disposition en zones. Sp. Coffres fleuris
Scriptures XIIIe & XIVe s.
avec symboles des por-
tails

Le dessin de ces fourreaux est identifié
si je parviens à identifier un blason

Lettre au Dr
de Meyer, 25 janv. 1913.

Blad met aantekeningen van kanunnik Adolf Duclos, gebruikt in een brief aan Désiré De Meyer, dd. 25 januari 1913. (Brugge, Provinciale Bibliotheek, map 105 AD 3: Krijgswezen in de M. E. Wapens). Hij noteerde o.m. het volgende in verband met een foto van de kist: "Si c'est un faux, c'est d'un faussaire très habile et bien renseigné. Il y a là des détails que peu de flamands connaissent... Si le coffre est au musée depuis au moins 1880, il y aurait presque certitude d'authenticité (ou de copie de 1er ordre?)."

Op de muren van de kapel van de Leugemeete (de kapel van het godshuis van Sint-Jan en Sint-Paulus) te Gent werden in 1846 door Felix de Vigne schilderijen van ca. 1340 ontdekt waarop gewapende ambachtslieden zijn voorgesteld. Het hier afgebeelde ambacht van de visverkopers is gewapend met picken, lange goedendags en kromzwaarden.

van ca. 40 cm breed, 8,5 cm hoog en een geschatte binnenwerkse diepte van ca. 65 cm. Een verdoken bergruimte in een koffer diende - ook in latere eeuwen - voor het verbergen van kostbare zaken, bijv. juwelen, geld e.d. Dat men in elk van de vier vakken van de bergruimte van "onze" kist 100-150 kg zou kunnen opbergen (Van de Walle, o.c., blz. 44), lijkt ons evenwel van het goede teveel.

Even onwaarschijnlijk lijkt het ons "dat de grote bovenruimte in de koffer destijds overbelast werd" en dat daardoor het gat en de horizontale - nu met zes ijzeren platen versterigde - barst in de benedenplank van het voorpaneel zouden zijn ontstaan (Van de Walle, o.c., blz.19). Met ir. Pauwels zijn we eerder van mening dat beide zijn ontstaan door het neerklappen van de bovenplank, waarbij dan het slot (en de sleutel) de beschadiging hebben veroorzaakt. Overigens, moest er overbelasting zijn geweest, dan zou men ook een barst kunnen ver-

wachten op dezelfde hoogte - de bovenste groef - op het rugpaneel⁸.

Voor wie was de kist bestemd? Van de Walle ziet een verband tussen de beeldhouwde voorstelling op het voorpaneel - de overwinning van de Vlamingen, bondgenoten van de Engelsen, en de dode man met opengereten buik die Robert d'Artois zou zijn⁹ - en de inhoud van de kist, inzonderheid het kostbare gedeelte dat in de geheime berggruimte verborgen zat¹⁰. Deze kostbare inhoud zou dan hebben gediend om John de St John sr., lid van de koninklijke raad en met koning Edward I in 1297 meegekomen naar Gent, gunstig te stemmen i.v.m. het afsluiten van een nieuw bondgenootschap tussen de Vlamingen en de Engelse koning. De kist kwam echter niet tijdig in Engeland aan, aangezien John de St John enkele weken na de Guldensporenslag, in september 1302 is overleden. Een feit is dat de kist in 1905 te Stanton St John op het vroegere domein van de St John-familie werd gevonden. B. Gilmour en I. Tyers hebben enkele jaren geleden reeds vooropgesteld dat de kist mogelijks vroeg in Engeland is terechtgekomen, misschien door toedoen van een lid van de St John-familie,.

Wie nam het initiatief om de kist te laten vervaardigen? Van de Walle ziet een hele reeks mogelijke personen: Gwij van Namen, Willem van Gulik, Pieter de Coninck, Brugse ambachten, d.w.z. personen die op de kist zijn afgebeeld. Maar eens te meer bevinden we ons ook hier in het rijk van onbewezen stellingen.

De studie van de kist van Oxford heeft - zoals bekend - af te rekenen met hardnekkige verdachtmakingen betreffende de ouderdom van het beeldhouwde voorpaneel. Het objectief wetenschappelijk onderzoek wordt echter niet geholpen door fantaisierijke en sensationele veronderstellingen en "vondsten" die mettertijd door sommigen als waarheid worden aangezien.

8 Van de Walle vermeldt nog "een tweede horizontale barst op ongeveer halve hoogte en volledige lengte van het frontpaneel" (blz. 19 en tekening blz. 16). Deze zg. barst is de schuinlopende naad tussen de twee planken van het voorpaneel, die de auteurs blijkbaar enkel van foto's kennen.

9 Ook nog op blz. 71: "De Chest heeft ook de betekenis van een ironische allusie naar een sarcofaag voor Artois en meteen een insinuatie op de daarmee overeenstemmende krijgstrofee van het franse leger, waarvoor de binnenruimte van de kist geschikt was".

10 De kist met slechts één slot waardoor hij "onopvallend de indruk gaf dat hij weinig sterk beveiligd wordt" (blz. 32), mag niet worden vergeleken met een "stedelijke" kist in de tresorie in het Brugse belfort, waarvoor in 1318 tien maalsloten werden geleverd.

Groot ruiterzegel van graaf Robrecht van Bethune, gehecht aan een oorkonde dd. 13 februari 1312. Namen, Rijksarchief, Chartes de Namur, 382.

Kist in de Sint-Maartenskerk te Ieper; beeldhouwd voorpaneel (lengte 74 cm, hoogte 55 cm) en hoekstijlen (breedte 22 cm, onderaan ingekort), begin 15de eeuw. Op het voorpaneel wordt het gevecht van Sint-Joris met de draak uitgebeeld.

De confiscatie van goederen op Brugse leliaards tussen 1302 en 1305.

De herdenking van “700 jaar Guldensporenslag” is een gelegenheid geweest om met een herdachte bronnenkritiek niet alleen de militaire operaties op het Groeningeveld nogmaals te belichten, maar ook en vooral om de gebeurtenis in haar tijds kader te situeren, en de reacties en inzichten van tijdgenoten en latere generaties te evalueren¹. Bijzonder boeiend is het onderzoek naar de motieven die de verschillende maatschappelijke gelaagdheden in het graafschap Vlaanderen het kamp deden kiezen van de hoofdprotagonisten in het verhaal, nl. koning Filips IV de Schone van Frankrijk en graaf Gwijde van Dampierre². Hun aanhangers gingen met de benaming van resp. “leliaards” en “klauwaards” de geschiedenis in. Opvallend hierbij is hoe in de periode 1297-1305 beide partijen hun diepe afkeer van elkaar uitwerkten door de wederzijdse confiscatie van hun goederen en een de facto verbanning uit stad en land. Hierbij rijst ook de vraag naar de omvang van de schade die zij elkaar toe brachten in wat soms op persoonlijke afrekening ging lijken, en de gevolgen op lange termijn ervan op het vlak van patrimonium, beroepsactiviteiten en politieke macht. Dank zij een ruime archiefdocumentatie rond de confiscaties op goederen van Gentse leliaards tijdens de Frans-Vlaamse oor-

-
- 1 We verwijzen hier slechts naar VAN CAENEGEM R.C. (ed.), *1302. Feiten en Mythen van de Guldensporenslag*, Antwerpen, 2002; *Omtrent 1302* (TRIO P., HEIRBAUT D. en VAN DEN AUWEELE D. (red.), Leuven 2002, en naar de kroniek der gebeurtenissen rond 1302 door VERBRUGGEN J.F. en DE VRIES K., *The Battle of the Golden Spurs (Courtrai, 11 July 1302). A Contribution to the History of Flanders' War of Liberation, 1297-1302*, Woodbridge, 2002; VERBRUGGEN J.F. en FALTER R., *1302. Opstand in Vlaanderen*, Tielt, 2002, telkens met bibliografie.
  - 2 PREVENIER W., *Motieven voor leliaardsgezindheid in Vlaanderen in de periode 1297-1305*, in *De Leiegouw*, XIX (1977), p. 273-288; geactualiseerd en uitgewerkt door DEZ., *Leliaards en Klauwaards voor en na 1302. Loyauteit, collaboratie en opportunisme*, in *Omtrent 1302*, p. 137-159.

log van 1315-1316 kon reeds een aantal besluiten en vermoedens geformuleerd worden³. Een aantal onder hen kon blijkbaar terugkeren naar hun vaderstad ingevolge enkele bepalingen in het verdrag van Athis in 1305, reconstrueerde een patrimonium, herwon sociaal en bestuurlijk aanzien.

Voor de stad Brugge die het voortouw nam in de strijd tegen de Franse militaire bezetting van het graafschap en voor het doorbreken van versterkte bestuurlijke stedelijke structuren, is men op het vlak van bronnenmateriaal goed bedeed en werd ogenschijnlijk heel wat onderzoek verricht. Naast de politieke, institutionele en militaire aspecten van de strijd, ging op het sociale vlak veel aandacht naar de namen van poorters met leliaardse en klauwaardse gezindheid⁴. Die lijst is het product van een vergelijkend onderzoek van bronnen met telkens een specifieke inhoud en bedoeling⁵. Ook de wijziging in de samenstelling van de Brugse schepenbank is een weerspiegeling van de toenmalige omwenteling. De mogelijke motieven die bepaalde sociale en economische bevolkingsgroepen in het graafschap Vlaanderen het kamp deden kiezen van koning of graaf, als leliaard of klauwaard, zijn gekend⁶. Blijft de vraag of door prosopografisch onderzoek de individuele keuze en motivering van concrete Brugse vooraanstaanden kan achterhaald worden. Oude familiale vetes, afrekeningen en opportunisme, en ambities speelden zeker een rol. Dit met concrete bewijzen staven is een andere zaak, maar zou de moeite van een onderzoek lonen.

---

3 PREVENIER, *Leliaards en Klauwaards*, p. 148-154.

4 VERBRUGGEN J.F., *Liebaards en leliaards onder de poorters van Brugge in 1297 en 1302*, in *De Leiegouw*, XX (1978), p. 69-98.

5 DE SMET J., *De inrichting van de poorterlijke ruitery te Brugge in 1292 en haar indeling in gezindheden in 1302*, in *Verlagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1930, p. 487-505; WYFFELS C., *Een "opstand" te Brugge en de vlucht van Leliaarts naar Sint-Omaars tussen 17 augustus en 18 september 1297*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, XC (1953), p. 63-72; WYFFELS C. en DE SMET J., *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319). Eerste deel (1280-1302)*, dl. I, Brussel, 1965, p. 578-594. Inzake de Brugse registers van confiscatie van leliaardse goederen zie VANDERMAESEN M. en RYCKAERT M., *Een miskende bron voor de sociale geschiedenis van de stad Brugge bij het begin van de 14de eeuw. De registers van "forfaiture et séquestre, 1302-1304" op het Brugse stadsarchief*, in *Het Brugs Ommeland*, XVII (1977), p. 143-151.

6 PREVENIER W., *a.w.*, *passim*.

Evenmin is men ingelicht over de concrete gevolgen van de confiscatiegolf die de Brugse leliaards trof. Het lot van Nikolaas Biervliet, vermogend poorter, stadsklerk én leliaard is gekend⁷. Ook Robrecht van der Buerse, één der rijkste poorters van Brugge, herbergier en makelaar, deelde in de klappen⁸. Dit zijn echter slechts enkele symbooldossiers, zoals die van Jan Breydel en Pieter de Coninck in het klauwaardse kamp⁹. Deze korte bijdrage wil alvast de confiscatie van goederen van Brugse leliaards benaderen vanuit een meer administratieve invalshoek. Dat de stadsrekeningen hierbij de voornaamste bron zijn blijkt uit de talrijke en niet te vermijden verwijzingen in voetnoot.

Confiscaties in en buiten Brugge

Op 18 mei 1302, dag van de Brugse Metten, kwam een nieuw stadsbestuur aan de macht, tegelijk een nieuw 'regime' met grote inspraak van de ambachtenorganisaties. Naarmate Brugge in de rest van Vlaanderen een 'bevrijdingsoorlog' doorzette om de Franse militaire bezetting te beëindigen, kregen de leliaards het benauwder. Na de nederlaag van het Franse leger te Kortrijk op 11 juli 1302 en de erkenning van de Brugse politieke en militaire suprematie in het westelijk deel van het graafschap verhinderde niets nog een omvangrijke operatie van confiscatie van goederen ten laste van leliaards. De Brugse stadsrekeningen en aanverwante documenten voor de periode 1302-1306 staan naast de financiële weerslag van de oorlogsvoering dan ook grotendeels in het teken van de ontvangsten volgend uit de verbeurdverklaring en het beheer van die goederen. Ze getuigen van de verbetering waarmee jacht gemaakt werd op die goederen en inkomsten. Wat gebeurde met de "operatie confiscatie" na het verdrag van Athis in juni 1305? We geven alvast enkele voorlopige resultaten van een lopend onderzoek.

---

7 PREVENIER W., *Leliaards en klauwaards voor en na 1302. Loyauteit, collaboratie en opportunisme*, in *Omtrent 1302*, p. 144.

8 VANDERMAESEN M., *Robrecht (I) van der Buerse (ca. 1265-1320). Naar de roots van het actuele beursgebeuren*, in *Vlaanderen.*, LI (2002), p. 2-4.

9 LAMBERT V., *Over carrière, promotie, degradatie en rehabilitatie: 700 jaar Jan Breydel en Pieter de Coninck*, in *Omtrent 1302*, p. 207-228.

Niet de overwinning te Groeninge op 11 juli 1302 maar 18 mei, de “Goede Vrijdag” of dag van de Brugse Metten, gaf de start voor de jacht op leliaardse goederen. Uiteraard kon dit eerst in het pas “bevrijde” Brugge. Het nieuwe stadsbestuur liet een nieuwe stadsrekening beginnen kort voor 30 mei 1302, lopend tot 2 februari 1303. De posten hierin bevatten zeer weinig chronologische ankerpunten. Toch verneemt men dat wevers kort voor 30 mei hun intrek genomen hadden in een huis van ser Gherewin Bonin f. ser Pieters¹⁰. Meestal ging het om bewarende maatregelen om vervreemding van de nu aangeslagen inboedel te voorkomen. Tussen 11 en 29 juni werd reeds beslag gelegd op een partij wijn en werden gevangenen, wellicht Franse of leliaardse edelen, in het huis van Jacob Scinkel door een aantal leden van het vissersambacht bewaakt¹¹. Naarmate de Franse troepen teruggedreven werden uit het graafschap en zeker na de overwinning te Kortrijk kon Brugge zijn gang gaan in een groot deel van het graafschap Vlaanderen.

De stadsrekeningen brengen het beheer der verbeurde goederen onder in de rubrieken *verbuerden goederen binnen der port van Brucghe en fourfaituren buter pord van Brucghe* in 1302-1303. Het jaar erop vindt men de binnenstedelijke opbrengsten ondergebracht bij de “gemene” inkomsten, en blijven de ontvangsten van *fourfaituren* of *verbuerden goede buter port van Brucghe* een afzonderlijke rubriek vormen. Leliaards of *vianden* zoals ze wel eens genoemd werden verloren het genot van hun onroerende en roerende bezittingen. Huizen en gronden in en buiten Brugge werden door de stad niet verkocht maar in eigen beheer overgenomen. Ze inde de hieruit aan leliaards verschuldigde cijzen, renten, pachten en huishuren. Wel werden inboedels, opgeslagen koopwaar en oogstopbrengsten te gelde gemaakt. Het is belangrijk hierbij op te merken dat de inkomsten van de buitenstedelijke confiscaties integraal in de stadsrekeningen werden opgenomen, dit in tegenstelling van de aangeslagen renten, cijzen en huishuren binnen de stad en enkele parochies in haar

---

10 WYFFELS C. m.m.v. VANDEWALLE A., *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319). Tweede deel (1302-1319), Eerste stuk (1302-1306)*, Brussel, 1995, p. 14: *den wevers die laghen [te] ser Gherewins Bonins f. ser Pieters.*

11 WYFFELS, a.w., p. 103: *Item den visschers die wachten die ghevanghene in Jabob Scinkels huus 14 lb. 12s.*

omgeving. Die laatste categorie kennen we slechts dank zij de hoger vermelde afzonderlijke reeks confiscatieregisters die tegelijk ontvangstenboek waren en rekening. Tegenover een ontvangst van 7.936 pond stond in de periode van begin aug. 1302 tot 1 febr. 1304 een uitgave van 8.553 pond, voor de periode van 2 febr. 1304 tot 1 febr. 1305 was dit resp. 8.6682 en 8982 pond¹². Er was dus telkens een klein tekort. Het laatst bewaarde confiscatieregister betreft de korte periode van 2 febr. 1305 tot 4 april 1305.

De opbrengst van de geconfisqueerde "buitengoederen", opgenomen in de gewone stadsrekeningen, beliep in 1302-1303 13.574 pond parisis, in 1303 11.834 pond, in 1304-1305 10.802 pond, van 2.2.1305 tot 5.9.1305 2.988 pond terwijl dit voor de periode 6.9.1305-2.2.1306 terugviel tot 123 pond. Enkel in de stadsrekening van 2 febr. 1305 tot 5 sept. 1305 wordt uitdrukkelijk de ontvangst geboekt van 2.148 pond aan verbeurde huishuren en landrenten binnen Brugge *uten bouke die Gillis die Juede ende Jan d'Oem maecte*¹³.

Bij de interpretatie van deze cijfers is echter de grootste omzichtigheid geboden. Boekhoudkundig hield Brugge er in die jaren een watervalstelsel van kassen op na. De inkomsten van de binnen Brugge verbeurde renten, cijzen en huishuren werden door Gillis die Juede *ende sinen ghesellen*, en Jan die Oem, geïnd, die met de opbrengst specifieke uitgaven financierden. Elke rekening sloot met een klein tekort af, zodat theoretisch nooit een batig saldo aan de algemene stadskas overgemaakt moest worden. In de praktijk moet men aannemen dat een nog ondoorzichtig kluwen van kleinere deelrekeningen en verantwoordingsstukken bestond. Aanwijzing hiervoor is de som van 336 pond 14 schellingen en 4 penningen parisis van *verbuerder rente ende huushuere* die in de stadsrekening van 30.5.1302 tot 2.2.1303 als inkomst werd geboekt¹⁴ en de bewaarde deelrekening van uitgaven door Gillis die Juede voor de periode 8 okt. 1302 tot 11 januari 1303¹⁵. Men vergelijk dit met de hoger vermelde opbreng-

12 Zie terzake de bespreking door WYFFELS, *a.w.*, p. IX-XII. De totalen der ontvangsten en uitgaven per register vindt men bij VANDERMAESEN en RYCKAERT, *a.w.*, p. 149 n. 24.

13 WYFFELS, *a.w.*, p. 629-707.

14 WYFFELS, *a.w.*, p. 15.

15 Uitgegeven door WYFFELS, *a.w.*, p. 864-869. Er bestaat een rekening van bur-

sten van deze “forfaitures” in Brugge. Jan de Scrivere, een andere ontvanger, bracht in diezelfde periode 52 pond aan *van porters rente, die viande sijn, binnen Brucghe*¹⁶.

De Brugse leliaards werden onmiddellijk getroffen door de verkoop van de inboedel van hun woningen, opgeslagen koopwaar en persoonlijke voorwerpen.

Bij Colard Cortescoof, Matheus Hooft en Pieter Heldebolle vond men resp. 92, 17 en 23 zakken wol. Andere gekende namen met een wolvoorraad in huis waren Gillis Dop, Jan van Kortrijk, Pauwels Bernards, Gherewin Bonin, Colin van der Berst, Jan Grant, Langhe Gillis van de Walle, Simon Bernards, Colard Alverdoe en Gillis Steenkin¹⁷. Deze laatste bewaarde de wol voor handelaars uit Valenciennes¹⁸.

Enkele zakken wol kregen dadelijk een nieuwe eigenaar. Een wever die zijn broer verloor tijdens gevechten voor het huis van de Ontvanger op de “Goede Vrijdag” kreeg 1 zak wol. Ook de wever die die dag zijn neus kwijtraakte werd getroost met een zak wol¹⁹. Voor een verwonding door een pijl nabij het slot van Male kreeg Lauwerse van Aartrijke eveneens een zak wol als vergoeding.

Voor sommige Bruggelingen was het bovendien niet steeds duidelijk wie leliaard was, zodat sommige klauwaards zoals Jan Danwilt tijdens die eerste dagen ook in de klappen deelden. Voor de onrechtmatig weggehaalde goederen kreeg hij vier zakken wol als vergoeding²⁰.

De rest van de partij wol werd boekhoudkundig als inkomst geboekt, zij het dat niet elke penning in klinkende munt in de stads-

---

gemeesters, schepenen en gemeente van Brugge aan de graaf van Namen van hun ontvangsten uit de in Vlaanderen aangeslagen goederen, renten en cijzen, en uitgaven, 15 aug. 1302-2 februari 1303 (WYFFELS, *a.w.*, p. 871-891). Deze betreft de confiscaties ten laste van grafelijke leliaardse leenmannen.

16 WYFFELS, *a.w.*, p. 15.

17 WYFFELS, *a.w.*, p. 11-12.

18 WYFFELS, *a.w.*, p. 12: ... *die welke waren lieden van Valenciene.*

19 WYFFELS, *a.w.*, p. 12: ... *enen wevere die sinen broeder verloes vor sontfanghers ..., enen wevere die sinen neze verloes..*

20 WYFFELS, *a.w.*, p. 12: ... *minen here Janne Danwilde over tgoed dat hem ghenomen was over viande goed.*

kas terecht kwam. In heel wat gevallen werd de wol gebruikt als ruilmiddel voor de aankoop of betaling van andere goederen. Het was de waarde van die aldus verworven goederen die als inkomst werd geboekt. Het kon gaan om wijn uit het Rijnland, om blauw en geel laken voor de boogschutters, voor de stadsgarsoenen, of voor paarden. De opbrengst van werkelijk verkochte zakken wol werd gedeeltelijk aangewend voor delfwerken.

Naast wol werden ook andere goederen zoals wijn en huiden in beslag genomen. De stadsrekening vermeldt geen herkomst ervan. Wellicht waren het de pijnders die enkele malen goederen opspoorde en in beslag namen²¹. Verder werd bij Colard Cortscoof nog een partij graan gevonden, hout bij Jan van Dordrecht, grof garen of hennepgaren bij Jan van der Lecke, bedden en ander alaaam bij Jan van Hertsberge. De 244 vaten as van Clays de Calkere werden verkocht aan Willem Bernecolve, van Antwerpen²². Tientallen vaten wijn werden in die eerste dagen uit koggen en hulken te Muide aan land gehaald. Hun eigenaars zijn niet gekend. Wel verneemt men hoeveel vaten wijn uit Bordeaux in de kelders van leliaards als Jan van Kortrijk, Pauwel Calker, Jan Scinkel of Rogier van Hertsberge teruggevonden werden en verkocht²³.

Het aanzien en de rijkdom van sommige leliaards kan men afleiden uit hun geconfisqueerd tafelzilverwerk (*facelmente*). Bij Jan de Grant vond men 5 zilveren drinkbekers of vaatwerk op voeten, evenals een zilveren "kroon", wellicht een prachtig hoofddeksel, waar Joris van der Matte voor 55 pond parisis dadelijk de hand op legde²⁴. Ook Colard Cortscoof en Wouter Hooft bezaten heel wat zilverwerk. Wellicht was Lamsin Bartoen de eigenaar van zilverwerk, maar ook van 8 ringen bezet met safieren en 2 met smaragd, vier zijden hoofddeksels, enz.²⁵. Zelfs de 'futselinghe' d.i. voorwerpen van geringe waarde, liet men niet liggen. Echtgenotes en andere gezinsleden van

---

21 WYFFELS, *a.w.*, p. 13: ... *bi den pijndres van goede dat sie wijsden ende ghearresterd hadden.*

22 WYFFELS, *a.w.*, p. 17.

23 WYFFELS, *a.w.*, p. 54-55.

24 WYFFELS, *a.w.*, p. 15.

25 WYFFELS, *a.w.*, p. 16-17.

leliaards bleven evenmin gespaard, zoals de vrouw van Jacob van Kortrijk die haar met bont gevoerde kleren moest afstaan.

De Brugse onvrede met de leliaardse medeburgers zat diep en maakte blind. Dat ondervond Janne van den Hove die te Beernem een goed van leliaard Jan van Hertsberge bewoonde en blijkbaar ten onrechte hard aangepakt werd²⁶. Margriete Alverdoe, begijn, kreeg in 1305 een vergoeding voor haar rente te Klemskerke die Brugge had ontvangen *als over viande goed*, in de mening dat ze aan Jacob Alverdoe, haar broer, toekwam²⁷.

De zoektocht naar verkoopbare goederen en voorwerpen ging na 1302 onverminderd door. In 1303 vond en verkocht men de juwelen van de dochter van Simon van Aartrijke²⁸, en verder een aantal tinnen schotels van Gillis Dop, naast schrijnen of juwelenkistjes, bedden, allaam, enz.²⁹. Einde 1304-begin 1305 nog boekte men het geld gevonden "ten cortscovinghers", evenals de waarde van zilver tafelgerei waaronder heel wat drinkbekers, twee hoeden en twee kronen die elk een waarde hadden van 100 pond parisis³⁰. Het ophalen van die goederen gebeurde met de grote middelen: in aanwezigheid van twee knapen van de schout gebruikten twee delvers bijlen en houwe-len om de buit op het spoor te komen, waarna alles in zakken naar het stadhuis overgebracht met de hulp van de deken van de honderd-mannen en vier van zijn gezellen. Alles wijst erop dat Clays van Koolkerke die het goed aanbracht rijkelijk beloond werd met 800 pond³¹.

Nergens in het Vrije bleven de boedels buiten schot: te Damme namen de Bruggelingen 53 vaten vijgen en 3 vaten rozijnen op Willem van Gesevoorde in beslag, en te Sluis deed men hetzelfde

---

26 WYFFELS, *a.w.*, p. 285: *Item Janne van den Hove van scaden die hem ghedaen was bi lieden van der port daer hi woent te Bernhem in Jans goed van Hertsberghe.*

27 WYFFELS, *a.w.*, p. 775-776.

28 WYFFELS, *a.w.*, p. 190.

29 WYFFELS, *a.w.*, p. 192.

30 WYFFELS, *a.w.*, p. 504.

31 WYFFELS, *a.w.*, 563: *Dit sijn de coste ghedaen omme tgoed dat ter Cortscovers vonden was.....item van coste daer ydaen van kerssen, van zacken, aexen ende hawelen daer ybesecht.*

met kussens, lijnwaad en kleren van de “cortscoevingers”³². De term lijkt een familie- of clanverband aan te duiden, die wel telkens alleen verband houdt met Cortscoe. Te Oostburg bracht de verkoop van een zak wol van Jan Scinkel vier pond op die naar Brugge werden gebracht³³.

De confiscatie van inboedels trof de leliaards ook in hun beroepstoekomst, nl. door de verkoop van hun werktuigen. Brugge verkocht de slijpstenen van Jacob van der Stove³⁴. Volgens de stadsrekening van 1 oktober 1303 tot 1 februari 1304 kregen de molenstandaard en karbeelstenen of -balken van Jan van Dordrecht een nieuwe eigenaar³⁵. Van 27 september 1304 tot 2 februari 1305 veilde men nogmaals slijpstenen van Jacob van der Stove, brouwallaam van Jan van Scheepsdale, van Jacob van Zwijnaarde w.o. 2 ketels, en van Jan Keminaede, Robrecht van der Buerse en van Pieter Caridoen³⁶.

Naast de verkoop van inboedels had de Brugse stadskas oog voor elke financiële klap die ze de leliaards kon toedienen. Invordering van schulden van derden aan leliaards was één van die mogelijkheden. Een achterstallige betaling door Jacob Fermine aan Gherewin f. ser Gherewins voor een zak wol werd naar de stadskas afgeleid, net zoals een schuldaflossing van Weitin van Oostkamp, huidenvetter, aan Gillis f. ser Bartholomeus. De abdij van Ter Doest betaalde in 1303 700 pond in mindering van 937 pond die ze aan Simon van Aartrijke verschuldigd was, evenals een bedrag van 83 pond waar Jan van den Muelnekine anders recht op had³⁷. In de periode van 27 september 1304 tot 2 februari 1305 betaalde broeder Jan van Zuudwerve, meester van het Sint-Janshospitaal renten en cijnzen *die thuus ghemeenlike sculdech was vianden die buten sijn, porters ende porticghen*³⁸.

32 WYFFELS, *a.w.*, p. 136.

33 WYFFELS, *a.w.*, p. 282.

34 WYFFELS, *a.w.*, p. 191, 318.

35 WYFFELS, *a.w.*, p. 241.

36 WYFFELS, *a.w.*, p. 503: bijv. ... *van der allame die was Jacobs van Zwinarde van 2 ketelen en datter toe behorde also alst in sijn huus vonden was.*

37 WYFFELS, *a.w.*, p. 136.

38 WYFFELS, *a.w.*, p. 503.

Buitenlandse handelaars in Vlaanderen maakten moeilijke tijden door. Goederen van Fransen te Brugge werden verkocht, zoals de zeisen van Herard Lemme, poorter van Parijs³⁹. Ook Schotten onderonden de nadelen van hun alliantie met koning Filips IV van Frankrijk. Schotse handelaars speelden heel wat kwijt: allerlei goederen ter waarde van 505 pond, naast 26 en een halve zak Schotse wol en 4 en een halve zak lamswol, 950 vachten, en 100 Schotse zalmen die doorgeleverd werden aan de kastelein van Saafinghe en van Beveren⁴⁰.

Tijdens de eerste confiscatiegolf in 1302 ontstonden heel wat misverstanden rond de juiste herkomst van of de rechten op koopwaar die opgeslagen lag in de huizen van leliaards waar ze te “gast” waren. Eens verkocht konden Portugezen of Duitsers slechts vergoeding vragen. Die kwam er einde 1304-begin 1305⁴¹. Op 2 februari 1305 bleef nog een schuld over van 1783 pond parisis o.a. voor huiden, zeem en “andere goederen”⁴².

Er is voorsnog geen duidelijk beeld inzake de verkoop van verbeurde onroerende goederen zoals huizen of gronden zowel te Brugge als erbuiten. Dit patrimonium van de Brugse leliaards was wel degelijk verbeurd vermits het stadsbestuur er vrij over beschikte. Op 4 juli 1303 kregen schatters van verbeurde huizen een vergoeding. Tijdens hun rondgang noteerden zij de betaalde huishuur⁴³, wellicht in het kader van de inning ervan door de stadsontvanger. Wel verkochten de stadstresoriers in de loop van 1303 “een halle” buiten de Vlamingpoort die eigendom was van Jan Hubrecht voor 13 pond⁴⁴. Maar andere inkomsten die een massale verkoop van dergelijke goederen kunnen bewijzen vonden we voorsnog niet terug.

---

39 WYFFELS, a.w., p. 504.

40 WYFFELS, a.w., p. 15: *Item vander Scotten goede te Brucghe ghearresterd ende vercocht. Item...van 4 1/2 sacken lamwullen...de welke was Scotsche wulle. Item...van 100 Scotsch zalms, ghelevert den castellein van Chavetinghen ende van Beveren.*

41 WYFFELS, a.w., p. 564: *Dit es vremden lieden ghegheven in rabate van haren goede dat hem ghenomen was...*

42 WYFFELS, a.w., p. 586.

43 WYFFELS, a.w., p. 225: *...den taxerres van den verburden husen, ghedaen up die tijt dat sie ommeghinghen ende setten elc up sijn feur van siere huere.*

44 WYFFELS, a.w., p. 132: *Item...van ere halle staende buter Vlamingpoorte, die was ser Jan Hubrechts ende vercocht bi den tresoriers...*

Integendeel wijst alles op een gevolgd beheer en onderhoud ervan op kosten van de stad Brugge. De huizen bleven bewoond. Zo bewaakte in 1303 de dienstmeid van Jacob van der Stove diens huis en inboedel, terwijl ook ander personeel een vergoeding kreeg voor gedane "kosten"⁴⁵. Het huis van Gillis van Rumbeke werd bewoond door "een man van Rumbeke" die voor zijn dienst een vergoeding kreeg⁴⁶. Einde 1303 bewaakte iemand op de Markt te Brugge het huis van Jan van Scheepsdale⁴⁷.

Herstellingen aan die huizen vielen ten laste van de stad. Meestal betrof het vernieuwing van de sloten zoals bij Jacob van der Stove. Het huis van Jan Blancard op Ter Panne bij Koolkerke kreeg een nieuwe dakbedekking van Steven Pankouken die erin woonde⁴⁸. In 1305 kregen de huizen van Simon van Aartrijke en van Jan van Dordrecht een nieuw slot, evenals het huis waarin allaam van Jan Goederic gevonden was⁴⁹.

Veruit het meest arbeidsintensieve deel van de confiscatie betrof de inning van de talrijke renten, cijzen, pachten en huishuren, verschuldigd door derden aan Brugge leliards en waarop de stad beslag legde.

Dit roerend bezit lag zowel binnen het schependom van Brugge als ver erbuiten. Het gebied omvatte de stad Brugge, het gehele Brugse Vrije en het Land van Waas tot Kieldrecht op de linkeroever van de Schelde. Zoals hoger vermeld bevat elke stadsrekening vanaf 30 mei 1302 een rubriek met de ontvangen verbeurde renten buiten Brugge. Wellicht is die rubriek samengesteld uit afschriften van niet steeds bewaarde deelrekeningen van verschillende ontvangers die elk een groep parochies beheerden.

---

45 WYFFELS, *a.w.*, p. 176: *Item doe Jacobs joncwive van der Stove, wachtende Jacobs huus ende datter in was, 32 s.*; p. 224: *Item Jacobs maisniede van der Stove van haren coste ghedaen in Jacobs huus vorseit 6 lb.*

46 WYFFELS, *a.w.*, p. 224: *Item 1 man van Rumbeke die woont in Gillis goed van Rumbeke, van sinen dienste 10 schellingen.*

47 WYFFELS, *a.w.*, p. 303: *Item Coppin Florense, wachtende thuus Jans van Scepstale an die marct, van sinen dienste 4 lb. 16 s.*

48 WYFFELS, *a.w.*, p. 227.

49 WYFFELS, *a.w.*, p. 417.

Voor de stad Brugge en haar schependom bleven de inningsregisters van Gillis die Juede en Jan die Oem wel bewaard⁵⁰. Ze bewijzen dat het stadsbestuur op korte termijn over uitgebreide, zoniet volledige, informatie beschikte inzake de roerende inkomsten van de leliaards, vergelijkbaar met een vermogenskadaster. Paleografisch onderzoek wijst uit dat elk register binnen de stadsadministratie door een geposeerde hand en met een doordachte structuur werd opgesteld, waarna de eigenlijke ontvangers op pad gingen en de geïnde (termijn)betalingen optekenden. Waren die registers het werk van de schatters die op 4 juli 1303 een vergoeding kregen voor hun werk, of bestond reeds vroeger een basisdocumentatie? Het antwoord blijven we voorlopig schuldig.

De wijze waarop leliaardse inkomsten uit renten, cijnzen en pachten op het verre platteland achterhaald werden blijft nog onduidelijk. Hoe kwam men ze op het spoor? Het bijhouden van buitensteeds bezit van Brugse poorters was juridisch en administratief geen bevoegdheid of taak van het stadsbestuur. Die informatie was bij voorbaat dus niet beschikbaar. Men kan aannemen dat bij het binnendringen in de huizen van de overhaast gevluchte leliaards persoonlijk archief met de bewijsstukken van het patrimonium kan zijn weergevonden. Zo waren de schuldenaars van renten van Jan Hubrecht te Brugge, maar ook te Tillegem aan de ontvangers Pieter Steenkin en Janne den Scrivere bekend⁵¹. Onderzoek ter plaatse was een ander middel. Zo trokken schepenen en tesorier Pieter Steenkin op 15 mei 1303 naar Diksmuide en naar Veurne-Ambacht *omme tondervindene van den verbuerden goede*⁵². Men mag eveneens aannemen dat aanzienlijke leliaards als Colard Cortescoef of Pieter van der Speye niet zelf elke termijn van hun renten en pachten gingen ophalen, maar deze taak overlieten aan lokale vertrouwensmannen. Zo vergoedde Willem Mussine einde 1303-begin 1304 verschillende personen die de renten verschuldigd te Aardenburg aan Gillis van den Walle, Gillis Hubrecht en Jan Bonin aanbrachten⁵³.

50 VANDERMAESEN en RYCKAERT, *Een miskende bron, passim*.

51 WYFFELS, *a.w.*, p. 242: *...daer of sie die namen hebben te hem waert...*

52 WYFFELS, *a.w.*, p. 183.

53 WYFFELS, *a.w.*, p. 281: *...van salarise ygheven den ghuenen die toe brochten 50 lb. sjaers in Ardenburch van ser Gillis rente van den Walle ende ser Gillis Hubrechts 5*

Het grootste deel van de verbeurde inkomsten werd echter door rondreizende Brugse ontvangers geïnd. We geven bij wijze van voorbeeld enkele namen zoals ze voorkomen in de stadsrekeningen van 1302 tot 1304:

-Jan de Scivere: Aardenburg (1303, 1304), Hannekinswerve (1303), Lapscheure (1303, 1304), Sint-Kruis bij Brugge (1303), Sint-Katharina bij Damme (1303, 1304), Tillegem (1303), Moerkerke, Damme, Sluis (1303, 1304), Heille, Moerkerke, Lapscheure, Sint-Katharina bij Damme, Sint-Kruis bij Brugge, Oedelem, Tillegem (1304), Moerkerke, Lapscheure, Ommelbroek, Sint-Kruis bij Brugge, Tillegem, Sint-Katharina bij Damme, Hannekinswerve (1304), Aardenburg, Moerkerke, Lapscheure, Sint-kruis, Hannekinswerve, Sint-Katharina bij Damme (1304-1305);

-Janne f. ver Sconen en Janne f. Rogers: Moerkerke, Zuienkerke, Sint-Pieters-op-de-Dijk, Nieuwmunster (1303), Meetkerke (1303-1304), Uitkerke, Zuienkerke, Meetkerke, Nieuwmunster, Vlissegem (1304), Uitkerke, Zuienkerke, Meetkerke, Sint-Pieters-op-de-Dijk, Houtave, Nieuwmunster, Leffinge, Beerst, Diksmuide, Zerkegem (1304);

-Clays Vlieghe: Gistelambacht, Merkem, Woumen, Zarren, Beerst, Schore, Vladslo, Nieuwpoort (1303), Kamerlingambacht, Oudenburg, Gistel, Zevekote (1303-1304), Sint-Katharina bij Damme, Bredene, Oudenburg, Mariakerke, serWoutermansambacht, Kamerlingambacht, Wilskerke, Snaaskerke, Leffinge (1304);

-Wouter Urbaen: "Oostwaarts buiten de poort van Brugge", Saaftinge, Heille, Assenede, Baardzande, Watervliet, Biervliet, Osemanskerke, IJzendijke (1304), Saaftinge, Assenede, Bredebroek, Vrankendijk, sGravenschure, Oostburg, Aardenburg, Wulpen (1304), IJzendijke, Biervliet, Oostburg, Bredebroek, Assenede, Aardenburg, Heille, Roeselare bij Aardenburg, Sint-Laureins, sGravenschure, Saaftinge, Kieldrecht, Aksel, Bardzande (1304-1305).

Elk van hen beheerde duidelijk "zijn" regio over de verschillende inningstermijnen en -jaren heen. De stadsrekeningen laten hierbij

---

1/2 lb.; ...enen man die Jan Bonins rente toe brochte ende die achterstelle onder Ardenburch, van sinen salarise 4 lb.

zien hoe elk van de ontvangers ettelijke maanden per jaar op de rug van een paard doorbracht om ter plaatse verbeurd goed op te sporen, op schade en onderhoud te inspecteren, inkomsten te innen, enz.⁵⁴. Zij stelden elk een afzonderlijke rekening op van hun ontvangsten en uitgaven, en rekenden af voor de ontvanger van de stad Brugge. Enkele rekeningen van die aard bleven bewaard, zoals die van Nikolaas (*Clais*) Vlieghe voor de jaren 1304 en 1305⁵⁵. Diezelfde Nikolaas Vlieghe was ook ontvanger van de verbeurde goederen van de heer van Gistel, waarover hij afrekende bij de ontvanger van Vlaanderen en de ontvanger van Brugge⁵⁶. Parallel met de confiscatie van de goederen van de Brugse poorters-leviaards ondergingen de grafelijke leenmannen-leviaards een zelfde lot. Tekenend voor de politieke machtspositie van Brugge was dat de stad ook die inning van verbeurde goederen organiseerde en eind augustus afrekende voor graaf Jan van Namen⁵⁷.

De Brugse stadsrekeningen en verwante bescheiden voor de jaren 1302 tot 1305 zijn een uitgelezen hulpmiddel voor de kennis van het roerend en onroerend patrimonium van een gegoed deel van de stadsbevolking, al blijft dit beperkt tot leviaards. De samenstelling van een gedetailleerde lijst van leviaards op basis van de stadsrekeningen en confiscatieregisters voor de jaren 1302-1305 moet rekening houden met mogelijke homoniemen, familieverwantschappen, maar ook met het gehanteerde criterium om als “Brugs” geïdentificeerd te worden. Hieraan wordt nog gewerkt. Naast bekende Brugse familienamen als

---

54 WYFFELS, *a.w.*, p. 728-731.

55 Stadsarchief Brugge, Oorkonden, 198, 199, 200: *Dit hevet Clais Vlieghe hontfanghen van porters goede van Brughe sident Sinte Baefsdaghe tot sondaghes vor Sinte Marien Lichtmesse anno Domini M^oCCC^oIIJ^o*; *Dit es ontfanghen bi Claise Vliegghen van ser Jans goede ser Pieterssoene in ser Woutermansambocht in Sinte Marienprochie Testreps sident dat hie rekende tjegghen Janne den maech ende sinen gheselscepe, tresoriers in Brughe, soendaghes naer Sinxen anno Domini M^oCCC^o ende viere.*

56 *Ibid.*, nrs. 179, 194, 196.

57 *Ibid.*, nr. 190, Rekening van ontvangsten van geconfisqueerde goederen en uitgaven door burgemeesters, schepenen en raden van Brugge, afgerekend bij de graaf van Namen voor de periode 15 augustus 1302-15 augustus 1303. De meeste goederen waren gesitueerd in het Brugse Vrije, doch ook in de “kasselrij Beveren” waar het o.a. ging om hoeveelheden turf. De uitgaven gingen in hoofdzaak naar het onderhoud van Jan en Gwijde van Namen en hun gevolg, en voor kosten verbonden met militaire operaties.

Bonin, Cant, Courtscoef, Heldebolle, Provesijn e.a., legde men o.a. ook beslag op goederen van de heer van Gistel en medestanders uit zijn heerlijkheid, en op tienden die de abten van Sint-Kwintens, Sint-Vaast, Vicoigne en het kapittel van Doornik inden in het door Brugge gecontroleerde gebied.

Diepgaander onderzoek zal de omvang aantonen van ieders bezit en de aard ervan. Hierbij rijst tevens de vraag naar de volledigheid van de informatie uit de rekeningen. Naarmate de tijd vorderde kwam men steeds meer bezittingen op het spoor. Het is alvast duidelijk dat heel wat Brugse families geïnvesteerd hadden in moergronden en turfuitbatingen in de Scheldepolders vanaf Cadzand, over Aardenburg, tot in de Vier Ambachten en het Land van Waas. Telkens weer komen hier de namen Bonin, Hubrecht, Tolnare, Scheepsdale of vander Speye voor. Gillis Hubrecht ontmoet men ook in zijn leen te Tillegem, Loppem en Varsenare. De kern van Riquard Standards goederen lag dan weer rond Gistel en Vlissegem.

De opvolging van de te innen renten of cijzen gebeurde grondig vermits meermaals achterstallen ingevorderd werden, mede door nieuw ontdekte goederen en rechten⁵⁸.

De confiscatie van de grond impliceerde niet alleen het genot van de verschuldigde renten, cijzen en pachten, maar had ook tot gevolg dat Brugge de uitstaande financiële lasten op zich nam⁵⁹.

De aangeslagen goederen brachten tevens hun noodzakelijk onderhoud en toevallige lasten mee. Te Saaftinge betaalde ontvanger Willem Mussine watergeschoot op de landen van leliaards Robeloet Cant, Simon van Aartrijke, Willem van der Speye e.a. ten bate van de bouw van een nieuwe sluis⁶⁰. Te Biervliet betaalde hij de onkosten voor het onderhoud van de watergang. In 1304 herstelde men ver-

---

58 WYFFELS, a.w., p. 280: *...ten Damme omme te besoukene die achterstelle van ser Willems rente van der Spoye...; ...ysent te Beverne, te Messele ende te Besselle omme achterstelle van der tiende van Dornike...*

59 WYFFELS, a.w., p. 177: *Betaald Item Franchoyse van der Lo van renten van Pauwels Bernards lande ligghende in Lophem 10 s.. Item den scamelbusweken in Lophem van renten van Pieters bachter Halle lande daer ligghende 6 s. IDEM, a.w., p. 227: Item den pape van Coelkerke van renten van Jan Blancards lande 2 1/2 s.*

60 WYFFELS, a.w., p. 281.

schillende dijken of delen van dijken op land van Gillis f. Bartholomeus, Bonin f. Gherewin of Pieter Heldebolle, enz.⁶¹.

Soms deden de ontvangers van de verbeurde goederen blijkbaar een koopje: einde 1303-begin 1304 verwierf Gillis die Juede een rente uit de bezittingen van Lamsin Bonin en van Gherewin f. ser Gherewin, zijn broer, gelegen te Dudzele en te Koolkerke, en betaalde er 10 pond parisis voor⁶².

Het verdrag van Athis

Het verdrag van Athis dat in juni 1305 gesloten werd en de oorlog tussen de graaf van Vlaanderen en de koning van Frankrijk beëindigde, bevatte bepalingen inzake de geconfisqueerde goederen. Zoals voor de financiële strafclausules was ook hier al dan niet gewilde onduidelijkheid troef.

Reeds op 20 februari 1305 stelden de Vlaamse onderhandelaars Gerard, heer van Zottegem, Jan, heer van Kuik, Jan van Gavere en Gerard de Moor, mede in naam van de steden, o.a. voor dat elkeen van beide partijen opnieuw in het bezit zou komen van hun goederen (*heritaiges*) zoals ze die hadden "voor de oorlog"⁶³. Dit was een vergaand voorstel.

Het verdrag van Athis daarentegen voorzag alleen in de teruggave van goederen aan leliaards, en de opbrengsten sinds een niet nader omschreven "bestand". Vlamingen vielen blijkbaar uit de boot⁶⁴. Die vergetelheid werd vlug opgemerkt. In dit verband verwijzen we naar een memorandum waarin Brugge zijn weigering tot aanvaarding van het verdrag verantwoordt. De stad meent dat ze strenger behandeld

---

61 WYFFELS, *a.w.*, p. 448-451.

62 WYFFELS, *a.w.*, p. 283.

63 LIMBURG-STIRUM, Th. DE, *Codex diplomaticus Flandriae inde ab anno 1296 ad usque 1325*, dl. I, Brugge, 1879, p. 336, foutief gedateerd op 16 januari 1305. De tekst zegt: *...que tous ceus de ça et de la doivent ravoire le leur et leurs heritaiges, si comme il les tenoient avant la guerre.*; VERBRUGGEN en FALTER, 1302. *Opstand in Vlaanderen*, p. 235.

64 LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, p. 36-37, 358: *...que tous ceus de Flandres qui ont estei de la partie nostre seigneur le roy rauront leur heritaiges, et recouvreront les doumaiges qui leur ont esté faits des autres de Flandres puis la trive donnée, hors levées de terres....* VERBRUGGEN en FALTER, *a.w.*, p. 237.

wordt, in het bijzonder omwille van de Brugse Metten, en omdat van de kant van de koning onvoldoende of geen schriftelijke waarborgen gegeven werden. Inzake de teruggave van goederen en schadevergoeding moet concreet gewaarborgd worden over welk bestand sprake is, vermits dit een essentiële termijn is. Voor Brugge moest dit 2 februari (1305) zijn en niet bijvoorbeeld het eerdere bestand tussen de koningen van Frankrijk en Engeland⁶⁵.

De stad struikelde ook over de clausele waarbij leliaards zich rechtstreeks bij de koning konden beklagen wegens slechte behandeling, wat een uitholling betekende van de fundamentele Vlaamse vrijheden ("*frankise de flandres*") en miskenning van de rechtsgang. Het verdrag van Athis voorzag inderdaad moeilijkheden voor de teruggekeerde leliaards vermits klachten van hun kant (*ceus de flandres qui ont été de la partie nostre seigneur le roy*) moesten onderzocht worden door een commissie van twee raadsheren (*preud'hommes*), één van de koning en één van de graaf, waarna de graaf verplicht was uitspraak te doen, eventueel met bijstand van twee of drie raadsheren die de koning zou afvaardigen⁶⁶.

De leliaards kregen bovendien volledige vergiffenis, en, wat erger was, ze bleven in het bezit van alle goederen die hen door de koning in Vlaanderen en Bethune geschonken waren.

Op 26 juni 1305 werd te Athis een aanvullend akkoord gesloten tussen de Franse en Vlaamse onderhandelaars waarbij de aanhangers van beide partijen hun goederen en de eruit volgende opbrengsten terugkregen vanaf 2 februari 1305⁶⁷.

Juli 1305 was een maand van verdere onderhandelingen en verduidelijkingen van sommige verdragspunten. Nog te Parijs ontsloeg

---

65 IDEM, II, p. 20, gedateerd "vers 1307": *...car se on entendist des treuues données entre le roy de France et le roy d'Engleterre, mout seroit grief cose, et n'a mie estes de leur entente, fors des trieuues daraines delle Candeler et dont il n'ont nulle seurtei.*

66 DE LIMBURG-STIRUM, a.w., I, p. 358.

67 LIMBURG-STIRUM, a.w., p. 364-365: *...puissent revenir et entrer paisiblement en leurs héritaiges, tant d'une partie comme de l'autre, du temps de la Chandeleur darienierement passé en ença, et que il en puissent jouir sans nul contredit, en recourrant toutes leurs revenus, profits et yssues qui puist le temps de ladite feste de la Chandeleur en ont esté levés.*

graaf Robrecht de leliaards van bijdrage in de boetes die aan Frankrijk verschuldigd waren⁶⁸. Op 9 juli gaf hij nogmaals de opdracht om alle “gronden” van leliaards die door de “baronnen, edelen en andere Vlamingen gehouden werden omwille van oorlogsomstandigheden” aan hun vorige eigenaars terug te geven, met alle inkomsten en opbrengsten die men erop geheven had sinds 2 februari 1305⁶⁹. Hoe gevoelig het probleem van de teruggave lag bleek ook uit de vraag van koning Filips aan de graaf van Henegouwen op 17 juli 1305 om aan de Vlamingen die partij hadden gekozen voor de graaf van Vlaanderen en die gronden hadden in Henegouwen, deze aan hun eigenaars terug te geven⁷⁰.

De teruggave van de geconfisqueerde goederen bleef voor wrijving zorgen tussen graaf en koning. Na klachten van leliaards - hun namen worden niet genoemd - volgde op 14 oktober 1308 een scherpe tussenkoms van koning Filips. Hierin beschuldigde hij Robrecht van Bethune van onwil om de Vlaamse verantwoordelijken - grafelijke ambtenaren, lokale schepenen en ambtenaren - voor slechte behandeling van leliaards te bestraffen, en weigering om hun recht op terugkeer in hun goederen te erkennen en uit te voeren⁷¹. De in het verdrag van Athis voorziene procedure van onderzoek door twee scheidsrechters, w.o. Willem van Nevele voor graaf Robrecht, leverde niets op vermits Willem zelfs weigerde de aanbevelingen van het onderzoek te zegelen⁷². Filips stelde dan nieuwe scheidsrechters aan en eist een goede afloop opdat hem geen nieuwe klachten zouden bereiken⁷³.

Misschien had deze reactie van koning Filips een verband met een zeer concrete klacht van enkele Brugse en Gentse leliaards wier goe-

---

68 IDEM, *a.w.*, I, p. 388.

69 IDEM, *a.w.*, I, p. 397.

70 IDEM, *a.w.*, I, p. 398.

71 DE LIMBURG-STIRUM, *a.w.*, II, p. 96-97: *...vos gravamina et oppressiones ditorum ministrorum et justiciariorum ipsorum non corrigitis nec vultis aliquod remedium adhibere, nec possunt persone predicte hereditatibus et rebus suis gaudere, juxta formam pacis, nec justiciam invenire in vestris curiis, ut deberent.*

72 IDEM, *a.w.*, p. 96: *...dictus tamen Guillelmus, qui pro vobis positus exitit, non vult procedere cum Balduino predicto, nec per eos gesta interdum sigillare...*

73 IDEM, *a.w.*, *ibid.*: *...predicti qui nobis adheserunt ad nos, quod nobis plurimum displicetur, non redeant querelosi.*

deren en rechten te Damme vanaf 1302, en nog na 1305, geïsurpeerd werden. De uitgever van de klacht dateert ze “zonder datum, omstreeks 1304”⁷⁴. De vermelding van de naam van Willem van Nevele als één van de commissarissen, en de volledige context van de zaak, plaatst haar in 1307/1308. We analyseren de tekst hier omdat hij zo duidelijk een beeld ophangt van wat met leliaardse goederen na 1302 kon zijn gebeurd, in dit geval te Damme. Zonder vooralsnog over gelijkaardige dossiers voor de stad Brugge te beschikken hangt deze zaak toch een sfeerbeeld op rond de pesterijen die de teruggekeerde leliaards ondergingen.

Het betrof Gillis Dop, Lambrecht f. Weitin Tolnare en Jacob Cant, poorters van Brugge, en Jacob Rijnvisch, poorter van Gent, die na de dood van Willem en Pieter van der Speye, schepenen en zeer vermogende inwoners van Damme, hun rechten als erfgenamen lieten gelden. Allen waren zij met hun gezin uit Vlaanderen gevlucht⁷⁵. Hun verhaal heeft tot doel hun rechten te bewijzen en gaat daarom terug tot de Franse bezetting van Vlaanderen in 1297. Ongeacht de waarde van hun argumenten blijkt hoezeer ook te Damme twee groepen elkaar de macht in het stadsbestuur betwisten, waarbij de bevolking, het zogen. gemeen (*commun*) buiten spel werd gehouden of als instrument gebruikt. Zoals elders in Vlaanderen werden de leliaardse goederen in 1302 onder sekwestre geplaatst. In deze zaak blijkt, althans volgens de klacht, welke vormen dit “beheer” kon aannemen. Het eigendomsrecht werd ontzegd, inkomsten geïnd en schade aangericht⁷⁶. Gedurende twee jaar drongen ze vruchteloos bij de graaf aan op daadwerkelijk herstel van hun rechten. Zijn opdracht aan de baljuw van Brugge om de klagers naar Damme te vergezellen en daar het nodige te doen leverde evenmin iets op, indien dit al de bedoeling was. De schepenen daar hielden vol dat de geconfisqueerde goederen nu stadseigendom waren⁷⁷. Volgens de klagers nam de hetze tegen hen zelfs gewelddadige vormen aan, tot gewapende toeloop van

74 DE LIMBURG-STIRUM, a.w., p. 329-332.

75 *Ibid.*: ...liquel ont estei et leur femmes hors de Flandres le darrayne guerre durant, et de la partie nostre seigneur le roy.

76 IDEM, a.w., I, p. 331: ...avoient...tenu, levé, gasté et empeechié nos biens, et lievent, tienent, gastent et empeechent encore.

77 IDEM, a.w., p. 331: ...que ces biens ke nous demandasmes estoient de le ville de Dam, et nous ne les arresmes jamays pour cause ki avenir peuist.

het gemeen en doodsbedreigingen⁷⁸. De opzettelijke (sic) leegstand van de betwiste huizen zou bedoeld geweest zijn om hen zoveel mogelijk schade toe te brengen, andere huizen werden gratis ter beschikking gesteld, of verhuurd aan een te lage huurprijs, en sommige waren verkocht, afgebroken en elders weer opgetrokken⁷⁹. Bij de koninklijke en grafelijke commissaris wordt geëist dat de schade hersteld zou worden, nieuwe huizen opgetrokken op de plaats van de sloop, verkoopakten formeel vernietigd, en compensatie voor gedeerde huurinkomsten veleend.

Misschien was Jacob Rijnvisch dezelfde persoon als Jakemard Rijnvisch, de in 1298 uit Gent verjaagde leliaard die na 1305 succesvol een nieuw patrimonium wist op te bouwen en het omwille van zijn standvastige gezindheid in 1315 bij een nieuwe confiscatiegolf weer kwijtspeelde⁸⁰.

Het verdrag werd in de loop van de maand april 1309 te Parijs door graaf Robrecht en door de afgevaardigden van de Vlaamse adel en van de steden en kasselrijen, met uitzondering van die van de stad Brugge bekrachtigd. Paus Clemens V bevestigde dit van zijn kant op 13 juni 1309⁸¹. Beide clausules inzake behandeling van klachten van leliaards en de teruggave van onroerend goed en schadevergoeding kwamen er nog steeds in voor.

We willen hier toch wijzen op het woordgebruik in de teksten waar het gaat over de teruggave van goederen aan de leliaards. Men heeft het steevast over *hérítaiges* en *fourfaitures*, d.i. het in beslag nemen van leengoederen wegens afbreuk aan feodale trouw, en over

---

78 IDEM, *a.w.*, *ibid.*: ...*auchune foyz faisoient lor gens du commun armer et les enhor-toient pour nous tuer quant nous veniesmes pour no droit demander, et nous empee-choient de plus en plus par leur loy, par leur jugement, par enwaivres et par com-mendemens nouviaux que il faisoient por nous damagier et grever.*

79 IDEM, *ibid.*: ...*et aicunes de nos maisons tenoient wyde et tienent encore, et les lais-sent décheoir et empirier pour nous faire damage, aucunes ont presteis à chiaus ki pour nient ont demoré dedens, ...aucunes ont luwees pour mains que elles ne vallent et ont levé les deniers, aucunes ont vendues et sont brisiés et emportees dou liu et remi-ses aileurs...*

80 PREVENIER, *a.w.*, p. 153.

81 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Section première: Inventaire des chartes*, dl. I, Brugge, 1871, p. 276-289.

diegenen die die goederen na 1302 in handen kregen (*tenir*), d.i. een nieuwe leenhouder. In feite dachten de koninklijke en grafelijke onderhandelaars in feodale termen en ging het voor hen om onroerende goederen uit de leenheerlijke sfeer⁸². In werkelijkheid ging het om veel meer.

Wat gebeurde werkelijk met de geconfisqueerde onroerende goederen na 1305? De stad Brugge trad van 1302 tot 1305 in de eigendomsrechten van de leliaards, leidde de verschuldigde renten, cijzen en huishuren af naar de stadskas, onderhield de woonhuizen, liet ze door derden bewonen, onderhield als eigenaar de dijken en grachten langs gronden in de poldergebieden, enz. Op enkele zeldzame uitzonderingen na is in de stadsrekeningen geen spoor terug te vinden van een massale verkoop van die goederen en de registratie van die inkomsten. Hoewel de stad in 1305 het verdrag van Athis niet aanvaardde stellen we toch vast dat leliaardse goederen vanaf dat ogenblik nauwelijks nog met baten of lasten in de rekeningen voorkomen⁸³. Keerden de Brugse leliaards na 1305 terug en herwonnen ze hun bezittingen en status zoals dit het geval was voor een aantal van hun Gentse lotgenoten⁸⁴? Gebeurde dit op korte termijn, zodat de goederen er niet onbeheerd bleven bij liggen? Wellicht einde 1305 kwam ser Jan van Hertsberge weer in het bezit van zijn tiend te Hertsberge⁸⁵. Sommigen zoals herbergier Robrecht van der Buerse stonden voor een lege woning, zonder werkinstrumenten, en toch konden hij en zijn nakomelingen zich in hetzelfde huis weer opwerken tot de financiële elite van Brugge. De mogelijkheid bestaat dat een deel van de leliaardse onroerende goederen voortaan als stadseigendom (*stede aerve*) werden beheerd en inkomsten genereerden⁸⁶. Enkele beknopte inkomstenposten in de stadsrekening van 6 september 1305 tot 2 februari 1306 wijzen op het verder bestaan van subre-

82 PREVENIER, *a.w.*, p. 148 inzake de confiscaties in 1315-1316.

83 WYFFELS, *a.w.*, p. 746-750. Verbeurde "binnengoederen" brachten nog 367 pond op, de buitengoederen nog 123 pond.

84 PREVENIER, *a.w.*, p. 148-154.

85 WYFFELS, *a.w.*, p. 773: *...die tiende ser Jans van Hertsberghe, licghende in Bernhem, die welke tiende weder delivverd was.*

86 WYFFELS, *a.w.*, p. 754-758, zie de vermelding *Item van Rogere den Hont van den vorhofde dat was Jans van Duerdrecht...*

keningen waarvan alleen het saldo geboekt werd. Of Clays Vlieghe die 4 pond 13 schellingen doorstortte, dit nog steeds deed als ontvanger van geconfisqueerde goederen is niet duidelijk⁸⁷. Ook aan de uitgangszijde vindt men nog enkele sporen van voortdurende confiscatie, zonder dat deze evenwel toelaten de omvang ervan in te schatten⁸⁸.

De confiscatie van de roerende en onroerende inkomsten van Brugse leliaards vanaf 18 mei 1302 was een nooit eerder georganiseerde administratieve ingreep. De plundering van hun huizen en de verkoop van de inboedel en de persoonlijke bezittingen moet pijn gedaan hebben. Waren ze na 1305 nog in staat hun economische en sociale status te herwinnen en hun patrimonium herop te bouwen? 1302 was ook een Brugs institutioneel scharniermoment. De democratisering van de schepenbank was een feit, de poortერი moest de zetels delen met de ambachten. Maar welke poortერი? Wie waren de nieuwkomers, welke waren hun familiale achtergronden? Vragen blijven, meer bronnenonderzoek is aan de gang.

---

87 WYFFELS, *a.w.*, p. 746. Zie ook de vermelding van een rekening van Jan Denarde met een batig saldo van 581 pond 5 schellingen.

88 WYFFELS, *a.w.*, p. 763: *...tArdenburch omme tghelt te inne van den kindren van Alverne dat sie der stede sculdech waren over Robrechte den Ruddre*; p. 769: *...Item Janne van Rosebeke van sinen dienste die hie der stede ghedaen hevet van den verburden goede.*

Wahrheit und Dichtung. Historiciteit en beeldvorming rond 1302

De ondertitel van deze tekst¹ vraagt om enige toelichting. In enkele alinea's over "historiciteit" willen wij het heel summier hebben over de cognitieve mogelijkheden en beperkingen van het historisch onderzoek. "Beeldvorming" vatten wij vrij letterlijk op: hoe worden historische feiten en personen weergegeven in de "beeldende kunsten". Ten slotte willen wij het hebben over deze historiciteit en die beeldvorming met betrekking tot de gebeurtenissen die dit jaar als zeventhonderdste verjaardag van de Guldensporenslag herdacht worden.

Alle historische geschriften en studies hebben te maken met "Wahrheit und Dichtung", terminologie die ik ontleen aan de titel van een autobiografisch geschrift van Goethe. Wat is waarheid, wat is fantasie? Eigenlijk is de vraag niet eens zo scherp en ongenueanceerd te stellen, want moest geschiedschrijving fantasie zijn dan zouden wij op zijn best te maken hebben met een historische roman. Geen enkele historicus aanvaardt dat zijn geschriften fantasie zijn. Maar ... zijn ze daarom waarheid? Meestal wel, zeker voor wat de feiten betreft. Die kunnen via een wetenschappelijke methode en geleerde heuristiek en bronnenkritiek vrij nauwkeurig achterhaald worden. Maar dan heeft men een reeks feitelijke gegevens die nog moeten geïnterpreteerd worden. En hier nipt het schoentje. Want, ook als men rekening houdt met honderden invloeden en factoren van invloed op een gebeurtenis, ze *alle* weerhouden kan men niet! De complexiteit van het leven en alles wat erin gebeurt is zo groot, dat de historicus steeds meer gegevens als niet relevant buiten beschouwing moet laten. Uit

---

1 Deze tekst is de versie van de lezing gehouden op de Algemene jaarvergadering van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge op 22 december 2001, aangevuld met noten.

de ontelbare en vaak onoverzichtelijke veelheid van gekende gegevens moeten en kunnen alleen diegene weerhouden worden, die betekenisvol zijn. Deze selectie houdt voor de historicus niet alleen het gevaar van willekeur in. Zij *is* ook voor een deel willekeurig. Dit betekent niet dat de historicus niet oprecht tracht objectief en eerlijk te zijn, maar onbewust en onwillekeurig gaat hij uit van vraagstellingen die voor hem (haar) en zijn (haar) tijd belangrijk zijn. Vandaar dat het geschiedenisverhaal nooit definitief is, maar steeds weer wordt herschreven door iedere generatie van historici. Dit gegeven behoort tot de rijkdom en de aantrekkelijkheid van het vak, dat aldus bijdraagt tot het ontwikkelen van zin voor relativiteit, begrip en verdraagzaamheid.

Het werd reeds gezegd dat de meeste historici oprecht objectiviteit betrachten. De vragen die zij de geschiedenis stellen zijn evenwel de vragen van hun generatie, geïnspireerd door de problemen van hun tijd, gesitueerd in het canvas van hun persoonlijke belangstelling, overtuiging, levenservaring en idealisme. Daarom wordt terecht gezegd dat geschiedenis een eeuwige discussie is. Er zijn periodes waarin alleen politieke en diplomatieke geschiedschrijving belangrijk waren. Grofweg kan men zeggen dat economische en sociale geschiedenis pas in de periode tussen beide Wereldoorlogen belangrijk werd. Op dat ogenblik werd nog maar weinig of helemaal niet gedacht aan mentaliteits- of ecologische geschiedenis. Als de troepen van de Franse Revolutie en het eropvolgend bewind zoveel geschiedbronnen hebben vernietigd dan was dit niet met de bedoeling geschiedenisvervalsing mogelijk te maken maar om politieke redenen: om alle sporen van de gehate feodaliteit uit te wissen en elke terugkeer daar naartoe onmogelijk te maken, of nog: omdat de door hen vernietigde bronnen hen onbelangrijk leken. Nu gebeurt hetzelfde op het vlak van de administratie en de archiefadministratie: de tot stand komende (alleen al) administratieve documentatie is zo massaal dat men erin versmacht. Hier wordt in feite door de administratie en het archief de keuze van de door de historicus te weerhouden feiten reeds een eerste keer gemaakt nog vooraleer hij ook maar één vinger in de pap heeft.

Dit is ook in het verleden zo geweest. Hier heeft bovendien ook nog de tand des tijds aan onze informatiebronnen geknaagd. Voor de periode vóór het ontstaan van de drukunst is de kans op verveelvul-

diging bovendien zeer gering. Wat weten wij over 1302? Hoeveel bronnen lichten ons hierover in en hoe verhouden zij zich ten opzichte van elkaar? Als het gaat om belangrijke feiten die de mens - of laten wij bescheidener wezen, dus zelfs maar de historicus - vrij permanent hebben beroerd, zullen er wel verschillende sporen van deze belangstelling aangewezen kunnen worden: vrij veel, veel, talrijke, talloze. Het "doorleven" zal m.a.w. gemakkelijk aangetoond kunnen worden. Het is bekend: van 1302 bestaan eerder weinig sporen²!

In de praktijk is er dus geen *ne varietur* vaststaande interpretatie mogelijk. De factoren die een volmaakte overeenstemming tussen beeld en gebeuren, tussen geschiedschrijving en historisch proces verhinderen zijn van tweeërlei aard: enerzijds zijn de *bronnen* ontoereikend, dwz. incompleet, onbetrouwbaar, eenzijdig en gekleurd, anderzijds is de *historicus* een mens met al de beperkingen die hem opgelegd worden door de tijd waarin hij leeft, het land en de plaats waar hij woont, door het maatschappelijke milieu waarin hij opgroeide, door de godsdienstige, politieke en andere ideeën waarmee hij zo vertrouwd is dat ze hem niet meer bewust zijn en tenslotte door zijn persoonlijke eigenaardigheden. Ger Harmsen stelt dan ook in zijn "*Inleiding tot de geschiedenis*" terecht de vraag of het gaat om "kunst of wetenschap"³? Ook Sebastian Haffner (1907-1999) zag de relativiteit van de geschiedenis in. Hij zag het zo: "Niet alles wat ooit is gebeurd, wordt geschiedenis, maar enkel dat wat geschiedschrijvers op een bepaald tijdstip ooit een vertelling waard hebben geacht. Geschiedenis – om het scherp uit te drukken – is een vorm van literatuur". Wat Haffner zo interessant maakt is zijn grote aversie van historische legenden die al te vaak het collectieve bewustzijn van volkeren en culturen beheersen. Zijn voornaamste doel was die mythevorming door nauwkeurige en overtuigende reconstructies ongedaan te maken⁴. Er zijn historici die meer wetenschappelijk zijn: dit uit zich in

---

2 Over deze bronnen leze men o.m. de meest recente literatuur waarvan wij als voorbeeld geven: V. LAMBERT, *De Guldensporenslag van fait-divers tot ankerpunt van de Vlaamse identiteit (1302-1838): de natievormende functionaliteit van historiografische mythen* in Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, 115 (2000), p.365-391.

3 G. HARMSSEN, *Inleiding tot de geschiedenis*, Baarn, 1968, p. 14.

4 P. DE MOOR in "De Morgen" van dinsdag 14 augustus 2001, p. 39.

de precisie van hun bronnenonderzoek, de juistheid van de lezing van de oude teksten (of voorwerpen), de feeling voor de feiten die als historisch element moeten aangedragen worden. Anderen zijn meer kunstenaar. Zij beschrijven de gebeurtenissen als een samenhangend, verantwoord en spannend verhaal. De grootste historici zijn zij die beide begaafdheden in één persoon verenigen.

Uit wat voorafgaat blijkt hoe moeilijk het is de echte geschiedenis – Wass geschehen ist – te reconstrueren en weer te geven, zelfs als wij het moeilijkste element in heel het proces – de interpretatie, het waarom – nog buiten beschouwing laten. Maar eens wij ons wagen aan interpretatie wordt het exponentieel moeilijker!

Dit werd schitterend geïllustreerd in de tentoonstelling die in Gent ter gelegenheid van het Keizer Karel-jaar werd gehouden omtrent de historieschilderkunst en die de naam “Mise en scène”⁵ meekreeg. Dubbele “mise en scène”: zoals de schilders het voorstelden, maar ook zoals zij het als kinderen van hun tijd interpreteerden. Keizer Karel wordt in de historieschilderkunst van de 19de eeuw voorgesteld als beantwoordend aan de canon van wat in de 19de eeuw de goede zoon, de bewonderenswaardige jongeling, de verantwoordelijke vorst, de kunstminnende mecenas, de dappere krijgsman, de goede machtshebber was. De echte figuur van Karel V verdween hierbij totaal op de achtergrond en zelfs in het niets! De historieschilderkunst heeft trouwens niets met geschiedenis te zien, zoals ook blijkt uit de schilderijen van de gebroeders Albrecht en Juliaan Devriendt in de zogenaamde “gotische” zaal van het stadhuis te Brugge of uit de onlangs door de stad Ieper verworven schilderijen van Ferdinand Pauwels, die tussen 1861 en 1891 muurschilderingen maakte voor de lakenhalle te Ieper. Hoe groot de kloof tussen die schilderijen en de geschiedenis ook is, het valt niet te ontkennen dat zij de perceptie van de geschiedenis bij het brede publiek vaak meer bepalend hebben beïnvloed dan de “wetenschappelijke” geschiedschrijving.

Een ander voorbeeld: de historieschilderingen van Henri Leys in de trouwzaal van het stadhuis te Antwerpen. Nog een ander voorbeeld uit de kunst: bij de grote Bosch-tentoonstelling in 1967 in Den

---

5 R. HOOZEE, J. TOLLEBEEK en T. VERSCHAFFEL, *Mise-en-scène. Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw*, Gent, 1999.

Bosch organiseerden de provo's happenings met als slogan "Bosch is onze god". Door de afstand en het gebrek aan historische kennis dachten ze dat Bosch een verlichte ludieke figuur was, een maatschappijkritische contesterende kunstenaar. Het is net omgekeerd: door hele taferelen van verkwisting uit te beelden zegt hij: 'wees spaarzaam'. Hij beeldt burgerlijke deugden uit. "Bosch is te vergelijken met de pastoor die in eindeloze donderpreken tekeer gaat tegen seks maar er zo toch maar lekker kan over praten". Tot die conclusie komt thans Paul Vandenbroeck, een eminente Bosch-kenner.⁶

Het fenomeen is door tal van andere - eigenlijk door ontelbare - voorbeelden gekend: in de portrettengalerij bewaard in het Grootseminarie te Brugge worden paus Adrianus IV (1154-1159), keizer Constantijn de Grote (274-337) en Karel de Grote (742-814) samen afgebeeld en in een middeleeuwse handschrift van de *Georgica* van Vergilius besteld door abt Jan Crabbe in de 15de eeuw, worden geen landelijke taferelen uit de oudheid maar wel uit de middeleeuwen afgebeeld. Artistieke vrijheid? Wellicht soms ten dele, maar ongetwijfeld nog vaker gebrek aan historische kennis en historisch métier.

Veelal hebben de illustratoren zich niet alleen geïnspireerd op verhalende bronnen en kronieken, die zonder de minste aandacht voor historische kritiek vanuit een eigentijdse belangstelling werden geïnterpreteerd, maar eerder nog steunden zij voor hun tekeningen en schilderijen op de eigentijdse werken zelf. Voor de 19de eeuw waren die uiteraard romantisch en nationalistisch, zoals ten overvloede bewezen wordt door het schilderij "De Guldensporenslag" van Nicaise De Keyser, waarvoor Auguste Voisins *Notice sur la bataille de Courtrai* de inspiratiebron was of door de illustraties van Hendrickx, die steunden op de tekst van Theodor Juste's, *Histoire de Belgique* (1840). Hendrik Conscience's *Geschiedenis van België* (1845) was de inspiratiebron voor een pleiade van schitterende illustratoren waaronder Wappers en Hamman⁷. Deze illustraties hielpen niet alleen een romantisch en mythologiserend geschiedenisbeeld creëren maar werkten ook het in stand houden ervan in de hand.

6 E. RINCKHOUT in "De Morgen" van zaterdag 1 september 2001, p. 31-32.

7 T. VERSCHAFFEL, *Beeld en geschiedenis*, Turnhout, 1987, p. 116-130.

Op dezelfde wijze en zelfs nog meer dan de beeldende kunsten dit deden, hebben "*geschriften*" het beeld van de geschiedenis helpen bepalen en veelal helpen misvormen. Voor 1302 zijn de bronnen exclusief literaire bronnen⁸. In geen enkel bewaard archiefstuk staat de veldslag onomastisch neergeschreven. Brugge noch Kortrijk hebben voor 1830 ooit één penning in hun officiële boekhouding ingeschreven om de overwinning op het Groeningeveld te gedenken. Zelfs het rijke archief van de grafelijke Kortrijkse kapittelkerk bewaart geen gebenedijd woord over de veldslag, noch over enige memorie of fundatie in verband met het gebeuren in de eigen naaste omgeving.

De topografische benamingen staan, als oudste, voorop. Numerisch blijven ze rekordhouders, tot aan de verschijning van *Consciences Leeuw van Vlaanderen* in 1838. Dan eerst keert het tij en dringen de jongere Sporenslag, Slag der Gulden Sporen en ten slotte *Guldensporenslag* beslist in literatuur, schoolboek en encyclopedie.

Voor al de roman *De Leeuw van Vlaanderen* van Conscience, die als ondertitel *De slag der gulden sporen* droeg is bepalend geweest voor het beeld dat de latere generaties van 1302 meegekregen hebben. Conscience heeft zijn volk misschien wel leren lezen, hij heeft zijn volk geen geschiedenis geleerd. Hiervan getuigt Conscience zelf in een antwoord op Snellaerts aansporing om in de *Leeuw van Vlaanderen* de geschiedenis trouw te blijven: "De geschiedenis is de eenvoudige aantekening der gebeurtenissen zonder zwier of levendigheid. Men kan ze niet beter vergelijken, dan bij een graf, waarin de lijken der voorvaderen nevens elkander geschikt liggen. Daarom verkeert zij somtijds en laat het hart koud, omdat zij de lezers slechts het rif van een lichaam vertoont. De romantische schrijvers, ook de dichters, nemen een dier ontvleesde geraamten, omkleden hetzelfde met ronde spieren en kleuren het rooswervig of bruin volgens kunne of inborst. Nu blijft het ons vrij dit lichaam zulke uitwendige vormen, als het ons belieft, te geven en hetzelfde door de verbeeldingskracht op onze wijze te doen denken, spreken en handelen, alsof het met een

---

8 Wij durven de waarde van de vermelding in kronieken als die van d'Oudegherst en Meyerus in vraag stellen. Wat betekenen ze meer dan kennis van oudere kronieken als de *Annales Gandenses* of van de voortzetting van de *Spiegel Historiaal* door Van Velthem?

nieuwe levensgeest bezield ware. Dit kan niet gebeuren, zonder de uitvinding van tussenvoervallen, die de onderscheiden aanhalingen der kronieken tot een geheel te samen brengen, en de lezers de vragen: wat? wie? waarom? In de mond terugstoten”.⁹ Ook hier geldt: veel meer dan poëtische vrijheid gaat het om gebrek aan historische kennis en *métier*. Men kan gemakkelijk over dit alles heenstappen, maar het probleem is dat deze “poëtische vrijheden” door een groot – het grootste? – deel van de bevolking voor historisch waar gebeurd worden aangezien.

Aldus trok de roman van Conscience de grootste aandacht van het *Belgische* establishment: Conscience kreeg van de minister van Binnenlandse zaken de opdracht een vaderlandse geschiedenis te schrijven die in 1845 voltooid was. Het sprak vanzelf dat de historische legitimatie van de staat door de overheid ondersteund en in zekere mate zelfs georganiseerd werd. Want in de ogen van de overheid was 1302 een uiting van de onafhankelijkheidszin van de *Belgen* (wij cursiveren), een prefiguratie van de Septemberrevolutie van 1830 “dat glorieuze moment waarop de Belgische vrijheid definitief was gevestigd”¹⁰. Ook de “Leeuw van Vlaanderen” stond – zoals veel eigentijdse literatuur – in het teken van de versterking van het Belgische natiebefef. Toch richtte Conscience zich in de eerste plaats tot de Vlamingen en op die manier droeg de cultus van de Guldensporenslag bij tot de geleidelijke verzelfstandiging van een Vlaams bewustzijn, niet in de 14de maar in de 19de eeuw!

Ten tijde van het verschijnen van Conscience’s “Leeuw van Vlaanderen”, worstelde een deel van Nederlandstalig - alhoewel, wij zouden wellicht Nederlandstalig hier beter vervangen door Vlaamstalig – België met de achteruitstelling en de miskennis van zijn taal en cultuur binnen het toenmalig op de Franse taal en cultuur georiënteerde land. Dit deel van België heeft terecht geijverd en gestreden voor de erkenning van zijn eigen Vlaamse taal en cultuur. In Conscience’s werk werd precies de nadruk hierop gelegd. Het

---

9 Geciteerd door A. DEPREZ, *Kroniek van Dr. F. A. Snellaert 1809-1872*, Brugge, 1972, p. 39.

10 J. TOLLEBEEK, *De Guldensporenslag. De cultus van 1302 en de Vlaamse strijd* in: A. MORELLI, *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, 1999 (6de druk), p. 193.

hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat de ontluikende Vlaamse Beweging eerst en vooral naar dit werk greep om haar eisen een historische legitimatie te geven. En, hoe sterk de geesten ook gedreven worden door actuele problemen en verzuchtingen, bijna altijd achten zij zich genoodzaakt een historische verklaring en legitimatie aan hun streven te geven. Dus heette het met Conscience: samen met de graaf voor Vlaanderen. Daar Vlaanderen in de eerste helft van de 19de eeuw niet alleen het zwakke broertje in België was, maar ook – in tegenstelling met het meer onkerkelijke Wallonië - zeer gelovig katholiek was, werd tegen de Fransen niet alleen voor Vlaanderen gestreden maar ook voor God. Voor God en Vaderland dus. Over de vroomheid van de Vlamingen zullen wij het hier verder niet hebben. Men leze daarover J. Toussaert, *Le sentiment religieux en Flandre*,¹¹ waaruit blijkt dat Vlaanderen wellicht niet minder maar evenmin meer vroom was dan het aanpalende Frankrijk. Vergeten wij trouwens niet dat Frankrijk onder het Ancien Regime “la fille ainée de l'église” was en dat de afschaffing van de Tempeliersorde en de pausen van Avignon slechts incidenten waren, bovendien de eerste ingegeven door financiële motieven en de tweede ten minste evenveel door de pausen zelf als door de Franse staat.

Dit nieuw Vlaams-nationaal bewustzijn (niet van het graafschap Vlaanderen, maar van heel Nederlandssprekend België) werd in toenemende mate onverenigbaar geacht met de trouw aan het Belgische vaderland. “In dat perspectief verschoof de betekenis van het Guldensporenmotief: anders dan in de tijd van Conscience werd het niet langer gebruikt als een pro-Belgisch wapen in de strijd tegen de Franse dreiging, maar als een (modern-)Vlaams breekijzer tegen de verfranste Belgische staat¹².

De constructie van nationale geschiedenissen, als even zovele verhalen van eenheid, continuïteit en samenhang, heeft geleid tot onvermijdelijke anachronismen en vertekeningen én tot het besef dat naties met hun eigen geschiedenis meteen ook hun eigen mythes hebben gecreëerd. De verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening

---

11 J. TOUSSAERT, *Le sentiment religieux en Flandre à la fin du moyen âge*, Parijs, 1963.

12 Jo TOLLEBEEK, *De Guldensporenslag*, p. 199.

in de late negentiende en vooral in de twintigste eeuw heeft vaak de tegenstrijdigheid tussen de (nationale) historische mythen en 'wat werkelijk geweest is' aangetoond en heeft het mogelijk gemaakt heel wat historiebeelden als mythologiserend te ontmaskeren. De mythische geschiedschrijving heeft immers niet alleen betrekking op het politieke maar ook op het levensbeschouwelijke: bij de conflicten tussen katholieken en liberalen werd de geschiedenis de inzet van ideologische strijd. Breydel en De Coninck werden door de katholieken opgeëist. De vrijzinnigen bevochten zich het recht om een figuur als Zannekin tot de hunnen te rekenen¹³. Paul Fredericq organiseerde in 1876 te Gent de controversiële Pacificatiestoet waarin de verdraagzaamheid en de calvinistische helden tegenover de misdadige inquisiteurs werden geplaatst¹⁴.

Een natie – maar ook een groep, een ideologie - rechtvaardigt zichzelf door zich een geschiedenis te scheppen. De cultus van de natie is de cultus van de geschiedenis en tussen allerlei overtuigingen en ideologieën heerst een permanente openlijke of verholen strijd om de geschiedenis, *waarbij deze vaak wordt herleid tot haar bruikbare elementen.*

De romanschrijver Conscience heeft de historiografie van na zijn tijd meer en diepgaander beïnvloed dan de historische gebeurtenissen zelf. De historici van de 19de eeuw en van de Vlaamse Beweging werden immers beïnvloed en - het woord is wat sterk - gebiologeerd door het "nationalisme" en de politieke gegevens van hun tijd. De gebeurtenissen van 1302 waren "politieke" gebeurtenissen maar gebeurden niet in het 19de-eeuwse kader van "nationale" staten, die op dat ogenblik pas in de wieg lagen en dus niet eens in de kinderschoenen stonden. Het waren gebeurtenissen binnen het "feodale" kader, dat wezenlijk en ten gronde verschilde van het "nationale" kader van de 19de eeuw. De geschiedschrijving heeft daar totaal onvoldoende rekening mee gehouden. Men moet de strijd zien zoals hij

---

13 J. MERTENS, *Zannekin of de evolutie van het beeld van een volksheld* in De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas Français, 1978, p. 35.

14 M. BAELDE (ed.) *Opstand en Pacificatie in de Lage Landen. Bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent. Verslagboek van het Tweedaags Colloquium bij de vierhonderdste verjaring van de Pacificatie van Gent*. Gent, 1976.

was in 1302. Toen gold niet dat “de taal gans het volk” was, wel dat “de staat de vorst” was! De “vaderlandsliefde” van de mensen van de 13de en het begin van de 14de eeuw was vooral gesteund op de gehechtheid aan de vorst. Het gaat in 1302 om een strijd *tussen twee personen, binnen het kader van het leenstelsel*. Hoe men het ook draait of keert: 1302 is in oorsprong en in essentie een persoonlijk conflict tussen een leenheer en een leenman. Hierbij speelden ook financiële aspecten een belangrijke rol.

Wij moeten dus opnieuw de geschiedenis herschrijven in de hoop en de ambitie dat de nieuwe invalshoek - deze van de 21ste eeuw - een juister en getrouwer beeld van de geschiedenis zal ophangen. Maar - het werd reeds gezegd - meer nog dan de historici zijn de niet-vaklui door het beeld van Conscience beïnvloed en zelfs bepaald! Conscience en zijn epigonen beantwoordden aan de behoefte van de romantische Vlaamse Beweging uit de vorige eeuw om vermeende historische wortels te geven aan haar strijd tot ontvoogding en verwerving van elementaire rechten binnen een toenmalig verfranste staat.

Natuurlijk is 1302 een onomstootbaar historisch feit¹⁵. Maar 1302 was niet wat de romantische nationalistische geschiedschrijving - of beter beeldzetting - van de 19de eeuw er van maakte en deze romantische geschiedschrijving opent de deur naar mythe. Was 1302 daarom een *fait divers* zonder enige betekenis? Het conflict tussen Vlaanderen en Frankrijk was, als een strijd tussen de periferie en het centrale *leenheerlijke* gezag, al zeer oud. De slag bij Kortrijk redde de zelfstandigheid van het graafschap, het weze herhaald: van het feoda-

---

15 Eigenlijk werd over 1302 als historische gebeurtenis reeds alles gezegd: op militair vlak door J.F. VERBRUGGEN, *De slag der Gulden Sporen. Bijdrage tot de geschiedenis van Vlaanderens vrijheidsoorlog*. Antwerpen - Amsterdam, 1952 en op het stuk van de interpretatie door L. DELFOS, *Het avontuur van de Liebaards*. Tielt, 1952, door J. TOLLEBEEK, *De Guldensporenslag. De cultus van 1302 en de Vlaamse strijd* (zie noot 8) en D. VANDEN AUWEELE, *Recht en politiek: omtrent 1302* in: Onze Alma Mater, 1989, p. 75-95 en in het syntheseartikel van V. LAMBERT, *De Guldensporenslag van fait-divers tot ankerpunt van de Vlaamse identiteit (1302-1838)* (zie noot 2) zonder de nummers van ‘De Leiegouw’, jaargang 19 van 1977 en van ‘Het Brugs Ommeland’ van hetzelfde jaar (jaargang 17) te vergeten. Zeer onlangs verscheen: J. F. VERBRUGGEN en Rolf FALTER, *1302. Opstand in Vlaanderen*, Tielt, 2001.

le Vlaanderen van de 14de eeuw, maar niet van de Vlaamssprekende gemeenschap van de 19de eeuw! Zeer waarschijnlijk was de slag belangrijker voor het latere België dan voor Vlaanderen. Was Vlaanderen inderdaad aangehecht geweest bij het kroondomein dan zou zeer waarschijnlijk het huwelijk van Margareta van Male met Filips de Stoute, hertog van Bourgondië nooit hebben plaats gehad en was er in alle geval geen plaats geweest voor de dynastieke unies en gebiedsverenigingen die onder de Bourgondiërs en de Habsburgers het embryo geweest zijn voor de latere Nederlanden, waaruit België gegroeid is.

Uit wat boven staat, blijkt hoe in de 19de eeuw een totaal ongegronde interpretatie werd gegeven aan wat in wezen een strijd was tussen twee personen binnen het kader van het leenstelsel. Hierop werd tezelfdertijd de nodige romantiek gegrift, waarvan allerlei groepen hebben gepoogd gebruik en soms ook wel misbruik te maken. Vanaf het einde van de 19de eeuw begon men met Guldensporenherdenkingen¹⁶. “Zulke herdenkingen kunnen uitgroeien tot heuse nationale feesten wanneer de daarvoor ijverende bevolkingsgroepen zelf officiële erkenning verwerven. Zo gebeurde het recentelijk ook met onze Guldensporenslag”. Daar is geen enkel bezwaar tegen op voorwaarde dat wij beseffen dat de data van deze vieringen vaak gebonden zijn aan gebeurtenissen die vooral een symboolwaarde ontlenen, niet aan de historiciteit, maar aan latere historische interpretaties, die weinig of niets met de werkelijkheid hebben te maken.

De oorsprong van deze herdenkingen pogen te herleiden tot hun ware proporties, houdt niet in dat men volkeren of groepen het recht op dergelijke feesten zou ontzeggen of zelfs maar betwisten. Alleen moeten wij niet aan fetisjisme – of aan mythologisering – doen en weten dat ook andere gebeurtenissen door de Vlamingen dienen gevierd en met vreugde herdacht te worden: 11 november (Wapenstilstand na de Eerste Wereldoorlog) 8 mei (overgave van Nazi-Duitsland), 3 september (1791, *Déclaration des Droits de l'Homme*), 10 december (1948, Universele Verklaring van de Rechten van de Mens) en vele andere. De historicus weet dat er mythen bestaan, dat zij blijkbaar bestaansrecht hebben, vermits ze voorkomen

---

16 W.P. BLOCKMANS, *675 jaar Guldensporenslag. De functies van herdenkingen van historische gebeurtenissen* in Het Brugs Ommeland, 1977, p. 107-114.

in alle tijden en bij alle volkeren. Hij heeft echter ook de plicht mythische elementen van historische waarheid te onderscheiden, zelfs al weet hij dat ook historiciteit verschillend belicht kan worden en tot op zekere hoogte kan en moet gerelativeerd worden.

Het Brugse pantheon: nationale en lokale helden samengebracht

De Romantiek kan worden aanzien als dé periode van de historische illustratie. Een historische gebeurtenis werd op talrijke manieren gevisualiseerd. De manier waarop die uitbeelding verliep, vertelde vaak meer over de Romantiek dan over de historische gebeurtenis zelf. Met hun kunst wilden de romantici een effect bewerkstelligen, indruk maken, de toeschouwer treffen en beroeren: 'Romantiek vraagt geen instemming, maar overgave.'¹ De Belgische Romantiek had deze eigenheid verkregen door de gebeurtenissen van 1830. Zowel kunst als historiografie kregen een patriottisch keurslijf aangemeten: 'De historiografie had tot taak de wortels van de eigentijdse verworvenheden te achterhalen om zo de legitimiteitsbewijzen ervan aan te dragen en de nationale identiteit inhoud te geven. Van de kunst verwachtte men dat zij deze informatie in beeld bracht om het publiek in zijn denken en handelen in nationale zin te beïnvloeden. Het verleden diende het negentiende-eeuwse nationaliteitsgevoel te gronden en te versterken, de daden uit vroegere tijden hadden een voorbeeldfunctie en werden gerecipieerd als voorafbeeldingen van een morele regeneratie.'² Het is ook in dat licht dat het ontstaan van nationale pantheons moeten worden bekeken.³ Ook na 1850, wanneer het hoogtepunt van de Romantiek voorbij was, België niet meer zo jong was en het land zijn legitimatie verworven had, bleef de kunst in bepaalde opzichten patriottisch getint. In Brugge zal tot ver in de

---

1 T. Verschaffel, *Beeld en geschiedenis* (Turnhout 1987) 34.

2 L. Pil, 'Quasimodo of Apollo. De romantische historische verbeelding en de beperkingen van het "heroïsche" monument in het jonge België (1830-1860)', in: J. Tollebeek, F. Ankersmit en W. Krul (ed.), *Romantiek en historische cultuur* (Groningen 1996) 256.

3 J.-Cl. Bonnet, *Naissance du Panthéon. Essai sur le culte des grands hommes* (Parijs 1998) en H. Stynen, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België, 1835-1940* (Brussel 1998) 85-89.

negentiende eeuw het verleden van België en van de stad op een glorierijke manier worden getoond.

In het negentiende-eeuwse Brugge werd het grootse verleden op verschillende manieren herdacht. Er waren de individuele standbeelden ter ere van Hans Memling, Jan van Eyck en Breydel en De Coninck. Er waren de historische stoeten onder impuls van Adolf Duclos. De neogotiek kende een glorieperiode en de Vlaamse Primitieven worden in 1902 in een grote overzichtstentoonstelling herdacht. Een andere manier was het samenbrengen van verschillende belangrijke historische figuren in éénzelfde kader. Op die manier werden pantheons gecreëerd waar in zekere zin in één oogopslag het nationale verleden kon worden gezien. In Brugge zou er op verschillende manieren een overzicht worden geboden van het eigen Brugse verleden maar tegelijk ook van de Belgische geschiedenis. De uitverkoren plaats daarvoor was het stadhuis, waar zowel aan de buitenkant, in de gevel, als binnenin een pantheon van opmerkelijke figuren werd samengebracht. Een ander gebouw waar het verleden van België en Brugge werd herdacht was het Provinciaal Hof. Brugge zou in amper vijf decennia enkele indrukwekkende beeldengalerijen rijker worden.

Een muur ter herinnering aan het verleden

Vanaf het midden van de jaren 1870 begon in de Brugse gemeenteraad het idee te groeien om de grote bovenzaal van het Brugse stadhuis, de gotische zaal, te restaureren. Dit werden de grootste restauratiewerken worden die het gebouw in de negentiende eeuw onderging; ze duurden van 1890 tot 1905.⁴ Het project omvatte twee grote delen: enerzijds het aanbrengen van grote muurschilderingen met historische tafereelen en anderzijds het verbouwen van de zaal op architecturaal vlak. De plannen voor dit architecturale gedeelte waren van de hand van Louis Delacenserie, de Brugse stadsarchitect die Rudd had opgevolgd.⁵ Gezien de nationale overheid voor het grootste

4 H. Vanden Borre, H. Weissenborn en V. de Houwer, 'De "gotische zaal" van het Brugse stadhuis; neogotische herinrichting en huidige proefrestauratie', in: *Monumenten en Landschappen*, 18 (1999), 4-16.

5 D. Maene, *Levensschets van L. de la Censerie* (Steenbrugge 1938) en L. Devliegher, 'Louis de la Censerie, architect' in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 1, 1964, 308-309.

gedeelte tussenkwam in de kosten mocht zij de uitvoerder van de muurschilderingen aanduiden. De keuze viel op Albrecht de Vriendt, de directeur van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen.⁶ De Brugse gemeenteraad was tevreden met deze selectie. In haar ogen was De Vriendt één van de meest eminente kunstenaars, een actief en intelligent man 'et qui, chose importante pour nous, connaît à fond l'histoire des Flandres et celle de Bruges en particulier'.⁷ Nochtans was op 16 juli 1886 op het stadhuis een brief toegekomen van drie Brugse kunstenaars, een vorm van sollicitatie voor deze belangrijke artistieke opdracht. De kunstenaars stelden daarbij dat een dergelijk project voor de stad Brugge, in hun ogen een stad in crisis, een uitgelezen kans zou zijn om te tonen dat in de stad nog altijd veel talent aanwezig was. Door de opdracht aan hen toe te kennen kon een samenhang tussen verleden en heden worden opgebouwd: 'L'étranger pourra se convaincre en visitant notre ville, qui a toujours su maintenir son antique réputation artistique et que ses fils sont encore aptes à l'exécution et l'embellissement de ses monuments'.⁸ De gemeenteraad had wel oren naar deze argumenten, maar moest uiteindelijk de keuze van de kunstenaar aan de regering overlaten.

Het ontwerp van de muurschilderingen en de keuze van de historische tafereelen waren de taak van de kunstenaar. De Vriendt diende op 14 december 1887 een programma in dat een verheerlijking was van de Brugse geschiedenis en er enkele topmomenten uit reconstrueerde. In de Brugse gemeenteraad reageerde men positief: 'La décoration de la grande salle de l'hôtel-de-ville de Bruges retracerait les principaux faits et souvenirs qui caractérisent les différentes périodes de son histoire, de sa splendeur et de ses luttes pour la conservation de ses franchises'.⁹ Maar gezien het grote belang van het project wilde men toch het basisontwerp grondig analyseren. Daarom werd beslist om het voor te leggen aan 'la commission des travaux'. Het rapport van de commissie weerspiegelde een kritische bestudering van De Vriendts programma.

---

6 D. Peeters, *Juliaan De Vriendt* (Antwerpen 1960) en VandenBorre, Weissenborn en De Houwer, a.w., 26-28.

7 Brugge, *Stadsarchieef*: Notulen gemeenteraad 1887, zitting 14 mei 1887.

8 Brugge, *Stadsarchieef*: Notulen gemeenteraad 1886, zitting 31 juli 1886.

9 Brugge, *Stadsarchieef*: Notulen gemeenteraad 1887, zitting 24 december 1887.

Ten eerste had de commissie kritiek op het onderwerp met de meest monumentale omvang: de terugkeer van de Guldensporenslag. Zij vond – hoewel zij ook beseftte dat het onderwerp reeds vaak was behandeld – dat de uitbeelding van de slag zelf beter in de context paste.¹⁰ De commissie was dan weer bijzonder positief over de scène waarin de magistraten een bezoek aan het atelier van Van Ecyk brachten. Daarin werd, naar haar mening, de meest luisterrijke periode uit de geschiedenis van de Vlaamse schilderschool getoond, maar tegelijk ook de toewijding van de Brugse overheid aan de kunsten. In verband met het door De Vriendt voorgestelde onderwerp van de lepralijders in het Sint-Janshospitaal had de commissie haar twijfel over de historische waarheid van het thema. Dergelijke zieken werden immers buiten de stadsmuren verzorgd. Het paneel over de bouw van het Brugse stadhuis achtte de commissie dan weer weinig decoratief: ‘L’aspect d’un monument en construction entourné de matériaux, d’échafaudages ne serait rien moins que pittoresque.’ De Vriendt had in zijn ontwerp boven de historische tafereelen een band doorheen de hele zaal voorzien waarop 33 Vlaamse graven, van Boudewijn met de IJzeren Arm tot Karel V, werden afgebeeld. De commissie waardeerde dit deel van het programma niet. De Vlaamse soevereinen waren immers al vertegenwoordigd in de gevel van het gebouw: ‘Pourquoi placer une seconde fois la moitié d’entr’eux à l’intérieur et laisser l’autre moitié dehors?’¹¹

Het rapport van de commissie werd voorgelezen en besproken in de Brugse gemeenteraad. Ook daar was men niet echt te vinden voor het onderwerp met de lepralijders. De gemeenteraadsleden waren het er over eens dat dit geen thema was dat in een dergelijke zaal kon worden voorgesteld: ‘Ce sujet n’a aucun rapport avec nos libertés ni avec nos institutions communales.’ Er werd voorgesteld om bij de Brugse historicus Joseph Kervyn de Lettenhove naar andere onderwerpen te informeren. Maar eerst en vooral wilden de gemeenteraadsleden de reactie van de kunstenaar op het rapport afwachten.¹² In deze reactie, die De Vriendt in een brief aan het stadsbestuur over-

10 A. Janssens de Bisthoven, ‘De zegetocht van 1302, geschilderd door Albrecht De Vriendt’, in: *Het Brugs Ommeland*, 17 (1977), 197.

11 Brugge, *Stadsarchief*: Notulen gemeenteraad 1888, zitting 14 januari 1888.

12 Brugge, *Stadsarchief*: Notulen gemeenteraad 1888, zitting 14 januari 1888.

maakte, legde hij er eerst en vooral de nadruk op dat bij dergelijke muurschilderingen niet enkel moest worden gezocht naar onderwerpen die het meest de geschiedenis van een volk weergaven, maar dat men ook moest uitkijken naar scènes die zich het beste leenden tot een picturale representatie.

Vervolgens beklemtoonde hij dat het programma een uiting was van zijn inspiratie en zijn visie op de harmonie van de decoratie met de architectuur van het monument. De artistieke vrijheid en het vertrouwen in de kunstenaar waren dus een noodzaak voor het welslagen van het project. De Vriendt begreep de verwerping van zijn fries van graven niet. Hij had dit gedeelte aanzien als de noodzakelijke bekroning en vervolmaking van het werk: 'Est-il possible de se représenter l'histoire de Bruges en faisant abstraction de ses souverains dont l'existence est si intimement lié aux événements mémorables dont cette ville a été le théâtre?' Met het stellen van deze vraag meende de kunstenaar haar reeds op te lossen. Het verdwijnen van de fries zou een lacune betekenen op historisch vlak en een vermindering inhouden van de decoratieve kwaliteit. Wat het onderwerp over de Guldensporenslag betrof, meende De Vriendt dat de triomf van de overwinning beter werd gekarakteriseerd door een terugkerend leger en een uitgelaten volk, en dat een dergelijke scène daarenboven beter paste in een ceremoniezaal.¹³

Het was uiteindelijk de taak van de gemeenteraad om haar visie met die van De Vriendt en de commissie te verzoenen. Over het belangrijkste struikelpunt, de fries met graven, moesten alle drie de partijen water bij de wijn doen. Er werd gezocht naar een oplossing om de monotonie van de fries de doorbreken en het picturale belang van de band in het artistieke geheel werd verminderd. Er werd vooral besloten om de voorgestelde personen, de 33 graven, te vervangen door figuren 'antérieurs à la première moitié du 15ième siècle'. De band stelde zodoende personages voor die een belang hadden gehad voor de Brugse geschiedenis vanaf het ontstaan van de stad tot aan 1450, toen het stadhuis was voltooid: heiligen, graven, wetgevers, helden van 1302, belangrijke poorters, edellieden en kunstenaars. De muurschilderingen beeldden uiteindelijk volgende taferelen uit:

---

13 Brugge, *Stadsarchief*, nr. IX A 18: stadsgebouwen/gotische zaal.

Diederik van den Elzas brengt het Heilig Bloed naar Brugge, de Armentafel, de gemeente Brugge krijgt haar keure onder Filips van de Elzas, de Bruggelingen keren zegevierend terug van de Slag der Gulden Sporen, de magistraten bezoeken het atelier van Jan van Eyck, Jacob van Maerlant schrijft zijn *Spieghel Historiael*, Lodewijk van Male legt de eerste steen voor de bouw van het stadhuis, het eerste kapittel van het Gulden Vlies, de vrije jaarmarkt te Brugge en de inhuldiging van de nieuwe vaart Het Swin in 1404.¹⁴ Het geheel was monumentaal en kaderde volledig in de geest van de Romantiek.

De historieschilderkunst was een typisch romantisch fenomeen. De introductie van thema's uit de vaderlandse geschiedenis was voor een belangrijk deel terug te voeren op het ontstaan van de Belgische natie. Haar legitimatie vond België in haar eigen geschiedenis, maar ook in haar eigen nationale – romantische – kunst. Het hoogtepunt van de Belgische Romantiek, die dus bij uitstek de kunst van de historische reconstructie was, lag tussen 1830 en 1850. Maar het visualiseren van het verleden in de kunst raakte daarna niet in verval: 'Het is precies deze [historische] reconstructie die ook in de latere postromantische visualisatie wordt betracht. In de negentiende eeuw is men op grote schaal de geschiedenis gaan visualiseren (...).'¹⁵ De manier waarop kunstenaars de geschiedenis in de tweede helft van de eeuw gingen afbeelden, verschilde echter enigszins met de stijl die tijdens het hoogtepunt van de Romantiek was gehanteerd. Terwijl men voordien vooral interesse had voor beweging, heftig kleurgebruik en dramatische scènes uit de geschiedenis, werd de 'barokke' dramatiek nu meer en meer vervangen door meer uitgewogen composities. De losse toets maakte plaats voor meer zin voor detaillering.

De historische muurschilderingen waren eigen aan de tweede helft van de negentiende eeuw.¹⁶ Zij waren geïntroduceerd door de Nazareners, een groep Duitse kunstenaars die dit gebruik hadden

---

14 Brugge, *Stadsarchief*: Notulen gemeenteraad 1888, zitting 24 maart 1888.

15 T. Verschaffel, *Beeld en geschiedenis*, 208.

16 R. Kerremans, 'Middelleeuwen en collectieve verbeelding in de Belgische schilderen beeldhouwkunst van de 19de eeuw', in: J. van Cleven (ed.), *Neogotiek in België* (Tielt 1994) 32-37 en J. Ogonovszky, 'De monumentale schilderkunst, "aanschouwelijk onderwijs in vaderlandse geschiedenis"', in: A. Morelli (ed.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië* (Berchem 1996) 147-158.

leren kennen door een herontdekking van middeleeuwse kunstenaars en muurschilderkunst.¹⁷ Vanuit Duitsland werd die idee uitgedragen naar andere landen. Een eerste voorbeeld van dit *renouveau* van de historische muurschilderkunst in België werd gebracht door de schilders Jean-Baptiste van Eyckers en Jean Portaels. Zij kregen de opdracht om in het salon van een Brusselse arts de geschiedenis van de geneeskunde te schilderen. De ontdekking van de muurschilderkunst bij de restauratie van historische gebouwen leverde een grote stimulans voor de ontwikkeling ervan.¹⁸

Nadat de muurschilderkunst een vaak toegepaste kerkdecoratie was geworden, kwam het fenomeen eveneens op in profane gebouwen. In België zijn verschillende grote voorbeelden bekend. Tussen 1855 en 1858 werd de Beurs in Antwerpen versierd door Godfried Guffens en Jan Swerts. Zij schetsten er in een aantal taferelen de geschiedenis van de handel in Antwerpen. Weinig mensen hebben het werk van Guffens en Swerts kunnen bewonderen; het brandde tien dagen voor de opening af. Het stadhuis van Antwerpen kreeg tussen 1863 en 1869 muurschilderingen door Hendrik Leys en was daarmee het eerste Belgische stadhuis dat op dergelijke manier werd gedecoreerd. Daarna volgden nog de Lakenhalle van Ieper in 1872, de schepenzaal van het Kortrijkse stadhuis in 1875, het stadhuis van Leuven in 1878 en uiteindelijk dus in 1888 het stadhuis van Brugge.

In het Antwerpse stadhuis had Leys in een allegorische voorstelling de stad weergegeven als de beschermster van de burgers, de handel en de kunsten. De Antwerpse stadsarchivaris Pieter Génard interpreteerde in 1863 deze kunst op een interessante manier: 'L'hôtel-de-ville est le palais de la commune, c'est le siège des députés des habitants. Comme tel, il doit avoir un cachet particulier; chaque tableau, chaque ornement, chaque emblème doit être en rapport avec l'histoire de nos institutions civiles, à mon avis, ce monument doit être, pour ainsi dire, un livre ouvert dans lequel chaque citoyen puisse apprendre à connaître ses droits et s'inspirer des nobles exemples de nos

---

17 R. Hoozee, 'De invloed van de Nazareners', in: Van Cleven (ed.), *a.w.*, 112-116 en A. Bergmans, *Middeleeuwse muurschilderingen in de 19de eeuw* (Leuven 1998).

18 F. Demeyer, 'De Guldensporenslag, Jan Breydel en Pieter de Coninck iconografisch bekeken', in: *Breydel en De Coninck herdacht, 1887-1987*, F. Demeyer (ed.), (Brugge 1987) 39-48.

ancêtres.⁷¹⁹ Génard karakteriseerde met deze uitspraak een belangrijke eigenschap van de historische schilderkunst van de tweede helft van de negentiende eeuw. Hoewel die kunst nog steeds de patriottische opzet van de Romantiek in zich droeg, verschoven de thema's vaak van het nationale naar het regionale vlak. Ook in andere steden waar de taferelen niet meer op een allegorische manier maar als historische voorbeelden werden opgevat, stonden dikwijls de gemeentelijke vrijheden en geschiedenis centraal.

Dit gold ook voor de muurschilderingen van het Brugse stadhuis. Boven de historische taferelen schilderde De Vriendt een heuse galerij van figuren, figuren die geen vaderlands maar wel een Brugs pantheon moesten vormen. In dat pantheon kwamen allerlei belangrijke personages voor die nauw verbonden waren met de geschiedenis van de stad Brugge. De selectie voor deze galerij werd beperkt tot figuren die niet later leefden dan de tweede helft van de vijftiende eeuw. Dat was dan meteen ook de grens waarna de macht en de glorie van Brugge begon te vervallen. Het werd dus een pantheon met historische figuren, die leefden en bijdroegen tot de meest luisterrijke periode van het verleden van die stad. De triomf van dat verleden werd vooral bewerkstelligd door de evocaties, in muurschilderingen van indrukwekkende omvang, van enkele hoofdgebeurtenissen uit de Brugse geschiedenis. Deze grondig uitgekozen onderwerpen moesten de toeschouwer vervullen met respect en bewondering voor dat verleden. Dit onderricht over de geschiedenis diende het belang van de stad te tonen. De voorgestelde figuren fungeerden daarbij als voorbeelden voor de inwoners. De monumentale gotische zaal moest een bron van inspiratie worden voor de bevolking, opdat zij net als de historische figuren, zouden bijdragen tot de grootsheid van het land én de stad. Uiteindelijk moesten de historische muurschilderingen ook de roem van de hedendaagse stad bevorderen. Voorbeelden van deze gedachtegang waren eveneens in andere steden dan Brugge te vinden.

Van 1862 tot 1872 decoreerde Nicaise De Keyser het oude Antwerpse Museum, het tempeltje van de Antwerpse Academie aan de Mutsaertstraat. Deze decoratie was niet enkel gericht op één bepaalde stad, maar had bovendien één specifiek thema: de geschiedenis van de lokale kunst. De Keyser omschreef dit project als volgt:

---

19 Geciteerd in Demeyer, 'De Guldensporenslag', 42.

'Zij zal een hommage creëren aan hun genie en tegelijkertijd een getuigenis brengen van hun grote betekenis in de annalen van onze vaderlandse kunst. Zij zal ook getuigen van de grootse en gepaste fierheid die wij koesteren ten aanzien van deze artistieke falanx die zo veel heeft bijgedragen tot de glorie van onze school.'²⁰ Bij de officiële inhuldiging op 19 augustus 1872 benadrukte de burgemeester de band tussen de voorstelling van het verleden en de potentiële invloed daarvan in het heden: 'Bij deze plechtige tafereelen zal onze vaderlandslievende bevolking de grootheid onzer school bewonderen, en de toekomstige geslachten zullen er moed komen scheppen, in het beschouwen der schitterende daden door hunne voorzaten op het veld der kunst verricht.'²¹ Dit voorbeeld illustreert het grote belang dat in de negentiende eeuw werd gehecht aan het artistieke verleden van een stad en het land. Dit was ook in Brugge niet anders. Drie kunstenaars waren vertegenwoordigd in het pantheon van het stadhuis: Van Eyck, Memling en Gerard David. Men wilde tegelijk ook de interesse van de stad voor de kunsten bewijzen. Dit werd bewerkstelligd door het inpassen van het tafereel 'Van Eyck krijgt bezoek van de Brugse magistraat'. De band tussen verleden en heden lag hier voor de hand: net zoals de Brugse overheid toen belangstelling voor de kunsten had gekend, was dat ook nu nog het geval en dat werd aangetoond precies door die monumentale muurschilderingen zelf.

Het kan niet verwonderlijk zijn dat ook de Guldensporenslag nadrukkelijk was vertegenwoordigd in de Brugse gotische zaal.²² De scène die de triomfantelijke terugkeer van het slagveld reconstrueerde, had met een lengte van zestien en een hoogte van bijna drie meter de meest monumentale omvang. Bovendien hielden zes van de vijftientig afgebeelde figuren van het pantheon verband met de Slag van Kortrijk: Willem van Saafingen, Willem van Gulik, Jan van Namen, Jan Borluut, Jan Breydel en Pieter de Coninck. Het was

---

20 Geciteerd in M. Holthof, "'Glorifier à jamais la patrie!'" De Belgische romantische kunst in het teken van het nationalisme', in: *Na & Naar Van Dyck. De romantische recuperatie in de 19de eeuw* (Antwerpen 1999) 22.

21 Geciteerd in Holthof, "'Glorifier à jamais la patrie!'", 23.

22 N. Geirnaert en L. Vandamme, 'De Brugse helden van 1302: Jan Breydel en Pieter de Coninc', in: Idem, *Brugge. Een verhaal van 2000 jaar* (Brugge 1996) 38-39 en A. Vandewalle, 'De Brugse metten', in: Ryckaert, Vandewalle, D'hondt, Geirnaert en Vandamme (ed.), *Brugge. De geschiedenis van een Europese stad* (Tielt 1999) 39.

ongetwijfeld van belang dat precies in 1887, het jaar dat De Vriendt zijn studie voor de muurschilderingen begon, in Brugge een beeld voor de helden Breydel en De Coninck werd ingehuldigd. Daarenboven was de kunstenaar bevriend met Julius Sabbe, de grote ijveraar voor dit beeld. Het titelblad van *De Halletoren*, het tijdschrift verbonden aan de Breydelcommissie, zou door De Vriendt zijn getekend.

Maar die nadrukkelijke aanwezigheid van de Guldensporenslag was door meer te verklaren dan door een initiatief van de kunstenaar alleen. Terwijl in de vijf eeuwen voordien de Guldensporenslag slechts een marginale betekenis in het collectief geheugen had ingenomen, begon vanaf het einde van de achttiende eeuw de belangstelling voor de Slag op te komen. Toch was het vooral vanaf 1830 dat het belang van '11 juli 1302' begon te groeien. België zocht zijn legitimatie in de geschiedenis en de Guldensporenslag nam in die zoektocht naar een nationaal verleden een belangrijke plaats in.²³ Dat werd bewezen door de plaats die de Slag kreeg in de vele nationale geschiedenissen die vooral vanaf 1839 verschenen, zoals bijvoorbeeld de *Histoire de Belgique* van Théodore Juste uit 1840: 'De Guldensporenslag vormde voor Juste een hoogtepunt in de strijd voor de vrijheid die de Belgische voorouders eeuwenlang hadden gevoerd.'²⁴

In de *Biographie des Hommes remarquables de la Flandre Occidentale* van onder meer Carton stond geschreven: 'Si l'individualité de la Flandre n'avait pas déjà existée avant 1302, elle serait né de cette victoire.'²⁵ Met de September-Revolutie was die vrijheid dan voorgoed gevestigd. Het ophemelen van de Guldensporenslag en het middeleeuwse Vlaanderen was voor Juste een manier om het nationale bewustzijn te versterken, mede als een dam tegen externe dreiging:

-
- 23 J.F. Verbruggen, 'De historiografie van de Guldensporenslag', in: *De Leiegouw*, 19 (1977), 245-272; J. Tollebeek, 'De Guldensporenslag. De cultus van 1302 en de Vlaamse strijd', in: Morelli (ed.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, 191-202 en J. Tollebeek en T. Verschaffel, 'Guldensporenslag', in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt 1998) dl. 2, 1382-1386.
- 24 J. Tollebeek, 'Een feest voor de natie. De mythe van de Guldensporenslag', in: Idem (ed.), *De ekster en de kooi. Nieuwe opstellen over de geschiedschrijving* (Amsterdam 1996) 166.
- 25 C. Carton e.a., *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occidentale* (Brugge 1843) dl. 1, XIV.

‘De constatering dat 1302 een terechtwijzing voor “het al te trotse ras van Hugo Capet” was geweest, had bovendien niet alleen betrekking op het verleden. Zij moest ook worden begrepen als een antwoord op de annexionistische dreiging die nog steeds van Frankrijk uitging. De Fransen dienden te beseffen, zo suggereerden Juste en zijn collega’s, dat het eigentijdse België zich op dezelfde krachtdadige manier tegen een aanslag op zijn onafhankelijkheid zou te weer stellen als het graafschap Vlaanderen dat meer dan vijf eeuwen tevoren had gedaan. De heldhaftigheid van 1302 gold als een waarborg voor het behoud van de in 1830 gewonnen vrijheid.’²⁶

Aan het einde van de negentiende eeuw was die Franse dreiging verdwenen. Maar toen was de Guldensporenslag reeds uitgegroeid tot een vaste *lieu de mémoire* voor het Belgische volk. Ook in Brugge was die gebeurtenis uitgegroeid tot een vast ijkpunt in de herinnering van het verleden van de stad. De beide helden Breydel en De Coninck kregen er meerdere betekenissen toegewezen. Sabbe en met hem de liberalen zag de Guldensporenslag als een overwinning van het Nederlands op het Frans. De katholieken bekeken dat gegeven, in navolging van Joris Helleputte, als een succes van de ambachten. In socialistische kringen was de overwinning van Breydel en De Coninck er dan weer één van de werkende op de leidinggevende klasse. Maar Breydel en De Coninck deden de Bruggelingen toch vooral terugdenken aan een tijd waarin hun stad als een middelpunt in de toen bestaande wereld werd aanzien. Daarom kon de ophemeling en herdenking aan beide mannen een stimulans zijn voor de herleving van Brugge. Die grote betekenis die elke partij in Brugge, aan de Guldensporenslag gaf, verklaarde het overwicht ervan in de gotische zaal en de plaats van het standbeeld van Breydel en De Coninck op de Grote Markt.²⁷

De restauratie van de gotische zaal van het Brugse stadhuis was een groot en belangrijk project. Verschillende Brugse kunstenaars, waaronder Emiel Rommelaere en Julius Dobbelaere stonden De Vriendt bij in de realisatie van het project. Meerdere keren werd er in de Brugse gemeenteraad op aangedrongen om spoed achter de werken te zetten. Schepen Alfred Ronse stelde de leden gerust:

---

26 Tollebeek, ‘Een feest voor de natie’, 166.

27 Demeyer, ‘De Guldensporenslag’, 48.

‘Messieurs, je puis assurer que le travail sera exécuté avant la fin du siècle, et même longtemps avant.’²⁸ De werken liepen echter wel degelijk aanzienlijke vertraging op, mede ook door het overlijden van De Vriendt in 1900. Die had toen al tien van de twaalf historische tafere-len voltooid. De laatste twee werden geschilderd door zijn broer Juliaan. Die kon het werk beëindigen in 1905.

Tegelijk met de restauratie van de schepenzaal, begon men ook aan de verbouwing van de grote benedenzaal. Burgemeester Visart pleitte sterk voor deze restauratie: ‘Quand on aura fait la restauration des salles supérieures, on ne reviendra pas au vestibule et cette restauration si désirable, sans laquelle l’unité architecturale de l’hôtel-de-ville est détruite sera devenue impossible. Pendant des années, des siècles, on nous reprocherait d’avoir manqué cette occasion de faire de l’hôtel-de-ville, par excellence l’édifice communal, un monument complet.’²⁹ Het stadhuis werd in harmonie gebracht door het vervan-gen van de Dorische zuilen en de gewelven van de benedenzaal door kolommen in witte steen en een vlakke eikenhouten zoldering. Zo was aan het begin van de twintigste eeuw het Brugse stadhuis na grootse restauratiewerken een indrukwekkend gebouw, dat een nog grotere herinnering aan het middeleeuwse Brugge opriep.

Het verleden samengebald

Enkele Brugse pleinen hadden gedurende de negentiende eeuw een standbeeld verworven, er waren de beelden van Stevin, Memling, Van Eyck, Breydel en De Coninck. Dat was overigens een tendens die voor heel België gold. De gebeurtenissen in 1830 hadden bij de Belgische overheid een bijna ontembare drang opgeroepen om grote figuren in beelden te vereeuwigen, zodat bij sommigen de spottende gedachte opkwam dat België geen pleinen genoeg zou hebben om al die beelden te plaatsen.³⁰ Aan dit ‘gebrek’ zou het oprichten van pan-theons kunnen verhelpen. Ook dit fenomeen zou typisch negentien-

28 Brugge, *Stadsarchief*: Notulen gemeenteraad 1892, zitting 11 maart 1892.

29 Brugge, *Stadsarchief*: Notulen gemeenteraad 1892, zitting 14 mei 1892.

30 J. Tollebeek en T. Verschaffel, ‘Het pantheon. De geschiedenis tot weinigen herleid’, in Hoozee, Tollebeek en Verschaffel (eds.), *Mise-en-scène. Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw* (Gent 1999) 56.

de-eeuws worden. Deze pantheons hadden bovendien nog een ander voordeel: 'Bij de monumentale sculpturen moest men het land afreizen om een overzicht van 's lands grootheden te bewonderen, terwijl men ze hier allemaal naast elkaar, op een rij had staan.'³¹ Het was in Frankrijk aan het einde van de achttiende eeuw dat voor 't eerst de gedachte opkwam om de herinnering aan illustere personages in één geheel samen te brengen. In 1791 werd een "Temple de la renommée" opgericht met eregraven voor de roemrijke burgers van het land. De naam Panthéon was afkomstig van de Romeinen. Het Pantheon was de tempel die de Romeinen aan al hun goden hadden gewijd.³²

Het pantheon paste perfect in de personencultus van de negentiende eeuw. Uiteindelijk waren de pantheons galerijen waar de geschiedenis aan de hand van grote figuren werd bijeengebracht. 'De vaderlandse geschiedenis wordt samengebond tot een verhaal met bijna uitsluitend grote figuren.'³³ Deze figuren werden aanzien als helden, als de centrale personages in de voorbije nationale geschiedenis. Het pantheon verenigde dus figuren die allemaal dezelfde betekenis hadden: zij hadden bijgedragen tot de vorming van de Belgische onafhankelijke en vrije natie. Of: 'De vaderlandse helden dienden daarom te worden geroemd, niet alleen om hun individualiteit, maar ook om wat zij vertegenwoordigen: de vrijheid, de welvaart, de roem van de natie.'³⁴ In feite sloot het negentiende-eeuwse idee van een pantheon bijzonder goed aan bij het Romeinse: de tempel voor de goden werd in de negentiende eeuw een soort tempel voor de natie. De vereerden van deze tempels waren de historische figuren die tijdens hun leven aan de opgang van de natie hadden meegewerkt.

De pantheons konden op verschillende manieren tot stand komen. Er waren de gebeeldhouwde pantheons, met zowel beelden als bustes. Zo besliste de nationale overheid in 1845 om in het parlamentsgebouw een verzameling van standbeelden van nationale figuren bijeen te brengen. Een specifieke variant op de gebeeldhouwde pantheons waren de beelden in de gevels van enkele gotische stadhuizen.

---

31 B. Stroobants, 'De "Vlaemse School" in brons en steen', in: *Na & Naar Van Dyck. De romantische recuperatie in de 19de eeuw* (Antwerpen 1999) 31.

32 Tollebeek en Verschaffel, *a.w.*, 47.

33 Holthof, "'Glorifier à jamais la patrie!'", 21.

34 Tollebeek en Verschaffel, *a.w.*, 47.

Daarnaast bestonden er ook geschilderde pantheons die de helden van het nationale verleden samenbrachten. Zo kreeg het halfronnd van de senaat tussen 1865 en 1875 een galerij van vijftien portretten van de hand van Louis Gallait. De pantheons kenden ook verschillende typologieën. De figuren konden, in beelden of in schilderijen, naast elkaar worden geplaatst. De erezaal van het Antwerpse stadhuis kreeg vanaf 1864 een dergelijk pantheon door Leys. Daarentegen konden ze ook tot één geheel worden verwerkt in een portret. De Keyser maakte in 1872 een dergelijke ‘Antwerpen kroont haar kunstenaars’. Beide types konden bovendien worden gecombineerd zoals Ernest Slingener deed in zijn ‘Glories van België’. In het pantheon werden de figuren op een chronologische of thematische manier geordend. Soms werd er onder de figuren een hiërarchie aangebracht naar de machtsorde.³⁵

De rol van historici en archeologen bij het samenstellen van het ‘programma’ van het pantheon was belangrijk. Ook de invloed van de kunstenaar zelf was groot. De figuren die tot het pantheon werden toegelaten, hadden allemaal iets bijzonders gepresteerd in hun leven, hun daden moesten verdienstelijk geweest zijn voor het land: ‘Deze figuren representeren niet alleen zichzelf maar vooral hun persoonlijke verdiensten en ze fungeren in die zin als personificatie en medium voor een tot voorbeeld strekkend feit of idee.’³⁶ Het samenbrengen van de vaderlandse helden had dus het dubbele voordeel dat de burgers hun verleden en de dragers ervan leerden kennen en tegelijk konden worden geïnspireerd en gestimuleerd door het zien van al deze roem. De opname in een pantheon gaf de figuur bijzonder veel aanzien en was dus ook een eerbewijs aan zijn persoon en daden. Op die manier gingen de burgers deze helden ook als voorbeelden aannemen. Tenslotte bracht het pantheon de hele geschiedenis van de natie bijeen en dat werkte het eenheidsgevoel in de hand: ‘De in de pantheons verzamelde helden stonden voor de grootsheid en de kracht van de natie en vormden binnen deze imaginaire beelden een hechte en harmonieuze gemeenschap. Zij leerden dat België een levensvatbare staat met een eigen karakter was en dat eendracht macht maakte.’³⁷

35 Tollebeck en Verschaffel, *a.w.*, 48-53.

36 H. Stynen, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België, 1835-1940* (Brussel 1998) 86.

37 Tollebeck en Verschaffel, *a.w.*, 50.

‘Om bij de nieuwe Belgen een nationaal bewustzijn aan te kweken, besliste de overheid onder meer tot het stimuleren van historisch onderzoek naar het verleden van de Belgische staat. Daarbij werd speciale aandacht geschonken aan de grote helden die als voorbeeld voor de nieuwe Belgen konden dienen. Het resultaat was de uitgave van een nationale biografie – een bundeling van levensbeschrijvingen van beroemde Belgen – en een aantal “Geschiedenissen van België”.³⁸ Net zoals de nationale overheid werd dat evenzeer gestimuleerd door de provinciale overheid. Informatie en inspiratie over de historische personen werden gehaald uit grote overzichtswerken. Een voorbeeld daarvan was het vierdelige werk *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occidentale* uit 1843, samengesteld door Carton, Ferdinand van de Putte, De Mersseman en Octave Delepierre.³⁹ De sfeer in het nieuwe België staat perfect in de inleiding beschreven: ‘Lorsque la Belgique fut reconnue par les puissances de l’Europe, les Belges à-peu-près seuls ne furent pas étonnés de cet acte de justice; les uns s’imaginaient que l’on venait de créer un peuple nouveau, chose impossible au XIXème siècle; les autres soutenaient que les éléments d’une nationalité nous manquaient et nous contestaient une histoire propre.’ De auteurs beschreven verder hoe na meer dan zes eeuwen vreemde overheersing ‘l’esprit national’ nooit was gedoofd. Zelfs in de tijd van Napoleon, toen het Belgische volk naast het Franse marcheerde en zijn vijanden ook deze van de Belgen waren, werden de Fransen nooit ‘nos frères’. De geschiedenis van dit nieuwe volk was er één van voortdurende strijd, maar het was een verleden ‘ni sans gloire, ni sans dignité’. Ook de provincie West-Vlaanderen had een roemvolle geschiedenis gekend, ‘plein des hommes marquants’. Gouverneur De Muelenaere vereerde met dit initiatief zijn provincie zodat door deze lijvige biografie voorgoed de juiste eer zou toekomen aan alle illustere voorouders van de West-Vlamingen.⁴⁰

Het negentiende-eeuwse Brugge ontbrak niet op de lijst van steden die een pantheon kregen. Al in 1853 werd in de stad voor het

38 Stroobants, ‘De “Vlaemsche School”’, 25.

39 A. Schouteet en E.I. Strubbe, *Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939)* (Brugge 1950) 14-37 en S. Vrielinck en R. van Eenoo, *Ijveren voor geschiedenis. 150 jaar genootschap voor geschiedenis Société d’Emulation te Brugge* (Brugge 1989) 7-16.

40 C. Carton e.a., *Biographie des hommes remarquables*, dl. 1, 1843, VII-XXVI.

eerst het nationale verleden aanschouwelijk gemaakt en dat in een gelegenheidspantheon. De Grote Markt van Brugge werd tijdelijk gedecoreerd met talrijke beelden, bustes en medaillons. In het ontwerp van Rudd was een duidelijke hiërarchie aanwezig, de figuren werden in het geheel volgens belangrijkheid geordend. Maar Brugge verwerf in de negentiende eeuw eveneens drie blijvende pantheons: aan de gevel en in de schepenzaal van het stadhuis en in het Provinciaal Hof. Met de restauratie van de gevel van het stadhuis werd begonnen in 1852; de laatste hand aan de muurschilderingen in de gotische zaal en aan de sculpturen in het Provinciaal Hof werd gelegd in 1905. In een halve eeuw tijd werden in Brugge drie belangrijke projecten verwezenlijkt waarin telkens het verleden centraal stond. Deze lange periode van vijftig jaar toonde precies ook de verschillen tussen de pantheons in Brugge. Terwijl de gevel van het stadhuis tijdens het hoogtepunt van de Belgische beeldendrang viel, behoorden de muurschilderingen in het stadhuis en de beelden in het Provinciaal Hof tot de uitlopers van het negentiende-eeuwse gedachtegoed van historische reconstructie.

Toch waren ook in de Brugse pantheons de basiskenmerken die deze beeldengroepen hadden doen ontstaan, aanwezig. De verzamelingen van historische figuren toonden een lange nationale geschiedenis. Daarin werden beelden van soevereinen bijeengebracht die als souvenir golden van patriottisme en nationalisme. Ook kunstenaars en wetenschappers waren vertegenwoordigd in de Brugse pantheons. Zij toonden evenzeer de glorie van het verleden als de beeldengalerij van machthebbers dat deed. In de Brugse gotische zaal werden de grote figuren uit het verleden bovendien verbonden met de grote momenten uit de geschiedenis van de stad. Monumentale muurschilderingen moesten de toeschouwer vervullen met eerbied en bewondering voor het verleden. Eigenlijk werd niet alleen het nationale verleden voorgesteld, maar ook vooral het Brugse. De geschiedenis van de stad stond centraal en dat was juist vooral te merken in die muurschilderingen van de gotische zaal. De Guldensporenslag nam daar een centrale positie in en dat gebeuren verwees naar dé glorieperiode uit de nationale en Brugse geschiedenis. Ook de restauratie van het stadhuis op zich was in feite het in zijn volle pracht herstellen van een middeleeuws gebouw. De beelden op de eretrap van het Provinciaal Hof verwezen naar West-Vlaamse en vaak Brugse kunstenaars en weten-

schappers. De stad Brugge was zich bewust van haar verleden en wilde die roemvolle stedelijke geschiedenis ten volle tonen in de decoratie van haar gebouwen.

Wanneer het gotische stadhuis op een indrukwekkende manier werd gerestaureerd, bracht men niet alleen een nationaal verleden in zicht, maar stuurde men ook aan op glorie voor de initiatiefnemers van dat project. De Brugse gemeenteraad was de opdrachtgever en dus meende zij dat ook aan haar een zekere roem moest toekomen. Aan het verleden kwam dus alle lof en eer toe, maar ook aan het heden. Was het niet dankzij de huidige stad dat een dergelijk monumentaal gebouw weer in zijn volle pracht kon worden hersteld? Ook in de gevelbeelden zelf werd aangestuurd op continuïteit tussen heden en verleden. De rij van soevereinen vanaf Boudewijn met de IJzeren Arm werd afgesloten door Leopold I, de eerste koning van het onafhankelijke België. In het Provinciaal Hof was een nederig pantheon voorzien voor acht personen die belangrijk waren geweest bij de bouw van het negentiende-eeuwse gebouw. Er werd nadruk gelegd op het feit dat net zoals in het verleden, ook nog in de eigen tijd 'helden' bestonden. In de pantheons werd een stamboom van het verleden opgesteld, een stamboom die in een continue lijn verder liep tot in het heden. Dit bewijst opnieuw dat Brugge in de late negentiende eeuw een stad was die – onder impuls van de Brugse notablen - krampachtig aan haar verleden vasthield en die dat verleden ook beschouwde als een stimulans voor het heden. De pantheons in Brugge brachten bijgevolg een niet vrijblijvende synthese van illustere figuren en hoogtepunten uit de nationale maar vooral Brugse geschiedenis.

Omtrent 1302, Paul TRIO, Dirk HEIRBOUT, Dirk VAN DEN AUWEELE (reds.) (Alfred Cauchie Reeks), Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2002. - 269 p.

Een duidelijk redactioneel waarschuwt de lezer bij voorbaat voor een niets ontziende keiharde, maar kritisch wetenschappelijke herdenking van een als definitief en volledig geachte geschiedschrijving “omtrent 1302”. 700 jaar Guldensporenslag is inderdaad niet alleen het oprakelen van het wapengekletter op de Groeningekouter op 11 juli 1302. Terecht vraagt men zich af hoe het oorlogsmechanisme opgebouwd werd, welke persoonlijke ambities en frustraties er een ontlading vonden, en of de Brugse ambachten toen aan de wieg stonden van een “democratisering”. Mag men bij het zoeken naar de oorsprong en verantwoording van een eigen Vlaamse identiteit en “nationale” samenhangigheid opklimmen tot 11 juli 1302? Gebruikten en misbruikten latere generaties de gebeurtenis om onterecht een mythe in het leven te roepen? De tand des tijds knaagt aan standaardwerken en historische monumenten. De aangeschreven auteurs, ieder vanuit zijn specifieke opleiding en wetenschappelijke belangstelling, vonden elkaar om de lezers “met authentieke historische belangstelling” het hele boek door te doen watertanden.

In zijn inleidend woord confronteert R.C. van Caenegem ons dadelijk met de vraag naar de fundamentele betekenis van de Guldensporenslag, “de onvoorstelbare en onmogelijke overwinning” van een Vlaams “gelegenheidsleger” tegen het kruim van de Franse ridderschap. Door dit spraakmakend feit moesten andere Europese autoritaire vorsten plots beseffen dat hun interne machtsbasis wel eens even wankel kon zijn als in Vlaanderen. “Politiek had de Guldensporenslag zelfs niet eens mogen plaatsgrijpen” toont S. aan met het juridisch-institutioneel handboek van de tijdgenoot virtueel in de hand. Voortgaand in een Spielerei plaatst hij zich in de huid van een onbevooroordeeld derde -indien zo iemand al kan bestaan- om vast te stellen dat beide partijen in het conflict hun “grote gelijk” konden bewijzen met onmiskenbare argumenten, zij het dat koning Filips IV van Frankrijk juridisch ijzersterk stond in zijn beleid van restaura-

tie van een onbetwiste koninklijke macht in een eenheidsstaat waaruit Vlaanderen zich onrechtmatig had losgeweekt. “Vlaanderen als land” (was dit de graaf?) kon zich toen beroepen op een eeuwenoude gegroeide identiteit rond recht, economie, instellingen met een vorstelijke dynastie als smeedijzer. Met S. menen we dat dé historische waarheid, in het bijzonder omtrent 1302, omwille van ons eigen politiek en institutioneel tijds kader moeilijk vatbaar blijft en “vele gezichten” kan hebben. Die evoluerende duiding maakt voor hem tenslotte de charme uit van het historisch onderzoek. Misschien is dit een knip-oog naar mogelijke critici van dit verzamelwerk.

Dirk Van den Auweele, *11 juli 1302. De staatsrechtelijke prehistorie van de Guldensporenslag* (p. 13-36) gaat op zoek naar de juridische en historische verantwoording van “11 juli” als Vlaamse nationale feestdag. Het objectieve feit dat het Vlaanderen van 2002 direct noch indirect kon voortkomen uit het (Kroon-)Vlaanderen van 1302 is een eerste steen in de kikkerpoel. Bovendien verdedigt S. het goed recht van de Franse koningen om binnen de grenzen van het oorspronkelijke westkarolingische rijk de verschillende gouwen-ambtslenen, w.o. Kroon-Vlaanderen, onder hun monarchaal gezag in een eenheidsstaat te herenigen. Het feodale recht, later de interpretatie van het Romeinse recht, waren hun argumenten. Dat een capetinger, zelf een gouwgraaf en primus inter pares, destijds zelf de macht en de koningskroon greep, wordt hier niet overwogen. Elke onafhankelijkheidsdrang moest in de kiem gesmoord worden. S. merkt terecht op dat het verdrag van Melun (1226) een mijlpaal was in de verhouding tussen koning, graaf en Vlamingen, waarbij deze laatsten bij eed hun trouw voortaan rechtstreeks aan de koning toezegden, ongeacht geschillen tussen vorst en leenheer. Het verdrag van Athis in 1305 bevestigde op dat vlak slechts de bepalingen van Melun. De militaire interventie van Filips IV de Schone werd in het Verdrag van Athis omschreven als een “rechtvaardige oorlog” tegen “opstandige Vlamingen”, en als dusdanig ook door de graaf en de Vlamingen gezegeld en aanvaard. Staatsrechtelijk verloor Vlaanderen inderdaad de “slag bij Athis”. Of dit voldoende is om dan de Guldensporenslag als een onbelangrijk *fait divers* voor te stellen blijft zeer de vraag. De zoektocht naar de eerste sporen van een “nationale Vlaamse identiteit” of “samenhorheidsgevoel” blijft boeiend.

Jan Dumolyn en Peter Stabel zoeken in hun bijdrage *Aan de zij-*

lijnen van een conflict. Gent en het Gentse in 1302 (p. 37-63) een verklaring voor de officiële afwezigheid van de Gentse militie op de Groeningekouter. Ze grepen de gelegenheid aan om de eigenheid en de specifieke reactie van elke Vlaamse stad te toetsen aan de economische en sociale evolutie die zich in de tweede helft van de dertiende eeuw voltrok. Tegenvallende conjunctuur en handelsmoeilijkheden waren de katalysator voor sociale onrust en politieke aspiraties van malcontente groepen in de steden. Omstreeks 1300 toonde het politieke veld een enorme complexiteit, verschillende belangengroepen bestreden elkaar in wisselende en opportunistische allianties. S. willen “het gehalte aan democratie van de ambachtsrevolutie” niet overschatten vermits ook na 1302 oligarchieën het stedelijk beleid blijven beheersen. Zoals elders manipuleerden koning en graaf het gemeen, maar te Gent konden voldoende koninklijke toegevingen het gros van het gemeen op 11 juli 1302 binnen de poorten houden. Spijts de structurele plaats die het gemeen zowel te Gent als te Brugge in het stadsbestuur veroverde bleven de “conflictuele krachten” in de 14de eeuw regelmatig voor gewelddadige uitbarstingen zorgen.

Véronique Lambert en Jan Dumolyn geven in *De cruciale decennia in de geschiedenis van een Europese stad. Brugge tussen 1280 en 1302* (p. 65-79) in hoofdzaak een feitenrelaas van 20 roerige jaren te Brugge die de Guldensporenslag voorafgingen. Zoals voor Gent komen ze tot het verwachte besluit dat de politieke en institutionele emancipatie van de ambachten o.a. te Brugge, hun verhouding tot het ondernemerspatriciaat in de onzekere 14de en 15de eeuw, en de verhouding van de grote steden tot hun resp. achterland genoeg stof inhielden voor verdere conflicten en opstanden.

In *Vlaanderen de Leeuw. Het relaas van de slag bij Kortrijk opnieuw aan de bronnen getoetst* (p. 81-110) geeft Paul Trio een les in historische kritiek. Voor hem is de *Voortzetting van de Spiegel Historiael* door Lodewijk van Velthem als meest gedetailleerde bron voor de gebeurtenissen op het slagveld op 11 juli 1302 bijna volledig ongeloofwaardig. In deze vooral literaire bron ziet hij een door Van Velthem bewust gewild hoog media-gehalte door het gebruik van stijlfiguren, dramatiek, overdrijvingen, vooringenomenheid en toegevoegde elementen. Zij bederven de eigenlijke historische waarde van de tekst. Het feit dat J.F. Verbruggens algemeen als standaardwerk (1952) erkende studie over de Guldensporenslag hoofdzakelijk steunt

op Van Velthem stemt tot nadenken. Voer voor reactie? Ontdaan van alle Velthemiaans franje en uitsluitend steunend op de verhalende getuigenissen van de *Annales Gandenses* en van de *Chronique Artésienne* herleidt S. het betrouwbare feitenrelaas van de militaire operaties te Kortrijk tot amper 3 (drie!) bladzijden.

Dirk Heirbaut laat ons met *In die werelt en esser niet sesse die bet van oorloge weet. Jan van Renesse en de andere Vlaamse aanvoerders in de Guldensporenslag* (p. 111-136) nader kennis maken met de aanvoerders van de Vlaamse legerafdelingen te Kortrijk, met name Willem van Gulik, Gwijde van Namen en Jan van Renesse. Alle drie hadden ze hun drijfveren om hun kwaliteiten als leiders en vechtersbazen te bewijzen, echter niet volgens S. uit de nobele bekommernis om de Vlaamse zaak te dienen, wel uit eigen belang of uit frustratie. Zo hoopte Jan van Renesse dat een Vlaamse overwinning op de alliantie Frankrijk-Avesnes hem zijn bezittingen in Zeeland zou terug bezorgen. Zij overleden in 1304 direct of indirect in de strijd. Dat zij evengoed redenen konden hebben om aan Franse kant te strijden lijkt ons vergezocht. Een Spielerei?

In *Leliaards en Klauwaards voor en na 1302. Loyauteit, collaboratie en opportunisme* (p. 137-159) herneemt W. Prevenier de resultaten van zijn onderzoek naar de motieven voor leliaardsgezindheid in Vlaanderen die hij in het Guldensporennummer van de Leiegouw (1977) uiteenzette. Ditmaal gaat hij terecht in op de gevolgen van die soms verscheurende keuze en peilt naar de continuïteit van die politieke optie op langere termijn. De confiscaties die graaf Robrecht van Bethune in 1315-1316 op de Gentse leliaards liet uitvoeren omwille van de nieuwe oorlog met Frankrijk in 1314 laten die constante uitschijnen, en bewijzen ook dat sommige Gentse leliaards na 1305 hun patrimonium en sociaal aanzien opnieuw konden opbouwen. De leliaardsoptie bij deze ondernemers uit de textielindustrie verzwakte echter na 1336 toen ze om opportunistische redenen begrepen dat hun economische belangen meer gebaat waren bij een Vlaams-Engelse alliantie of minstens bij de realistisch neutrale houding van Lodewijk van Male in de tweede helft van de 14de eeuw.

Randall Lesaffer komt in *Cedant arma togae. De vrede van Athis-sur-Orge (1305)* (p. 161-181) tot het besluit dat dit zogenaamde verdrag in wezen een opgelegde en rechtstreekse onderwerping was van de Vlamingen aan hun Franse suzerein op een ogenblik dat de graaf

van Vlaanderen nog steeds afgezet was. De aanvaarding ervan leverde de Dampierres hun titel terug op, maar gebeurde tegen elke prijs w.o. gebiedsafstand, en vooral ten koste van de geldbeugel van de Vlamingen. S. bevestigt hier met andere woorden de eerdere bijdrage van Dirk van den Auweele.

In *Helden en herdenkers. De geschiedenis van een romantische mythe en een nationaal symbool* (p. 183-205) onderzoeken Jo Tollebeek en Tom Verschaffel de beeldvorming van de Guldensporenslag in het collectief geheugen van de latere generaties. Zij volgen de stelling van V. Lambert dat de tijdgenoten de Slag niet als een “nationale” bevrijdingsoorlog hebben gezien, maar dat dit inzicht, deze mythe, zijn weg maakte vanaf Lodewijk van Velthem en zijn Voortzetting van de Spieghele Historiae. 11 juli bleef een vast item in de 17de en 18de-eeuwse historiografie van Vlaanderen, met nadruk op de heldendaden van Breydel en De Coninck, wat zeer gesmaakt werd in Brugse middelen. Na in de 19de eeuw gediend te hebben als verheerlijking van de bevrijding van het Franse juk en bevestiging van de aloude onafhankelijkheidsdrang, groeide de Guldensporenslag vanaf de Eerste Wereldoorlog uit tot één der strijdsymbolen op de weg naar meer autonomie, voor sommigen onafhankelijkheid, van Vlaanderen in het Belgische bestel.

Véronique Lambert verzamelt in *Over carrière, promotie, degradatie en rehabilitatie. 700 jaar Jan Breydel en Pieter de Coninck* (p. 207-228) de historische gegevens over beide “helden” bij het begin van de 14de eeuw en plaatst ze in hun Brugs en Vlaams kader. Verhelderend is haar opvolging van de herinnering aan beide figuren in de latere eeuwen tot heden.

In een slotartikel schetst Lode Wils *Ons (proto)nationaal verhaal van 1302 tot 2002* (p. 229-249) de eeuwenlange wordingsgeschiedenis van het huidige Vlaamse grondgebied tot een bewust ervaren natie.

Elk van de auteurs staft achteraan het boek zijn visie met een selectieve bibliografie.

Maurice Vandermaesen

1302. *Feiten & mythen van de Guldensporenslag*. Raoul C. van Caenegem (red.). Antwerpen, Mercatorfonds, 2002-301p. ISBN 90-6153-516-6.

Een prachtig boek is dit, zoals we dat ook in de traditie van het Mercatorfonds gewend zijn. Het mag in elk geval in vergelijking met de vele publicaties die de afgelopen twee jaar naar aanleiding van de zevenhonderdjarige herdenking zijn verschenen tot één van de betere gerekend worden. Vooreerst zijn er de in het oog springende schitterende illustraties, die door An Delva werden bijeengezocht en van een legende werden voorzien. De meeste sluiten aan bij de tekst van de bijdrage waarbinnen ze voorkomen. Toch ontmoeten we enkele afbeeldingen waarvan, afgezien van het feit dat ze mooi ogen en ca. 1300 tot stand zijn gekomen, niet altijd duidelijk is waarom precies deze werden geselecteerd (zoals op p. 67 een koning in gevecht met een leeuw). Af en toe is er wat mis met de legende. Op pagina 15 wordt bij een tekening uit de *Cyrrurgie* van Jan Yperman (handschrift uit de Gentse Universiteitsbibliotheek) gezegd dat deze persoon werkte als stadschirurgijn voor de Gentse militie, terwijl hij gegarandeerd op de Ieperse loonrol stond. Wellicht is de zoektocht naar eigentijdse zaken die nog niet al te vaak in andere publicaties staan afgebeeld er de oorzaak van dat er soms iets te veel van hetzelfde tussenzit, zoals drie afbeeldingen van ridderfiguurtjes te paard in een lood-tin legering (p. 15, 80, 261), en het feit dat vooral, weliswaar zeer prachtige, miniatures werden geselecteerd. Maar globaal genomen mogen de illustraties gezien worden en zetten zij de boeiende teksten extra in de verf.

De senior onder de tekstleveranciers is Jan Frans Verbruggen die, na de treffende inleiding van baron Van Caenegem, het relaas van 'De Guldensporenslag' overdoet (10-25). Iedereen die zich maar enigszins over het historische verloop van de Slag aan de Groeningekouter wil informeren, kan immers niet voorbijgaan aan zijn persoon die de historiografie hierover met zijn magistrale werk van 1952 een nieuwe wending gaf. In allerlei latere publicaties werden door hem deze resultaten verder verfijnd en verdiept. Toch is sindsdien Verbruggens visie op deze veldslag niet echt meer veranderd en dat blijkt ook nu weer uit de bijdrage die hier werd afgeleverd. Het blijft immers de vraag of op het sterk gedetailleerde verslag van de rijkkroniekschrijver

Lodewijk van Velthem uit 1316 zomaar blindelings mag vertrouwd worden zoals Verbruggen dat doet. Elders hebben we deze visie bekritiseerd, zodat we hierop nu niet moeten terugkomen¹. Zeer uitgebreid is de bijdrage van Marc Boone: 'Een verstedelijkte samenleving onder spanning. Het graafschap Vlaanderen omstreeks 1302' (27-77). Na een lange aanloop, die begint bij de Elzassers, krijgen we een zeer gedetailleerd maar goed uitgebalanceerd verloop van de gebeurtenissen in Vlaanderen voor en na de Guldensporenslag. Misschien komt hier wat minder de sociaal-economische toestand aan bod dan de titel op het eerste gezicht laat vermoeden. In een slotparagraaf vat Boone schitterend het geheel samen: "Van Filips II August tot Filips IV de Schone hebben de Capetingen van Bouvines tot Athis, 'en passant par Courtrai', terreinwinst ten nadele van Vlaanderen geboekt... Toch moest de Franse vorst op een essentieel punt bakzeil halen: het graafschap Vlaanderen is, in weerwil van alles (gebiedsverlies, belastingen en boetes) als apart vorstendom, geregeerd door een eigen dynastie, blijven bestaan". Verder wijst hij terecht op het opportunistische en alles bij elkaar succesrijke gedrag van de (uitgebreide) grafelijke dynastie die er na 1302 niet voor terugdeinsde het eigenbelang te laten prevaleren op die van de inwoners van het graafschap, wat resulteerde in het voor de Vlamingen nefaste verdrag van Athis-sur-Orge (1305). Ook al lijkt de anonieme massa van ambachtslui de dupe van het hele verhaal te zijn, toch ziet de auteur een begin van volksdemocratie ontstaan die met 1302 een definitieve wending had genomen. Interessant om lezen is Eric Bournazel met 'Het Capetingische koningschap in de dertiende eeuw. Van Bouvines tot Kortrijk' (79-105). Filips IV de Schone vormde als het ware de apotheose van het zich in stijgende lijn ontwikkelende Franse koningschap door -in opvolging van de Karolingers- te evolueren van suze-rein naar soeverein over een staat die modern aandeed door de uitbouw van centrale en centraliserende instellingen en door het aanwenden van aanhankelijke en deskundige ambtenaren en raadgevers, waarbij zelfs grote tegenspelers op internationaal vlak zoals de paus en de Duitse keizer het onderspit moesten delven. In die optiek was de

---

1 *Vlaanderen de Leeuw. Het relaas van de slag bij Kortrijk opnieuw aan de bronnen getoetst*, in Paul Trio, Dirk Heirbaut en Dirk van den Auweel (reds.). *Omtrent 1302*, Leuven, 2002, p. 81-110.

onderwerping van vroegere landsheerlijkheden, die autonoom geworden waren, zoals het opulente graafschap Vlaanderen een te verwachten sluitstuk van die evolutie. Op het einde glijdt de pen van Bournazel even uit wanneer hij schrijft dat de zware Franse cavalerie vastgeraakte in de “moerassen en grachten die de Vlamingen hadden gegraven”. Dat de Vlamingen tijdens en na de slag geen enkele gijzelaar zouden genomen hebben, is iets wat eveneens niet klopt met de historische werkelijkheid. De manier waarop hij dit formuleert, zegt veel over de denigrerende wijze waarop nog altijd een deel van de Franse historiografie denkt over dit conflict: “De trotse ridders met hun ‘gulden sporen’ ... werden meedogenloos met messen afgeslacht, door ruwe kerels die uitzinnig waren van angst en de elementairste regels van het riddergevecht niet kenden, en die misprijzend het hun aangeboden losgeld afwezen. Geen gevangenen ...”. Eén van de door mij meest geliefde stukken is de bijdrage van Dirk Heirbaut ‘Het juridische kader. Instellingen en recht in Vlaanderen omstreeks 1302’ (107-139). In zijn typische heldere betoog laat hij zien hoe, in weerwil van de Franse druk, de macht van de Vlaamse graaf ten aanzien van zijn onderdanen sterk was uitgegroeid aan de vooravond van de militaire bezetting van Vlaanderen door de Fransen in 1300. Interessant is zijn vraagstelling of men de traditionele tegenstelling tussen Filips IV als een moderne vorst en Gewijde van Dampierre als een ouderwetse feodale vorst mag blijven handhaven. Dergelijke typering van de Vlaamse graaf gaat volgens Heirbaut in geen geval op. Waar dat nodig was, zoals bij de bestrijding van de excommunicatie in ‘97, deed hij eveneens beroep op juridisch gevormde raadgevers en de moderne rechtsmiddelen. Nefast was echter het daaropvolgende ontslag van deze legisten te Parijs op 13 jan. 1297, waardoor hij bij de onderhandelingen die uitliepen op het verdrag van Athis-sur-Orge in een sterk benadeelde positie kwam te staan. Misschien moet deze verklaring voor de negatieve uitkomst van de vredesbesprekingen voor de Vlamingen hier toch wat genuanceerd worden door te zeggen dat de graaf eieren voor zijn geld koos waardoor het dynastieke belang primeerde op dat van zijn onderdanen. Verrassend is ook zijn vaststelling dat de bedreiging die uitging van Filips IV niet alleen betrekking had op Kroon-Vlaanderen, maar zich eveneens liet gevoelen in Rijks-Vlaanderen. Daarna volgen twee ongeveer gelijkaardige bijdragen. Luc Devlieghe beschrijft Brugge anno 1302 in ‘Brugge,

de stad van Breydel en De Coninck' (141-157), terwijl Philippe Despriet dat doet voor de frontstad in 'Kortrijk in 1302: een geactualiseerd beeld' (159-169). Waar de eerste auteur dat doet door een boeiende synthese te geven van de talrijke zowel historische als archeologische studies die de afgelopen decennia zijn gepubliceerd, baseert de tweede auteur, al dan niet terecht, zijn vaststellingen haast uitsluitend op eigen archeologisch onderzoek van de laatste jaren. Uiteraard is de geschreven bronnenoverlevering voor Kortrijk niet zo uitgebreid te noemen als voor Brugge, maar toch. In de 'Uitbeelding van de Guldensporenslag' (171-193) geven Bert Cardon en Bart Stroobants aan hoe afbeeldingen van deze veldslag mee evolueerden met de manier waarop men in de eigen tijd tegenover het gebeuren aankeek. We volgen hierin de voorstellingen in de vorm van miniaturen in de handschriften van de *Grandes chroniques de France* uit het begin van de veertiende eeuw tot de strips van de dag van vandaag. Na de vijftiende eeuw moest men wachten op het nieuwe reveal dat gelanceerd werd door Nicaise de Keyser met zijn doek uit 1836 - gebaseerd op de studie van Auguste Voisin uit 1834- dat door de stad Kortrijk werd gekocht maar in 1944 op de dag van de Belgische nationale feestdag door een geallieerd bombardement in vlammen opging. De grote verdeeldheid onder de sympathisanten van een herdenking van 11 juli 1302 maakt dat in onze tijd de Guldensporenslag nog maar zelden het voorwerp van een figuratieve uitbeelding uitmaakt. Een andere uitvoerige bijdrage is die van Jo Tollebeek, die zich reeds vroeger met de beeldvorming i.v.m. de Guldensporenslag had ingelaten, o.m. in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. In 'De cultus van 1302: twee eeuwen van herinneringen' (195-239) legt hij de klemtoon op de ontwikkelingen in de negentiende en twintigste eeuw. Naast het reeds vermelde werk van Nicaise de Keyser en de Belgische geschiedenissen nam in de jaren na de Belgische onafhankelijkheid, toen de jonge staat nog gelegitimeerd moest worden door terug te grijpen naar memorabele gebeurtenissen uit het verleden en de annexionistische politiek van Frankrijk nog een reële bedreiging vormde, *De Leeuw van Vlaenderen* van Hendrik Conscience uit 1838 een cruciale plaats in. Conscience liet zich voor deze roman informeren door enkele geschiedvorsers zoals de reeds eerder vermelde Voisin, De Saint-Genois, Delepierre, archivaris en bibliothecaris uit Brugge, en de oude Goethals-Vercruysse uit

Kortrijk. Uitvoerig belicht zijn de diverse 11 juli-herdenkingen en andere feestelijkheden ter ere van de Guldensporenslag. Gaandeweg, naar het einde van de negentiende eeuw, werd de viering van de Guldensporenslag door het kamp van de Vlaamse Beweging geaccapareerd, een ontwikkeling die op haar beurt doorkruist werd door de verschillende invulling die liberalen, socialisten en katholieken aan het gebeuren gaven. De twee Grote Oorlogen dreven de radicale Vlamingen en de Belgicisten verder uit elkaar, wat zich in een verschillende mythologisering van 11 juli 1302 vertaalde. Met de uitroeping in 1973 van 11 juli tot het Feest van de Vlaamse Gemeenschap, heeft het Vlaamse politieke establishment wellicht gepoogd deze tegenstellingen te verzoenen. Voor de historici na ons zal 2002 een boeiend jaar vormen om te zien hoe wij in een jubileumjaar met de herdenking van de Guldensporenslag zijn omgesprongen. Misschien zal men vaststellen dat de sponsoring van barbecues door de Vlaamse overheid een middel was om het historisch bewustzijn van de bevolking in slaap te wiegen. Serge Dauchy poogt op basis van algemene geschiedenissen van Frankrijk en aanverwante historische schoolboeken uit de negentiende en twintigste eeuw te laten zien hoe de minder gespecialiseerde Franse historiografie de Guldensporenslag en de gebeurtenissen daaromtrent naar een groot publiek heeft vertaald. Het niet grondig stipuleren en verantwoorden van de bronnenkeuze en de niet-chronologische behandeling zorgen voor een soms wat moeilijk te volgen leidraad. Wel komt naar voren dat in de negentiende eeuw, bijvoorbeeld bij Michelet (*Histoire de la France*, 1837), de Vlaamse 'opstandigheid' binnen het kader van de uitbouw van Frankrijk met afschuw en misprijzen werd bejegend, maar dat sinds de Tweede Wereldoorlog de Guldensporenslag teruggevallen is tot een detail in de Franse geschiedenis, in die mate zelfs dat een beknopte aanhaling volledig verkeerd gedateerd kan worden zoals Georges Duby dat doet in *Histoire de France* van 1987. De laatste bijdrage is van de hand van Luc Devliegher die nog maar eens de problematiek van de Kist van Oxford aansnijdt. Na een precieze beschrijving, op basis van nieuwe metingen, van de vorm van het meubel en een weergave van de betekenis van de uitgebeelde taferelen, geeft de auteur de discussies betreffende het al dan niet authentieke karakter van het voorpaneel weer. Sinds het ontdekken van de koffer in 1905 op het landgoed Stanton St. John van het New College in Oxford -waar het

meubel zich zeker al ca. 1845 bevond- heeft steeds een aantal historici de authenticiteit ervan in vraag gesteld. Devliegheer komt tot het besluit dat hier moeilijk sprake kan zijn van een vervalsing. Het laatste dendrochronologische onderzoek en de C-14 datering uit 1984 van de planken van het voorpaneel, die de kapping van de Zweedse eik ca. 1280 plaatsen, is hierbij één van de doorslaggevende argumenten, naast de ouderwets aandoende iconografie, de verwerking door eeuwenlange slijtage, de sporen van polychromie en de aard van de voorstelling met gegevens die door iemand uit de periode vóór 1850 nog niet konden gekend zijn. Een vervalsing uit die periode ging zeker niet nalaten om in het kader van het geromantiseerde geschiedbeeld uit die tijd Breydel af te beelden, terwijl op de kist alleen - maar historisch correct- De Coninck op het slagveld verschijnt. In onze reeds vermelde studie hebben wij eveneens, in tegenstelling tot het verhaal van Van Velthem, de rol van Jan van Renesse als leider van de Vlaamse troepen geminimaliseerd ten voordele van Willem van Gulik en Gewijde van Namen. Ook de aanwezigheid van een (al dan niet gegraven) gracht als obstakel tussen de twee legerbendes hebben we naar de prullenmand verwezen. Onze nieuwe reconstructie van de slag, strijdig met het verhaal bij Van Velthem, wordt in zekere zin bevestigd door de voorstellingen op de kist waar alleen Gewijde en Willem als aanvoerders van de Vlaamse milities duidelijk herkenbaar staan weergegeven, terwijl een gracht nergens te bespeuren valt. Daar waar Devliegheer eerder opteert voor een Brugse oorsprong van de kist, durven wij toch opnieuw, in navolging van Charles Ffoulkes in 1914, een Ieperse origine suggereren. Het valt niet te ontkennen dat het in bedwang houden van de Kortrijkse burcht door de Ieperlingen een centraal thema vormt. In tegenstelling tot het Ieperse wapenschild, valt dat van Brugge of andere locaties in Vlaanderen niet te bekennen. Ook de duidelijke aanwezigheid van wevers en volders -te herkennen aan hun stadsbanier- onder de stedelijke milities pleit eerder voor de textielstad Ieper dan voor de naar beroepen meer gedifferentieerde handelsstad Brugge. Wel voor Brugge pleit dan weer de aanwezigheid van de makelaars die in deze handelsstad een belangrijk ambacht vormden. Nog vóór de Eerste Wereldoorlog werden in Ieper drie vergelijkbare kisten bewaard, terwijl we uit de studie van Hugo Constandt over Ieperse houten huizen weten dat de houtbeeldsnij-kunst er in de Middeleeuwen druk beoefend werd. In elk geval is deze

bundel een geslaagde onderneming, die niet alleen als kijkboek, maar ook als leesboek een belangrijke *status quaestionis* biedt van het vele onderzoek dat de afgelopen decennia op dit terrein is verwezenlijkt en enkele interessante nieuwe inzichten aanbrengt, ook al is het duidelijk dat over vele punten het laatste woord nog niet is gezegd.

Paul Trio

Jan Frans VERBRUGGEN en Rolf FALTER, 1302. *Opstand in Vlaanderen*, Tiel: Lannoo, 2001. - 278 p.: ill., krtn.

De herdenking van “700 jaar Guldensporenslag” was zoals verwacht de aanleiding tot een flink aantal publicaties waarin de Slag op de Groeningekouter te Kortrijk op 11 juli 1302 centraal stond. Hierbij mocht een bijgewerkte heruitgave van Verbruggens standaardwerk *De Slag der Gulden Sporen. Bijdrage tot de geschiedenis van Vlaanderens vrijheidsoorlog, 1297-1305* uit 1952 niet ontbreken.

In 1952 lag de nadruk op het militaire aspect van het gevecht, deze “bijna onmogelijke gebeurtenis” zoals dit kort hierop de geschiedenis inging. De wetenschappelijke opbouw vergde toen een tijds kader, een uitvoerige bronnenbespreking, beschrijving van de twee partijen en van de topografie van het slagveld, en het eigenlijke verloop van de Slag. Duiding bleef toen beperkt.

De huidige aanpak van Verbruggen, hierin bijgestaan door R. Falter, komt uitvoeriger tegemoet aan de vraag naar de plaats van de Guldensporenslag in de politieke, economische en sociale geschiedenis van het graafschap Vlaanderen. Het verloop van de gevechten beslaat nu amper 17 bladzijden. Daarentegen gaat meer aandacht naar de beleidsopties van autoritaire Franse koningen als Filips II August (1180-1223) en Filips IV de Schone (1285-1314) voor wie de te grote autonomie van het graafschap, zijn graven en zijn steden een doorn in het oog was. Bovendien was Vlaanderen een troefkaart in het Frans-Engels conflict dat later als Honderdjarige oorlog uitbrak. Terecht stelt Verbruggen dat de zogenaamde Vrede van Athis (afgekondigd 23 juni 1305) voor koning Filips slechts een wapenstilstand was. Toch was van een inlijving bij het Franse kroondomein in het vervolg geen sprake meer.

De tekst uit 1952 werd door Verbruggen en Falter vlot herwerkt en leest als een avonturenverhaal. Lodewijk van Velthems Voortzetting van de Spieghele Historiael was gesneden koek om de figuranten op het slagveld als van vlees en bloed op te voeren met realistische uitspraken, bijna een mantel- en degenfilm. Of Gwijde van Namen te Groeninge aan “peptalk” (p. 153) dacht, zullen we wel nooit achterhalen. Het voetnotenapparaat (p. 253-263) staat garant voor de wetenschappelijke opbouw van het werk. Toch missen we een normale bibliografie met de volledige titelbeschrijving van bronnenuitgaven en historische publicaties.

Voorliggend werk verdient een plaats in elke bibliotheek. Waar Verbruggen het in 1952 nog had over “Vlaanderens vrijheidsoorlog”, een geladen woordgebruik, beperken de auteurs zich nu bewust tot een meer feitelijke titel die hen ontsloeg van duiding in een latere Vlaams-nationale context. Anderen namen die taak op zich.

Maurice Vandermaesen

Ludo JONGEN en Miriam PITERS, “Ghi Fransoyse sijt hier onteert”. De Guldensporenslag. Lodewijk van Velthem. Leuven, Davidsfonds, 2002.-232 p.

Het was een lovenswaardige gedachte van het Davidsfonds om dit jaar ter herdenking van de Guldensporenslag met iets origineels voor de dag te komen, en wel met het verhaal van de gebeurtenissen rond de beroemde veldslag, opgeschreven door een tijdgenoot. In 1315-1316 schreef de Brabantse pastoor Lodewijk van Velthem een vervolg op Jacob van Maerlants onafgewerkte “Spiegel historiael” waarin hij o.m. uitvoerig de slag bij Kortrijk behandelt. Het is dit gedeelte van de rijmkroniek, lopend over de jaren 1298-1302, dat het Davidsfonds in de Middelnederlandse versie en in een vertaling in modern Nederlands nu heeft uitgegeven (hoofdstukken 1-42 van het 4de boek van de zg. *Voortzetting*; f° 42-52 v° van het te Leiden bewaarde hs.). Reeds in 1979 had W. Waterschoot de hoofdstukken 22-40, met een uitvoerige inleiding, uitgegeven in de reeks “Klassieken Nederlandse Letterkunde”.

In de inleiding gaan de twee auteurs dieper in op de voorgeschie-

denis, de eigenlijke veldslag, de dichter en zijn kroniek. Het rijmverslag van Van Velthem is de uitvoerigste Vlaamse bron over de Guldensporenslag en wordt o.m. door dr. J. Verbruggen veelvuldig gebruikt. In een recent artikel heeft ons bestuurslid Paul Trio kritische bedenkingen geuit betreffende de geloofwaardigheid van de kroniek, zoals trouwens vroeger reeds enkelen hebben gedaan, wat dan weer door anderen - Verbruggen, Waterschoot en de auteurs van het hier besproken boek - weerlegd is geworden. Als men enkele subjectieve typisch middeleeuwse opvattingen en stijlfiguren terzijde laat, brengt van Velthems kroniek een echt en levendig verhaal van het gebeurde met allerlei wetenswaardigheden die hij uit mondelinge en schriftelijke bronnen heeft samengesprokkeld. Zoals de auteurs hier schrijven, is het rijmverslag "een verfrissende en boeiende weergave van de gebeurtenissen op woensdag 11 juli 1302, een dag waarop de wereld veranderde" (blz. 27).

Het zal de belangstellenden in de geschiedenis van Vlaanderen, en in die van de Guldensporenslag in het bijzonder, ongetwijfeld verheugen dat de niet altijd direct verstaanbare verzen van de Brabantse pastoor nu opnieuw in een vlotte, goed leesbare vertaling beschikbaar zijn. O.i. ware het ook wenselijk een gelijkaardige uitgave te bezorgen van de laatste 28 hoofdstukken van het 4de boek waarin de gebeurtenissen in Vlaanderen na de Guldensporenslag worden beschreven (tot 1308).

Dat er bij een dergelijke uitgave met vertaling ook aan- en opmerkingen mogelijk blijven, zal wel niemand verbazen en doet niets af van de grote verdienste van de hele onderneming. Hierbij enkele kritische nota's.

In de inleiding lezen we op blz. 19 dat in 1304 het Franse leger de Vlamingen "verpletterend versloeg" bij de Pevelenberg, alhoewel de slag eigenlijk onbeslist eindigde, met zware verliezen aan beide kanten.

Soms hadden we de vertaling wat dichter bij de Middelnederlandse tekst gewild, maar dat is dan misschien wel kwestie van voorkeur. Enkele keren klinkt de vertaling o.i. iets te barok. Op blz. 104 en 192 hadden de Gentenaars en Vlamingen "honger groet", maar vertaald "rammelden ze van de honger". Op blz. 192 waren Gwijde van Namen en Willem van Gulik zo moe dat zij "moesten rusten ende slapen", of in vertaling "dat zij een uiltje knapten". "Crayole" (blz. 132)

wordt “schreeuwlelijkerd”. “Riepen” wordt zonder aanwijsbare reden zowel “rieppen” als “brulden” en “schreeuwden”. “Mijn her Cortals’ ogen sagen gram” (blz. 162) wordt “Heer Cortals keek buitengewoon woest uit zijn ogen”. “Menich Fransoys was ontset ende afgehouden oec syn let” luidt in vertaling “Vele Fransen werden gedood en letterlijk in mootjes gehakt”.

Enkele andere opmerkingen. Bij de belegering van het kasteel op de Casselberg werden op de belegeraars bakstenen en stenen geworpen die deze ter aarde deden knielen en van de berg neervallen (niet: “zich laten vallen”, blz.110-111). Na de Guldensporenslag telden de Leliaards te Gent hun aanhangers “in Oudenborch ende Overscelt” (blz. 200) d.w.z. in de Gentse stadswijken Oudburg en Overschelde, en niet in de stad Oudenburg, noch in Overschelde “dorp aan de overkant van de Schelde, waarschijnlijk tegenover Oudenaarde” (blz. 230). De auteurs geven de steden de naam “van het land waarin ze tegenwoordig liggen “en aangezien ze klaarblijkelijk menen dat Doornik “plaatsje ten noorden van Lille” (blz. 231) en Dottenijs in Frankrijk liggen, krijgen ze in de vertaling ten onrechte hun Vlaamse naam niet. “Wijnendaal, kasteel te noorden van Roeselare” (blz. 232) zou juist klinken als “Wijnendale, kasteel te Torhout”.

We hopen dat het Davidsfonds zijn inspanningen om Vlaamse historische bronnen voor een breed publiek toegankelijk te maken, zal voortzetten. Na Galberts “Moord op graaf Karel de Goede” en van Velthems “Spiegel historiael”, zou een vertaling van de “Annales Gandenses” van de Gentse minderbroeder meer dan welkom zijn.

Luc Devliegher

Philippe DESPRIET, *Kortrijk 1302. De koninklijke dwangburcht. Van het ontstaan als grafelijk centrum tot de sloping en verkaveling (1415-1429)*. Kortrijk, 2002, Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen 50, 320 p., ill.

De 700ste verjaardag van de Gulensporenslag ging uiteraard in Kortrijk niet ongemerkt voorbij. Dit is o.m. te danken aan Ph. Despriet, sinds jaar en dag in het Kortrijkse bedrijvig als historicus en archeoloog,

en die met drie mooi geïllustreerde studies de gebeurtenissen rond 1302 heeft bestudeerd. Eén daarvan wordt hier besproken.

Het koninklijk kasteel - de dwangburcht - werd in 1297 e.v. op bevel van de Franse koning Filips IV de Schone opgetrokken, waarschijnlijk als (grondige) verbouwing van het bestaande grafelijk kasteel, waarbij dan nog in 1301-1302 oostwaarts een voorburcht omheen de O.-L.-Vrouwekerk (met haar recent koor) werd bijgebouwd. Het archeologisch onderzoek van het kasteel was een werk van lange adem. In het begin waren grond- en bouwwerken meestal de aanleiding om verdere opzoekingen te doen. In 1959 deden we met prof. dr. J. Mertens (Nationale Dienst voor Opgravingen) een onderzoek op de vroegere Zwijnenmarkt en in de Konventstraat; in deze laatste straat stootten we op de noordmuur van het kasteel. De volgende jaren hield architect Jacques Viérin nauwgezet talrijke grondwerken in het oog en kon zo een belangrijk gedeelte van de plattegrond van het kasteel opmeten en situeren op het stadsplan. De opgegraven muren en torens werden verbonden tot een (verondersteld) regelmatig rechthoekig kasteelplan (cfr. deze *Handelingen*, 1995, p. 149). Door verder onderzoek kon Ph. Despriët uiteindelijk in 1996 een nauwkeuriger grondplan publiceren waarop de muren op de zuid- en oostkant een minder regelmatig verloop hadden dan tot dan werd aangenomen. Intussen was ook de voorburcht aan het licht gekomen, een nieuw en onverwacht gegeven en een gevolg van de plaatselijke situatie, nl. de voor het kasteelgarnizoen strategisch-ongunstige ligging van de kapittelkerk tussen de oostelijke kasteelgracht en de Nedervijver.

De hoofdburcht is op elke hoek voorzien van een halfronde toren. Op de oostkant bevond zich een kleine poort, evenals op de zuidkant (toegang gevend naar het stadscentrum), maar over die laatste is verder nog niets bekend. Ten oosten - gescheiden door de hierboven vermelde gracht - lag de voorburcht met een kleine noordwestelijke poort, de Kanunnikenpoort op de noordoostelijke hoek en de citernetoren op de zuidoostelijke hoek. Het kasteel werd in 1394 e.v. gesloopt en veel natuursteen, afkomstig van de afbraak werd als bouw materiaal gebruikt voor het nieuw Bourgondisch kasteel.

Zoals het grotere "château de Courtrai" te Rijsel en het niet voltooid kasteel te Brugge kwam het Kortrijkse kasteel tot stand in opdracht van de Franse koning nadat hij in 1297 het graafschap

Vlaanderen had veroverd. Het kasteel behoort tot het type dat ca. 1200 ontwikkeld was geworden door de militaire ingenieurs van de Franse koning Filips II August, en dat in de loop van de 13de en 14de eeuw ook in de Nederlanden werd gebouwd. Een laat voorbeeld hiervan - uit de 2de helft van de 14de eeuw - is het kasteel van Tillegem te Sint-Michiels / Brugge.

Het is eigenaardig dat in de werken die over de Guldensporenslag handelen, het kasteel altijd - en nog in 2002 - wordt gesitueerd tussen de Leie en de O.-L.-Vrouwekerk, alhoewel sinds de jaren 60 van de vorige eeuw genoeg elementen bekend zijn geworden om het kasteel ten westen van de kerk te situeren.

Tijdens de Guldensporenslag was de stad Kortrijk in handen van de Vlamingen; de Franse troepen van d'Artois hadden inderdaad tweemaal tevergeefs gepoogd de stad in te nemen, nl. op 9 juli via de Doornikpoort en de dag nadien langs de Rijselpoort. Het kasteel was echter in handen van de Fransen, maar het werd bewaakt door Ieperse militie teneinde een uitval van het garnizoen te verhinderen. In zijn kroniek verhaalt Lodewijk van Velthem dit als volgt:” Die van Ypre, een groet deel, / lagen binnen ende hoeden den casteel, / ...soedat si niet uut mochten, / wat behindichede siere toe sochten. / So wel waersi van buten gewacht, / die wile datmen te velde vacht.” (Een groot deel van de Ieperlingen lag binnen in de stad en bewaakte het kasteel zodat de Fransen er niet uit konden, hoezeer ze dit ook poogden. Het kasteel was zo aan de buitenkant goed bewaakt, terwijl men te velde vocht). In de *Annales Gandenses* van de Gentse minderbroeder lezen we:” *Ipsi etiam et equites et pedites de castro, ut Flandrenses a tergo invaderent, egressi, ab Yprensibus eis viriliter et probe resistentibus in castrum reverti turpiter sunt coacti.*” (Toen de ruiters en het voetvolk een uitval deden om de Vlamingen in de rug aan te vallen, werden ze door de moedig en geducht weerstand biedende Ieperlingen gedwongen smadelijk naar het kasteel terug te keren). Over die Ieperse bewaking schrijft Despriet: “Maar... in “*Spiegel Historiael*” van Van Velthem lezen we dat de Ieperlingen zich in de burcht hadden opgesloten. Blijkbaar hadden ze zich van de voorburcht meester gemaakt, zodat elke uitvalsmogelijkheid van het Franse garnizoen in oostelijke richting onmogelijk was.” (blz. 229). Ik lees dit niet bij de twee voornoemde eigentijdse kroniekschrijvers; blijkbaar heeft Despriet zich hier laten leiden door zijn enthousiasme

voor “zijn” voorburcht. De hoofd- en voorburcht vormden één geheel: de muren met weergang van de voorburcht, goed beschermd door de kasteelgracht en de Nedervijver, waren even goed te verdedigen en even moeilijk in te nemen als deze van de hoofdburcht. Trouwens, waarom zouden de Vlamingen er zoveel moeite, gekwetsten en gesneuvelden voor over hebben om in de zeer beperkte ruimte omheen de kapittelkerk gevaar te lopen van dichtbij te worden beschoten, als men veel veiliger Franse uitvallen kon verhinderen door het bewaken van de kasteelgrachten. Ook de branden in het Begijnhof zijn beter verstaanbaar als Franse brandpijlen vanuit de door de Fransen bezette voorburcht werden afgeschoten. Het verhaal van de Franse kasteelbezitters die met naar beneden geworpen fakkels de plaats aanduiden waar hun vrienden de stad zouden kunnen innemen, is eveneens moeilijker te begrijpen als ze de kasteelmuren aan de Nedervijver niet meer zouden hebben bemand.

Tot slot mag worden vermeld dat het Kortrijkse stadsbestuur de zuidelijke muur van de voorburcht op voorbeeldige wijze zichtbaar heeft gemaakt in een kleine parkaanleg. Moest zoets nu ook nog kunnen gebeuren aan de andere kanten...

Luc Devliegher

Hendrik Conscience, De Leeuw van Vlaenderen of de Slag der Gulden Sporen. Tekstkritische editie door Edward Vanhoutte, met een uitleiding door Karel Wauters. Tielt, Lannoo, 2002. 537 p. ISBN: 90-209-4452-5.

Er zijn van die boeken die meer gebruikt dan gelezen worden. *De Leeuw van Vlaenderen* is er zo een. Jarenlang was deze klassieker enkel beschikbaar in de door Conscience zelf of door anderen hertoetste versie. Het Vlaamse feestjaar “2002” vormde de aanleiding voor een nieuwe uitgave, ditmaal volgens de regels van de kunst. Het pleit voor uitgeverij Lannoo dat ze het aangedurfd hebben om deze editie voor het grote publiek op een correcte manier te laten bezorgen naar de eerste druk van 1838, inclusief oorspronkelijke taal en spelling – subtiel aanwezig in de titel - en voorzien van voorwoord, opdracht, motto's en noten. Conscience-biograaf Karel Wauters (Universiteit Antwerpen) tekende voor de bevattelijke literair-historische situering.

De tekst en de wetenschappelijke verantwoording van deze leeseditie werden bezorgd door Edward Vanhoutte. Hij is verbonden aan het in 2000 opgerichte Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie (CTB) van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, dat de laatste jaren een vurig pleitbezorger geworden is van de teksteditie. Behalve het organiseren van enkele congressen, leidde dit reeds tot leesedities van Boons *Het boek Jezebel*, Virginie Lovelings *In oorlogsnood* en zowel een leeseditie als een elektronische studie-editie van Streuvels' *De teleurgang van de waterhoek*. Het Centrum is in volle opbouw en wil lezer, uitgeverij en subsidiërende overheid bewust maken van het belang van het uitgeven van Vlaamse klassiekers op een wetenschappelijk verantwoorde manier. Door de uitvoerige tekstverantwoording en de mooie, niet zo goedkope vormgeving lijkt deze nieuwe uitgave van *De Leeuw van Vlaenderen* op de wip te zitten tussen een summier gesitueerde, voor het grote publiek bedoelde leeseditie en een meer uitgebreide voor een wetenschappelijke doelgroep bedoelde studie-editie.

Het valt op dat deze uitgave van *De Leeuw van Vlaenderen* meestal gerecenseerd wordt samen met werken van historici als Reynebeau of Stengers. Ook de cover met een Middeleeuwse illustratie van de Guldensporenslag geeft aan dat het potentiële publiek er eerst en vooral een verhaal over identiteit in zal zoeken. De opkomende leescultuur in het algemeen en de romans van Conscience in het bijzonder hebben er dan ook in grote mate toe bijgedragen dat burgers die voorheen vooral een persoonlijke en lokale verbondenheid hadden, zich gingen identificeren met een Belgische en Vlaamse verbeelde gemeenschap. Verbeeld, omdat ze tot stand kwam via de anonieme leeservaring van verhalen, die de causaliteit met een verleden, de uniciteit van die gemeenschap en de onderlinge cohesie op basis van een aantal waarden benadrukte. Het België van 1838 was immers een land waarvan de bestaansreden en de grenzen door andere landen betwist werden. Ook intern waren er heel wat onzekerheden, bijvoorbeeld over de verhouding tussen het Vlaams en het Frans als landstaal. Het in deze uitgave opnieuw aanwezige Voorwoord van *De Leeuw* legt het verband tussen de 'grootse' figuren uit een 'groots' Middeleeuws verleden, de 'noodlottige' ondergang sinds het eind van de zestiende eeuw en de omwenteling van 1830, die op die manier ontdaan wordt

van haar revolutionaire trekjes. Een andere manier waarop de roman vorm geeft aan de vaderlandse identiteit is het beklemtonen van haar unieke karakter via een serie eenvoudige binaire schema's: Wij / Zij, authentiek / leugenachtig, edelmoedig / laf, onschuldig / wreed, religieus / hypocriet, gemeentelijke vrijheden / absolutisme. Deze tegenstellingen worden heel vaak ingebed in menselijke relaties, bijvoorbeeld de vijandigheid van Johanna van Navarra tegenover Machteld of de poging van de Franse soldaten om de zuster van Jan Breydel te verkrachten. Door het "onderscheid" te cultiveren, fundeert de tekst het bestaansrecht van de Belgische staat en het Vlaamse volk en taal. Dit is niet alleen de verdienste van Conscience. Hij maakte deel uit van een door de overheid ondersteund netwerk van schrijvers, filologen, schilders en andere kunstenaars als Moke, Delepierre, Wappers en Voisin. In beide landstalen wisselden ze continu personages, verhaallijnen, scènes en motieven uit. In dit verband wijst Wauters op de opmerkelijke verwantschap tussen de *Leeuw van Vlaenderen* en Mokes *Philippine de Flandre* (1830). Toch zijn het vooral Conscience's romans die als geen ander de lectuur van de nationale identiteit en het nationale verleden vorm gegeven hebben en bovendien een publiek gecreëerd hebben voor dit verhaal. Hoe valt dit te verklaren?

Op het ogenblik dat Conscience het literaire toneel betrad, was er geen Vlaamse romantraditie. Er was wel een kleurrijke orale traditie en folklore. Daarnaast had je de literaire productie van voor 1830 in almanakken, blauwboeken, e.d. Het ging grotendeels om een type van lezen dat "exemplarisch" genoemd wordt: het meestal herhaalbaar lezen van een beperkt aantal werken met een onmiddellijke ethische toepasbaarheid. Intussen was er zich een nieuwe markt aan het ontwikkelen voor "extensieve" lezers. Zij lasen vluchtig en veel, meestal werken van uitheemse oorsprong via de feuilletonliteratuur en de welig tierende nadruk. De nieuwe nationale literatuur, waarvan Conscience de Vlaamse exponent was, probeerde zich nu een plek te veroveren in die markt, niet alleen door de inhoud (de nationale stof), maar ook – en vooral – door de vorm waarin dit gebeurde. Conscience's eerste werken waren dan ook zowel naar taal, stijl en inhoud geschreven vanuit de marge van die populaire internationale (en vooral door Frankrijk bemiddelde) romantraditie. Ook in *De*

Leeuw is die erg aanwezig, onder andere in de vorm van personages als de belaagde vrouw (Machteld) en de zwakke held (Adolf van Nieuwland), die net als Ivanhoe een groot gedeelte van de roman uit de actie afwezig is. Verder is er bijvoorbeeld het motief van de monarch (Robrecht van Bethune) die net als Richard Lionheart incognito uit gevangenschap terugkeert om op een bovennatuurlijke manier orde op zaken te stellen, obligate tafereelen als de ziekbedscène, een terechtstelling en de ontvoering van Machteld. Ook de typische mise-en-scène van geweldscènes als de belegering van het slot van Male en de Guldensporenslag of de manier waarop een fictieel liefdesverhaal verweven is met een historisch conflict zijn uit de modieuze literatuur afkomstige technieken om een effect op de lezer te maken.

Er was een duidelijke spanning tussen de fictionele manier waarop Conscience zijn verhaal bracht en de boodschap van waarachtigheid, onschuld en religiositeit. Een onaanvaardbare, "wilde" literatuur concludeerde kanunnik Jan David. Een stap in de goede richting, meende Snellaert, omdat Conscience wel degelijk een eigen positie aan het innemen was, vanuit een dubbele beweging, uitgaande van en ingaande tegen de literatuur van de lezers. Zowel Wauters' relaas van de manier waarop Conscience met zijn bronnen en met het werk van anderen omsprong, als Vanhouttes beschrijving van de vele wijzigingen en revisies van handschrift tot de laatste door de auteur geautoriseerde druk geven mooi de evolutie weer van de keuzes die Conscience (al dan niet bewust) maakte in functie van zijn groeiende lezerspubliek. Het is in grote mate een zuiveringsproces, dat vaak gereduceerd wordt tot de "radicale" herwerking van *In 't Wonderjaer* en *De Leeuw van Vlaenderen* in 1843, maar dat blijkbaar reeds veel vroeger begon en veel geleidelijker verliep. Het gesloten, epische karakter van *De Leeuw* sluit bijvoorbeeld goed aan bij de boodschap en doet de roman aanknopen bij de middeleeuwse epiek en de populaire volksboekentraditie die Conscience in het voorwoord vermeldt. De fictionele hoofdpersonages waarrond *In 't Wonderjaer* opgebouwd was en die ook in de kladversie van de *De Leeuw* nog aanwezig waren, maken op aangeven van Delepierre plaats voor historische. Diederik de Vos is een regiefiguur, zoals we die vaak terugvinden in gothic novel en historische roman, compleet met vermommingen, monnikskap en alziende, doordringende blik. Van oorsprong een instrument van

disciplineren en repressie wordt hij in *De Leeuw* omgevormd tot een positieve figuur ten dienste van de nationale gerechtigheid. Ook in de volgende drukken zou Conscience verder schaven aan zijn *Leeuw* om er een "zuivere" tekst van te maken. Zo hadden de uitheemse motto's van *In 't Wonderjaer* reeds in de eerste druk plaats gemaakt voor motto's uit de kronieken en historische of fictionele werken van gelijkgezinde tijdgenoten. In volgende drukken zou hij er verder aan sleutelen, om ze ten slotte te verwijderen uit het repertoire dat vooral authenticiteit, waarachtigheid en eenvoud moest uitstralen.

Het werd een onderhandelingsproces dat zowel de vorm van de tekst zelf, alsook het verwachtingspatroon van het lezerspubliek en het beeld van de auteur zou bepalen. Conscience werd als held van die verbeelde gemeenschap steeds meer geprofileerd als een authentieke, wat naïeve schrijver, die vloeiend, natuurgetrouw en vanuit het hart schreef. Hoewel hij het formuleerde als een opoffering, nam hijzelf ironisch genoeg afstand van receptiviteit en extensief lezen om naar eigen zeggen zijn "eigenaardigheid" te behouden en werd hij door zijn entourage gekenmerkt als iemand die meer boeken geschreven dan gelezen had. Ook na zijn dood volgden de latere uitgaven het contract dat Conscience met zijn lezer gesloten had, door een naïeve, ogenschijnlijk evidente tekst te presenteren in een gezuiverde vorm. Deze nieuwe uitgave koos voor de grijswaarden van een eerlijke, soms wat weerbarstige tekst. Het levert een heel wat genuanceerder leeservaring op. Of, om het met de woorden van Edward Vanhoutte te zeggen: "De ene leeuw is de andere niet."

Koen Calis

PERSONALIA

In Memoriam Adriaan Verhulst (1929-2002). – Op 17 november 2002 overleed in Antwerpen op drieënzeventigjarige leeftijd professor Adriaan Verhulst, mediëvist en vrijzinnig flamingant.

Adriaan Verhulst werd te Gent geboren op 9 november 1929. Zijn vader was handelaar en oud-activist, zijn moeder een Nederlandse domineesdochter. Na het voltooien van zijn middelbare studies aan het Koninklijk Atheneum te Gent, ging hij aan de Gentse Rijksuniversiteit rechten studeren. In 1949 werd hij kandidaat in de rechten. Maar intussen hadden de toenmalige professoren geschiedenis Ganshof en Van Werveke – beiden leerlingen van Henri Pirenne en eminente vertegenwoordigers van de Gentse historische school – zijn belangstelling voor de geschiedenis gewekt. Het was een belangstelling die hem nooit meer los zou laten: tegelijk met zijn rechtenstudies vatte Verhulst nu ook de studie van de geschiedenis aan, om uiteindelijk de rechten te laten voor wat ze waren en zich volledig op het historische onderzoek te concentreren. In 1952 werd hij met de grootste onderscheiding licentiaat in de geschiedenis. Vier jaar later al behaalde hij zijn doctorsbul met een briljante studie over de Gentse Sint-Baafsabdij en haar grondbezit van de 7de tot de 14de eeuw. Enige jaren later zou dit lijvige werk (bijna 700 pagina's) gedrukt worden in de reeks *Verhandelingen* van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. In zijn doctoraat kwamen al een aantal vernieuwende kenmerken aan bod, die in de volgende decennia Verhulsts reputatie zouden vestigen. Een daarvan was de interdisciplinariteit. Hij beperkte zich immers niet tot een traditionele geschiedenis van een middeleeuwse abdij en haar grondbeheer, maar benaderde het onderwerp op een ruimere manier: institutionele geschiedenis, sociaal-economische geschiedenis en historische geografie werden erin gecombineerd. Het resultaat was een fundamentele studie over de gehele middeleeuwse rurale samenleving. Het was meteen ook de eerste bijdrage in een discipline die Verhulst zijn hele leven lang zou blijven beoefenen: die van de rurale geschiedenis. Met zijn vernieuwend onderzoek over het Karolingische

landbouwdomein, waarin hij de traditionele visies grondig wijzigde, verwierf hij zich een wereldwijde faam, die nog steeds overeind blijft.

Twee jaar na het behalen van zijn doctoraat werd hij assistent bij professor Hans Van Werveke, om kort nadien al docent te worden. In die hoedanigheid erfde hij de cursus van de enige tijd voordien overleden Gaston Dept. Ook in dit vakgebied was hij een vernieuwer. Zo herschreef hij de geschiedenis van de Vlaamse Polderstreek tijdens de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. Dit deed hij aan de hand van de waarnemingen die de bodemkundigen gedaan hadden tijdens de bodemkartering van het gebied in het begin van de jaren vijftig. De neerslag van zijn historisch-geografisch onderzoek publiceerde hij onder meer in het boek *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief* (1965), dat ook in het Frans vertaald werd en dat hij in 1995 grondig herwerkte onder de titel *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen* (1995).

Zijn nieuwe visie op de ontwikkeling van de Polderstreek had ook gevolgen voor de geschiedenis van Brugge en de verbindingen tussen die stad en de zee. Aan het ontstaan en de vroegste geschiedenis van Brugge wijdde hij zelf een fundamenteel artikel in 1960 in het tijdschrift *Le Moyen Age*. Op de ontstaansgeschiedenis van Brugge en van andere grote Vlaamse steden zou hij later regelmatig terugkomen, waarbij hij – als echte interdisciplinaire wetenschapper – de eerste was om de verworvenheden van de stadsarcheologie te benutten. Vanaf de jaren zeventig werd immers eindelijk werk gemaakt van het archeologisch onderzoek in de Vlaamse binnensteden. Dit leverde resultaten op die de traditionele theorie van Henri Pirenne over het ontstaan van de steden op losse schroeven zetten. Verhulst verwerkte die nieuwe inzichten in synthese-artikels over de stadsontwikkeling in Vlaanderen en in Noordwest-Europa, die hem een internationale reputatie van stadshistoricus bezorgden. Hij nam als spreker deel aan talrijke congressen en werd lid van de Commission Internationale pour l'Histoire des Villes. Op het einde van zijn leven zou hij zelfs voorzitter worden van deze geleerde instelling.

Een postgraduaat bij de beroemde Nederlandse codicoloog G. Lieftinck in 1955 maakte van Verhulst ook een specialist in de kritiek en de analyse van oorkonden en andere middeleeuwse bronnen. Dit leidde onder meer tot de uitgave (in samenwerking met Thérèse de Hemptinne en Lieve De Mey) van de oorkonden van Diederik en

Filips van de Elzas, in de reeks oorkondenuitgaven van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Rurale geschiedenis, historische geografie, stadsgeschiedenis, oorkondenleer: vier onderzoeksgebieden die Adriaan Verhulst nauw aan het hart lagen en waarin hij een grote faam verwierf. Als hoogleraar – sinds 1965 was hij gewoon hoogleraar aan de Gentse Rijksuniversiteit – wijdde hij talrijke generaties studenten in deze disciplines in. Het ging daarbij niet louter om Vlaamse studenten. Regelmatig waren ook buitenlandse postgraduaatsstudenten in zijn cursussen aanwezig: uit Nederland, de Verenigde Staten en zelfs Japan.

In 1995 ging Verhulst met emeritaat. Dit verhinderde hem allerm minst om wetenschappelijk actief te blijven op diverse fronten. Hij publiceerde nog regelmatig in binnen- en buitenland. Heel recent nog, in oktober 2002, verscheen van zijn hand het boek *The Carolingian Economy* bij de Cambridge University Press. In het jaar dat hij met emeritaat ging, werd zijn wetenschappelijke carrière bekroond met de prestigieuze vijfjaarlijkse Ernest-John Solvayprijs, één van de hoogste wetenschappelijke onderscheidingen in België.

Behalve als historicus, heeft Adriaan Verhulst zich in Vlaanderen ook geprofileerd als flamingant en liberaal-vrijzinnige. Reeds als student was hij actief als bestuurslid van de vrijzinnige studentenvereniging *'t Zal wel gaan* en hoofdredacteur van het blad van het Liberaal Vlaams Studentenverbond. Jaren lang was hij algemeen secretaris en vervolgens voorzitter van het Willemsfonds. In 1965-1968 was hij tevens voorzitter van het Overlegcentrum van Vlaamse Verenigingen (OVV). Vanuit het OVV lag hij aan de basis van het Cultuurpact (1971) en werd hij een van de hoofdactoren in het Vlaams verzet tegen het Egmontpact. Ook als voorzitter van de raad van beheer van de staatsomroep BRT (1969-1988) had hij een belangrijke invloed op het culturele leven in Vlaanderen. Samen met onder meer Walter Prevenier en Marcel Bots richtte hij in 1982 het Liberaal Archief op, waarvan hij vanaf 1996 tot aan zijn dood ook de voorzitter zou worden. Zijn flamingantisme had hij van huis uit meegekregen. Maar terwijl het flamingantisme van zijn vader tijdens de Tweede Wereldoorlog in collaboratie ontaardde, sloeg de jonge Adriaan Verhulst resoluut een andere richting in: die van het vrijzinnige humanisme, waaraan hij zijn hele leven consequent trouw bleef. Het verhaal van zijn vaders wederwaardigheden en zijn eigen Vlaamse

bewustwording heeft hij in 2000 op een eerlijke, intelligente en zeer menselijke wijze geschetst in het boek *Zoon van een foute vader*.

Met Adriaan Verhulst verdwijnt niet alleen een erudiet en veelzijdig historicus met wereldfaam, maar ook een van de culturele hoofdrolspelers van het naoorlogse Vlaanderen. Ondanks zijn vele belangrijke en eervolle functies en zijn invloedrijke positie, bleef hij steeds een bescheiden, integer, behulpzaam en toegankelijk mens. Kortom, een ware humanist.

Marc Ryckaert.

In memoriam W. Carlier. - Op 23 september 2002 overleed te Brugge ons medelid Wilfried Carlier (° 6 juni 1931). Hij was een kritisch amateur-historicus met bijzondere belangstelling voor de geschiedenis van zijn geboortestad Brugge en van de Zwinstreek met zijn transgressies, waterlopen en dijken. Bij de Brugse Gidsenkring heeft hij daarover verscheidene lezenswaardige bijdragen gepubliceerd. Zijn tientallen zorgvuldig bijgehouden dossiers met historische documentatie werden door de Provinciale Bibliotheek verworven.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Licentiaatsverhandelingen Geschiedenis betreffende het oude graafschap Vlaanderen en de provincies West- en Oost-Vlaanderen

Katholieke Universiteit Leuven (2002)

CLEYS Bram, *Andries Dequae. De zelfgenoegzaamheid van een koloniaal bestuur (1950-1954)* (E. Lamberts)

DE LAENDER Annelies, *De uitbouw van het stedelijk hospitaalwezen in het graafschap Vlaanderen tot 1350* (P. Trio)

DOBBELAERE Annelies, *Van kokosbeker tot blanc de Chine. Exotisme in de Zuidelijke Nederlanden: de Brugse kunstcollectie van Joseph van Huerne (1752-1844)* (E. Stols)

HOUPLINE Wim, *Van thuiswerker tot fabrieksarbeider. Een analyse van de bevolkings- en beroepsstructuur van de plattelandsgemeente Deerlijk (1860-1910)* (P. Pasture)

- KERKHOF Stefan, *Ambtswaardigheid en corruptie van gerechtsofficieren in het 17de- en 18de-eeuws Vlaanderen* (F. Vanhemelryck)
- KEYGNAERT Philip, «'t Volk is hem zoodanig genegen, ze zoÿn hem opeten». *Beroemdheid en personencultus in Kortrijk omstreeks 1900* (T. Verschaffel)
- MAYEUR Ruben, *Tussen bevolking en bezetter, tussen collaboratie en verzet. Gemeentebesturen tijdens de Tweede Wereldoorlog: Kortrijk en Rollegem, 1940-1944* (L. De Vos)
- TOOTEN Jozef, *Eeuwig wantrouwen? Arbeidsverhoudingen en nieuwe productieconcepten bij Volvo Gent tussen 1965 en 1982* (P. Pasture)
- TRIOEN Lies, *De Laureinsschool. Een instelling voor arme meisjes in Ieper (1657-1812)* (E. Put)
- VAN ASSCHE Gauthier, *De 9-jarige Oorlog in Dendermonde* (W. Thomas)

Michel Cloet

Universiteit Gent (2002)

- ADAM Jeroen, *Een socio-professionele analyse van het Vlaams nationalisme in West-Vlaanderen, 1938 – 1970 – 2000* (B. De Wever)
- BAEYENS Caroline, *Middelburgse commercie compagnie. Slavenhandel (18de –19de eeuw)* (J. Parmentier)
- CARLIER Annelieke, *De impact van migratie en integratie op de taalsituatie in Brugge, late Middeleeuwen* (Th. de Hemptinne)
- COUDEVILLE Giovanni, *Bedelarij in Brugge in de 18de eeuw* (C. Vandenbroeke)
- DANIËLS Philippe, *De sociale geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog: de relatie tussen Engels leger en plaatselijke bevolking van de Westhoek* (B. De Wever)
- DE BAETS Frederik, *Profiel en geschiedenis van de flamingante geestelijkheid* (J. Art)
- DELACAUW Agnetha, *De dienst jeugd- en gezinszorg in de gemeentepolitie van Brugge in een historisch perspectief (1955-1980)* (G. Deneckere)
- DELEYN Eva, *Brugse en Oostendse rederijen tijdens de Hollandse periode* (J. Parmentier)
- DE PAUW Evelien, *De aartshertogen en hun Brugse onderdanen 1598-1621* (R. Vermeir)

- DEPREZ Anneleen, *Seksueel geweld met het kind als slachtoffer in de 19de eeuw in West- en Oost-Vlaanderen* (G. Deneckere)
- DE RIJK Thomas, *Conjunctuur van een domein: Saefthinge 1390-1585* (E. Thoen)
- DESENDER Miet, *Nuptialiteit in Knokke en Heist in de periode 1700-1900* (C. Vandenbroeke)
- DESMEDT An, *Publieke rituelen in Brugge 1598-1648* (R. Vermeir)
- DUPONT Marleen, *Openbare terechtstellingen in West-Vlaanderen (1811-1867)* (G. Deneckere)
- HAEX Christel, *De economische gevolgen van de calamiteiten eind 14de – begin 15de eeuw in het huidige Zeeuws-Vlaanderen* (E. Thoen)
- INGELBRECHT Stefaan, *Het lokaal bestuur in Middelkerke tijdens Wereldoorlog II* (B. De Wever)
- LECLUYSE Valerie, *Mortaliteitsstudie van twee Brugse gemeentes in het Brugse Vrije: Koolkerke en Dudzele 1700-1900* (C. Vandenbroeke)
- LODEWYKX An, *De vrouw in een rurale samenleving, 1840-1890. Schets van het 19de-eeuwse Vlaamse plattelandsleven aan de hand van de Vlaamse literatuur* (E. Vanhaute)
- SANTY Pieter, *“Papier hier”: De introductie van het papier in Vlaanderen (13de – 14de eeuw)* (Th. de Hemptinne)
- SCHONK Jan, *Sociale stratificatie in laatmiddeleeuwse neringen: de kruidhalle in het Brugge van 1400* (M. Boone)
- VANDECANDELAERE Isabel, *De Wervikse lakennijverheid in de Middeleeuwen: een prosopografisch overzicht van 1398 tot 1466* (M. Boone)
- VANDEZANDE Matthias, *De oorsprong van het Vlaams Blok in West-Vlaanderen* (B. De Wever)
- VAN EENOO Veronique, *Mortaliteitsstudie van een plattelandsgemeente van het Brugse Vrije: Oostkamp (1700-1900)* (C. Vandenbroeke)
- VANFRAECHEM Frederic, *Bestuur van de stad en Kasselrij Veurne-Ambacht in de 17de eeuw* (R. Vermeir)
- VAN HULLE Frederik, *Blankenberge: een kustgemeente in de Tweede Wereldoorlog: een prosopografische analyse van het verzet* (B. De Wever)
- VAN LANDSCHOOT Frederiek, *Industriële hinder en vervuiling in Brugge (eind 19de eeuw – begin 20ste eeuw)* (E. Thoen)
- VERBRUGGE Sarah, *Onverbeterlijke meisjes te Brugge op het einde van de 19de eeuw (1890-1912)* (G. Deneckere)

VERBRUGGEN Raf, *Het collectief geweld van de 14de-eeuwse ambachten in de grote Vlaamse steden* (M. Boone)

VERHAEGHE Elke, *Levenslooponderzoek toegepast op vrouwen geboren in 1830/31 en 1880/81 te Zwevegem* (E. Vanhaute)

VLIEGHE Jochen, *Landbouw en gezinnen in Emelgem 1866-1880* (E. Vanhaute)

Romain Van Eenoo

Rijksarchief te Brugge. Archievenoverzicht - Op 21 oktober 2002 vond op het Rijksarchief te Brugge de voorstelling plaats van deel II van het Archievenoverzicht van het Rijksarchief te Brugge. Tot nog toe verschenen deel I: Archieven van de overheidsinstellingen tot 1795 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, reeks Gidsen, nr. 50, Brussel, 2001, 619 pp.); deel II: Archieven van overheidsinstellingen vanaf 1795 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, reeks Gidsen, nr. 56, Brussel, 2002, 353 pp.) en deel III: Archieven van notarissen (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, reeks Gidsen, nr. 42, Brussel, 1998, 306 pp.). Deel IV: Archieven van privaatrechtelijke instellingen en personen, Verzamelingen, is in voorbereiding.

Het Rijksarchief te Brugge vindt zijn oorsprong in de wet van 26 oktober 1796 die in elk departement van het toenmalige Frans bestuur een centrale bewaarplaats van het archief van de afgeschafte burgerlijke en kerkelijke instellingen van het ancien régime oprichtte. Dit kernarchief werd aangevuld met bescheiden van hedendaagse bescheiden van publiekrechtelijke en privaatrechtelijke instellingen, verenigingen en personen. Het totale archiefbestand groeide uit tot meer dan 6000 strekkende meter waarvan het oudste document teruggaat tot het jaar 1065. Kasselrijen, heerlijkheden, armendissen, provincie, gemeenten, abdijen en kloosters, parochiekerken, polders en wateringeng, en familiearchieven zijn ruim vertegenwoordigd. Met het Archievenoverzicht, waarvan tot nog toe drie delen verschenen, vinden historici, genealogen, heemkundigen en andere belangstellenden doorheen 1278 pagina's snel en gericht honderden archiefvormers terug. Onder ieders naam brengt het werk de verschillende

archiefblokken samen die verspreid en soms onvermoed bewaard worden in de talrijke bestanden en verzamelingen van het Rijksarchief. De onderzoeker krijgt telkens een bondige inhoudelijke beschrijving en inventarisreferentie van elk blok. Een schat aan archiefmateriaal voor talloze aspecten van de geschiedenis van het grootste deel van de provincie West-Vlaanderen wordt aldus gemakkelijker bereikbaar.

Maurice Vandermaessen

Kloosterleven in West-Vlaanderen. - Het Rijksarchief te Brugge o.l.v. afdelingshoofd dr. M. Nuyttens, richtte op 21 oktober in de Brugse Biekorf-bibliotheek een studiedag in over "Kloosterwezen in West-Vlaanderen: bronnen en geschiedenis". Tien sprekers namen het woord op deze welgevulde dag. De referaten zullen eerlang verschijnen in een afzonderlijke bundel.

Vlaamse Primitieven te Antwerpen. - "Heerlijke Primitieven" was de gemeenschappelijke titel voor drie tentoonstellingen die in Antwerpen de kunst van de Vlaamse Primitieven in het zonnetje zetten.

De tentoonstelling "Meestertekeningen van Jan van Eyck tot Hiëronymus Bosch" in het Rubenshuis bracht 51 tekeningen samen, hoogtepunten uit de 15de-eeuwse tekenkunst in de Nederlanden. De Vlaamse Meesters hebben niet alleen in hun schilderijen onschatbare schoonheid geschapen, maar ook in de veel minder bekende tekeningen hebben ze het beste van zichzelf gegeven. De "H. Barbara" (Jan van Eyck), "Jonge vrouw" (Rogier van der Weyden), "Jacob en Rachel" (Hugo van der Goes) en "Heer met jachtvalk" (Petrus Christus) behoren tot het beste wat op dat gebied werd gemaakt.

In het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten werden de 15de-eeuwse schilderijen in een nieuwe opstelling getoond. Dit was niet enkel het geval voor schilders uit de Nederlanden, maar ook voor buitenlanders als Jean Fouquet, Simone Martini, Antonello da Messina e.a. Terzelfder tijd was het mogelijk een blik te werpen op de restauratie - met uitleg over het vooronderzoek en de gebruikte restauratietechnieken - van het schilderij "Christus tussen zingende en musicerende engelen" die Hans Memling ca. 1487-1490 voor de bene-

diktijnerabdij te Najera (Spanje) schilderde. Van de door het KIK in 1999-2000 gerealiseerde restauratie van Jan van Eycks "Madonna bij de fontein" (1439) verscheen in 2002 een restauratiedossier (met bijdragen van Paul Vandenbroeck en Livia Depuydt-Elbaum); ook over het materiële onderzoek van de tweede versie van dit schilderij wordt hierin verslag uitgebracht. Terloops mag er aan worden herinnerd dat het Antwerpse museum naast twee gesigeneerde werken van Jan van Eyck, ook twee opmerkelijke 16de-eeuwse kopieën van schilderijen van deze meester bezit, nl. van het "Lam Gods" en van de "Madonna met kanunnik van der Paele".

In "De schatkamer van Mayer van den Bergh" werden 21 schilderijen uit de 14de-15de eeuw speciaal in de kijker geplaatst, o.m. door het tonen van de resultaten die door recent wetenschappelijk onderzoek werden verkregen.

Meesterlijke Middeleeuwen. - In het Stedelijk Museum te Leuven was van 21 september tot 8 december een opmerkelijke tentoonstelling te zien: "Meesterlijke Middeleeuwen. Miniaturen van Karel de Grote tot Karel de Stoute. 800-1475", ingericht door Artes Leuven, de tentoonstellingsvereniging van het Leuvense stadsbestuur, de provincie Vlaams-Brabant, de KU Leuven en het Davidsfonds. Voor de inhoud werd beroep gedaan op het Studiecentrum Vlaamse Miniaturisten (dir.: prof. dr. Bert Cardon) van de KU Leuven. Het was een meesterlijk feest in het museum waaraan nog meer luister werd toegevoegd door de aanwezigheid van andere prominente kunstwerken: middeleeuwse beelden, Ottoonse ivoorreliëfs en een Romaans processiekruis die de wisselwerking tussen de kunsttakken treffend uitbeeldden.

De tentoonstelling was over vijf museumzalen gespreid en zodanig opgesteld dat de bezoekers een maximum aan zichtbaarheid en leesmogelijkheid hadden, wat in een tentoonstelling over handschriften en miniaturen niet altijd het geval is. Op de tentoonstelling werd de evolutie van de miniatuurkunst in het gebied tussen de Neder-Rijn en de Noordzee tussen 800 en 1475 voortreffelijk getoond. Beginnend bij de keizerlijke hofcultuur te Aken en via het monnikenwerk in de abdijen, kwam men uit in de rijke Vlaamse stadscultuur en bij de mecenasen rond het Bourgondische Hof. De belangrijke plaats

van Brugge in de geschiedenis van de miniatuurkunst is o.m. door het onderzoek van K. Carlvant (voor de 13de eeuw) en van wijlen prof. M. Smeyers pas de laatste decennia goed bekend geworden. De middeleeuwse boekverluchting - waarvan hier bijna uitsluitend topstukken uit het kwetsbare “perkamenten patrimonium” te zien waren - liet de bezoeker kennis maken met een wereld met geestelijke en aardse inhoud die nauwelijks uit andere kunststukken bekend is.

De Leeuw van Conscience. - Geen Guldensporenherdenking in Kortrijk zonder Consciences *Leeuw van Vlaanderen* in Antwerpen. Dat werd duidelijk gesteld in de tentoonstelling *Leeuwen van Vlaanderen. Hendrik Conscience in XIII hoofdstukken*, in het AMVC-Letterenhuis aan de Minderbroederstraat van 1 juni tot 31 december 2002.

Consciences *Leeuw* verscheen in drie delen in 1838-1839 en beleefde een tweede druk in 1843 nadat de kerkelijke overheid het boek van alle kwaad had gezuiverd. Sindsdien kende het werk meer dan zeventig uitgaven, volksuitgaven, vertalingen, bewerkingen en strips. Vooral de Franse vertalingen werden in grote oplagen verspreid, niet in het minst in Nederland. Zij waren de helft goedkoper dan de vlaamse edities. Naar verluidt zou Vincent van Gogh van Conscience hebben gezegd: *Quel peintre!* De schrijver en zijn helden inspireerden tot toneelopvoeringen, film, grafiek, beeldhouwwerk en historieschilderingen. Zij gaven aanleiding tot literaire genootschappen, tentoonstellingen, herdenkingen, vieringen en stoeten. Zij zijn gemeengoed geworden. Zij staan symbool voor Vlaanderen en het Vlaams bewustzijn en zijn afleesbaar op bieren, kazens, sigaren en straatnamen tot op het Brugse voetbalstadion toe. Heel wat schrijvers hebben Consciences werk bestudeerd, geïnterpreteerd, becommentarieerd en bekritiseerd, van Albrecht Rodenbach in de 19de eeuw tot Jeroen Brouwers in 1994.

De tentoonstelling is niet enkel een uitstalling van interessante documenten als handschriften van Consciences werk, drukproeven, drukken, correspondentie en fotomateriaal, maar stelt de *Leeuw* tevens in een breed cultuurhistorisch perspectief op een gedegen, didactische en aantrekkelijke wijze. Opmerkelijk is het weinig bekende schilderij *Satans wagen* van Gustaaf Wappers (1837), geïnspireerd op het gelijknamig verhaal van Conscience. Het doek is een impres-

sie van de eerste trein, een vuurspuwend monster dat als een slang door het landschap kronkelt en een wolk van duisternis en vervuiling achterlaat. Daartegenover bracht *De Leeuw van Vlaanderen* een nieuw politiek en cultureel zelfbewustzijn in Vlaanderen teweeg. Naast het album van de Jan Breydel en Pieter de Coninckstoet in 1884 in Brugge, met tekeningen van Eugène-Charles Legendre (Brugge 1827-1900) misten we toch een referentie naar het meesterwerk van zijn broer Léonce Legendre (Brugge 1831-Doornik 1893),¹ nl. *L'Entrée de Jean Breydel et de Pierre de Coninck à Bruges en 1302* (afm. 283 x 489 cm) dat zich in het stadhuis van Doornik bevindt. Er was evenmin een tentoonstellingscatalogus voorhanden, waardoor de expositie haar blijvende waarde verliest. Wel zijn er enkele prettige bedenkingen opgetekend door Diane 'sHeeren en Johan van Iseghem in *Zuurvrij* (2de jg., juni 2002), het nieuwsbulletin dat tot het vernieuwde gezicht van het AMVC-Letterenhuis bijdraagt.

L.v.B.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Musea en tentoonstellingen in “Brugge 2002”.- In 2002 werden in Brugge twee vernieuwde musea opnieuw opengesteld en drie belangrijke tentoonstellingen ingericht.

De in 2002 voltooide herinrichting van het Sint-Janshospitaal te Brugge werd voorafgegaan door een grondige restauratie (door architect Luc Vermeersch) van het middeleeuwse hospitaal dat gepaard ging met wetenschappelijk onderzoek (archeologisch bodemonderzoek door Hubert De Witte, dendrochronologie door Dirk de Vries). Eén van de belangrijkste vernieuwingen is het terugbrengen van de ingang naar het eind-13de-eeuwse Mariaportaal aan de Mariastraat. Voor het eerst zijn van de drie middeleeuwse ziekenzalen de gelijkvloerse verdieping, de zolder boven de middenzaal en de eerste verdieping (tussenzolder) boven de zuidelijke zaal in het museum opgenomen. Dit alles, alsmede de eigenlijke museuminrichting gebeurde onder leiding van conservatrice Hilde Lobelle-Caluwé.

Het was de bedoeling de monumentale 13de-eeuwse architectuur

optimaal tot haar recht te laten komen en de museuminrichting daaraan ondergeschikt te maken. Dit is echter niet overal even goed geslaagd. Op twee plaatsen - in de zuidelijke en de middenste zaal - werden gebogen cirkelvormige interieurelementen aangebracht die het strakke gezicht op de rijen zuilen en stijlen breken. Ook mede daardoor blijft de in de bevloering weergegeven funderingsmuur van het eerste romaanse hospitaal een niets zeggend vloerelement. Een plattegrond van het hospitaal, met aanduiding van de opeenvolgende bouwperiodes, ware hier zeker op zijn plaats geweest. Het plasmascherm aan de ingang kan dit tekort niet opvullen.

In het nieuwe museum illustreren documenten en kunstwerken een aantal onderwerpen - administratie, lichamelijke en geestelijke verzorging, ziekte en dood - die een beeld geven van het reilen en zeilen in een eeuwenoud hospitaal. Uiteraard zijn de zes schilderijen van Hans Memling de beroemde blikvangers van het museum. Het tweeluik van Maarten van Nieuwenhove heeft nu een plaats gekregen tegen de oostmuur van de Corneliuskapel waarvoor men het uit 1886 daterende neogotische altaar van de HH. Cornelius en Ghislenus heeft verwijderd. Zo ziet de kapel er niet meer uit als een sacrale ruimte, maar eerder als een soort bergplaats van de hospitaalkerk. Ook het zeer belangrijke eind-14de-eeuwse gepolychromeerde houten beeld van de H. Cornelius is uit zijn kapel verdreven en in een nis bovenaan de westwand van de kerk terechtgekomen. In 1984 schreef conservatrice H. Lobelle over dit beeld: "Het is dan niet onmogelijk te veronderstellen dat het oorspronkelijk een plaatsje kreeg boven het altaar van de Corneliuskapel". Door de heilige man zo te behandelen, komt men niet op een goed blaadje te staan bij een heilige die tegen zovle kwalen bescherming biedt!

Er valt veel te zien en te leren in het hospitaal. Hilde Lobelle heeft haar best gedaan. Het is natuurlijk altijd mogelijk om met haar voor sommige zaken van mening te verschillen. Zij zal het dan ook wel niet kwalijk nemen dat een collega haar enkele problemen voorlegt.

Het schilderij van Jan Beerblock van ca. 1778 met gezicht in de oude ziekenzalen, geeft een boeiend beeld van de toenmalige ziekenzorg. Maar waar het schilderij nu hangt, is het voor de meeste bezoekers moeilijk het gezicht te situeren. Het zou o. i. beter een plaats krijgen daar waar de schilder het heeft gemaakt, zodat men hetzelfde uitzicht heeft.

Het “grafveld” met de zerkstenen neemt wel erg veel plaats in, dit ten nadele van kunstwerken die in de reserve achtergebleven zijn. En nu we het toch over graven hebben, toch nog dit. Het zou o.i. beter zijn de vier fragmenten van het beschilderde graf A VII opnieuw tot één graf samen te brengen.

Het nieuwe Sint-Jan biedt vele mogelijkheden. Het kader is uniek en van het rijke kunstbezit is nog veel niet uitgesteld, maar thematische tentoonstellingen op de tussenzolder kunnen nog vele jaren de bezoekers telkens opnieuw boeien.

De kroon op het werk (of op de twee Sint-Jannen) zal er komen als eenmaal de toren en de zolders van het broederklooster toegankelijk zullen zijn. Want ook daar zijn nog belangwekkende zaken te bewonderen.

Nog voor het museum helemaal klaar was, werd het nr. 2 van jg. 2001 van *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen* helemaal gewijd aan het Sint-Janshospitaal. De auteur is Hilde Lobelle; in haar tekst volgt ze de schikking van het museum: geschiedenis van de stad en van de caritatieve instellingen, bouwgeschiedenis van Sint-Jan, het beheer, het leven in de ziekenzalen en de ziekenzorg, de apotheek en Hans Memling. De tekst en de vele afbeeldingen - waaronder talrijke details uit het hierboven genoemde schilderij van Beerblock - maken van deze aflevering een voortreffelijke inleiding op een bezoek aan het museum.

De bezoekersgids “Het Memlingmuseum - Sint-Janshospitaal Brugge” geschreven door Irene Smets, werd door Ludion te Gent uitgegeven n.a.v. de herinrichting van het museum. Na twee korte inleidende bijdragen maakt schrijfster een rondgang door de ziekenzalen waarbij de thematische opstelling de leidraad vormt: naam, bestuur, inkomsten, kloostergemeenschap, ziekenzorg, dood, met telkens een korte voorstelling van de bijzonderste kunstwerken die het onderwerp illustreren. Uitvoerig worden Hans Memling en de zes schilderijen van zijn hand behandeld (blz. 34-69). Daarna komen de twee zolders aan de beurt die nu voor het eerst voor het publiek toegankelijk zijn. Het broederklooster met zijn kloostergang, apotheek, voorgeden- en pastoorskamer besluit de rondgang. Op een summier grondplan wordt telkens aangeduid waar men zich bevindt. Deze handige en mooi geïllustreerde gids van 86 blz. is een aanrader voor iedereen die van zijn bezoek een passende herinnering wil behouden.

H. Memling, Triptiek van Johannes de Doper en Johannes de Evangelist (1479); detail: de stadskraan naast de Kraanrei. Brugge, Memlingmuseum – Sint-Janshospitaal (foto H. Maertens)

In het begin van dit jaar werd het Gruuthusemuseum in zijn vernieuwde opstelling heropend. Bij die gelegenheid schreef adjunct-conservator Stéphane Vandenberghe een beknopte bezoekersgids “Gruuthuse: een Brugs museum van toegepaste kunsten” (*Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, jg. 2002, nr. 1). Het is uiteraard onmogelijk in een aflevering van 44 blz. een volledig overzicht van het museum te geven. Er worden dan ook enkele belangrijke werken uit het museumbezit gelicht en besproken per soort (beeldhouwkunst, keramiek, glas, koper, enz.) of per locatie (keuken, wapen- en justitiezaal). Het zou toch wenselijk zijn dat de “Gids Gruuthusemuseum” (door V. Vermeersch) volledig herwerkt zou worden, uiteraard aangepast

aan de nieuwe inrichting. Het uiteindelijk doel blijven toch wetenschappelijke deelcatalogi, bijv. over de houten en stenen architectuurelementen die voor de Brugse (kunst)geschiedenis uitermate belangrijk zijn en ook voor restauraties hun nut hebben. Hopelijk krijgt de museumconservator tijd en gelegenheid om daarvan één en ander te realiseren.

Gruuthuse is eigenlijk meer dan een museum van/voor toegepaste kunsten. Het is het gotische patriciërshuis van Lodewijk van Gruuthuse dat op het einde van de 19de eeuw neogotisch werd ingericht. Wijlen onze voorzitter Antoon Viaene schreef in 1955 n.a.v. de overname van het museum door de stad in "zijn" *Biekorf* (blz. 127): "Gruuthuse wil weer een huis worden". Het zou echter niet gemakkelijk zijn kunst, oudheidkunde en geschiedenis uit verscheidene eeuwen in een harmonische samenhang te tonen en terzelfder tijd het begrip "huis" te bewaren. Ik vind het wel jammer dat men in de eerste zaal, de zg. erezaal, binnenkomt in een ruimte waar de zes vensters afgesloten zijn door vier wandtapijten. Ik verwacht hier één en ander te vernemen over Lodewijk van Gruuthuse en zijn 15de-eeuwse leefwereld (tijdgenoten, Bourgondisch Hof, bibliotheek). Hier verdienen de mooiste gotische kunstwerken een creplaats. Meteen ware dat een eerbetoon aan de man van wie het museum toch de naam draagt.

Een heel andere vraag is of het niet de moeite waard zou zijn de verslagboeken van de in 1865 opgerichte "Société archéologique de Bruges" met daarin de vele gegevens over de giften en aankopen van de kunstwerken in het museum, uit te geven.

Het was een niet onaardig idee om naar aanleiding van de 2002-tentoonstelling "De eeuw van Van Eyck" de beroemde tentoonstelling uit 1902 over de Vlaamse kunst uit de 15de en 16de eeuw in herinnering te brengen, zij het dan met te weinig voorbereidingstijd en met een niet erg inspirerende titel "Impact. 1902 revisted. Tentoonstelling van Oude Vlaamsche Kunst. Brugge 15 juni tot 15 september 1902". Brieven, druksels, foto's, kopieën van schilderijen van Vlaamse Primitieven (o.a. van de Brugse schilder Lionel Poupert), alsmede werk van Gustaaf Van de Woestijne en Valerius De Saedeleer vulden de zalen van de gelijkvloerse verdieping van het Arentshuis. De catalogus van de tentoonstelling werd opgesteld door Eva Tahon, Véronique de Boi, Benoit Kervyn de Volkaersbeke en Piet Boyens.

LES PRIMITIFS FLAMANDS à BRUGES

Exposition de 400 Tableaux de
VAN EYCK, VANDER WEYDEN, MEMLING
BOUTS, GERARD DAVID, METSYS
etc.

& d'Objets d'Art des XVe & XVIe Siècles

OUVERTE JUSQU'AU 15⁷bre 1902.

LITH. J.L. COFFART BRUXELLES

5 octobre

In het eerste hoofdstuk van de catalogus wordt in het kort gehandeld over de herontdekking van de Vlaamse Primitieven, over de tentoonstelling uit 1867 van schilderijen van de "ancienne école néerlandaise", ingericht door de Gilde de Saint Thomas et Saint Luc in de Hallen (met catalogus door James Weale) en tenslotte over het initiatief van Philippe Wytzman uit 1900 als aanloop naar de tentoonstelling uit 1902.

In het tweede hoofdstuk wordt de uitzonderlijke prestatie belicht van Henri Kervyn de Lettenhove door wiens doorzettingsvermogen de tentoonstelling - een privé onderneming! - tot een goed einde werd gebracht.

In het derde hoofdstuk wordt de tentoonstelling inhoudelijk bekeken en ook de nawerking ervan in het kort besproken.

In het laatste hoofdstuk wordt de invloed van de oude Vlaamse Meesters op de Latemse schildersschool onderzocht.

Er zijn verscheidene gedrukte bronnen betreffende de 1902-tentoonstelling. Er is vooreerst de officiële catalogus (door de onvermoeibare James Weale) die echter maar in de loop van de maand augustus verscheen en met de toeschrijvingen van de schilderijen aan de Meesters zoals die door de eigenaars werden opgegeven. Dit laatste was natuurlijk een goede zaak voor eigenaars die in de tentoonstelling een enige gelegenheid zagen om door een "goede" toeschrijving hun bezit financieel op te waarderen. Zo tellen we van Hans Memling een 40 catalogusnummers, waarvan 25 in privé-bezit. Nog vóór Weales werkstuk was een zeer kritische catalogus verschenen van de hand van Georges Hulin de Loo, professor aan de Gentse Rijksuniversiteit, die o.a. niet gebonden was door de opgegeven toeschrijvingen. Daarnaast is er ook nog het verslag van de 4de sectie "Primitifs Flamands" van het 16de Congrès archéologique et historique dat op 10-14 augustus 1902 te Brugge werd ingericht door onze eigen Société d'Emulation. Zoals blijkt uit de referaten en de discussies heeft ook op dit congres de toen 70-jarige Weale een belangrijke rol gespeeld. De druk van het verslag van de 4de sectie was voltooid op 2 september zodat de publicatie nog kon worden gebruikt bij een bezoek aan de tot 5 oktober verlengde tentoonstelling. Een niet te verwaarlozen bron vormen ook de besprekingen door gezaghebbende kunsthistorici in gespecialiseerde tijdschriften.

De rol van de doordrijvende Kervyn wordt geschetst aan de hand

van een unieke bron, namelijk de twee door hem samengestelde albums "Souvenirs de l'exposition des Primitifs Flamands". Tot onze verbazing wordt niet vermeld dat Kervyn zelf een uitvoerig gedrukt verslag over zijn werkzaamheden heeft gepubliceerd in onze *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 56 (1906), 181-213, 279-303, 409-431; 57 (1907), 44-62, 176-207. Naar eigen zeggen vond hij het aangewezen zijn artikel te laten verschijnen in het tijdschrift van de Société d'Emulation, o.m. omdat zijn vader Joseph er voorzitter (1886-1891) was van geweest. Hij eindigt zijn bijdrage met "Vive Bruges, vive la Flandre, vive les Primitifs Flamands!".

Zoals reeds vermeld, werd de tentonstelling niet door een openbaar bestuur ingericht, maar uiteraard waren er wel subsidies. Het ministerie van Landbouw en Schone Kunsten gaf 25.000 Fr, de stad Brugge 10.000 Fr, de provincie West-Vlaanderen 5000 Fr, de spoorweg van West-Vlaanderen 1500 Fr; daarenboven schonken 38 beschermheren elk 100 Fr. Zo hadden de organisatoren in totaal 45.300 Fr bijeengebracht. De door Camille Tulpinck opgemaakte begroting bedroeg 23.800 Fr - of zelfs minder - maar was "peu sérieux" volgens Kervyn die dacht dat de vroegere raming van Wytzman, namelijk 100.000 Fr, dichterbij de werkelijkheid zou komen. Uiteindelijk bedroegen de onkosten meer dan 160.000 Fr, maar financieel liep de onderneming goed af, mede door het inkomgeld van de meer dan 35.000 betalende bezoekers.

De weinige tijd waarover de inrichters van de kleine 2002-tentoonstelling beschikten, heeft ook sporen in de catalogus nagelaten. Naast enkele onjuiste data en namen, zijn er enkele fouten waarop hier toch mag worden gewezen.

Op p. 47 is de eerste tentoonstellings-affiche afgedrukt waarop vermeld staat dat de tentoonstelling zal plaats vinden in Gruuthuse en "au gouvernement"; afgebeeld zijn Gruuthuse en een gebouw met twee puntgevels waartussen een torentje. In het onderschrift bij de foto worden Gruuthuse en de Poortersloge als locaties vernoemd. Op p.48 lezen we echter: "Het eerste voorstel was het Museum van de Academie. Dat staat ook samen met het Gruuthusepaleis, waar de toegepaste kunst werd getoond, op de eerste affiche". En om het nog ingewikkelder te maken wordt in het nieuwe museumbulletin *musea @ brugge.be* van maart 2002, p.15, de franstalige prentkaart als eerste affiche afgebeeld.

De Moreeltriptiek van Hans Memling is niet afkomstig uit de Sint-Donaaskathedraal, zoals vermeld op p. 7, maar uit het Sint-Juliaansgasthuis waar het op een onbekende datum vanuit de Sint-Jacobskerk was terechtgekomen.

De lotgevallen tijdens de Eerste Wereldoorlog van de in 1902 tentoongestelde schilderijen uit Ieper en Nieuwpoort hebben de auteurs parten gespeeld. Op p. 50 lezen we: "De Eerste Wereldoorlog verwoestte de Westhoek. De Ieperse Sint-Martinuskerk en het Godshuis Belle waren bruikleengever aan de tentoonstelling. Niet alle kunstwerken waren in veiligheid gebracht voor de beschietingen van Ieper. Enkel het pronkstuk uit het Godshuis Belle, het eerste catalogusnummer van de tentoonstelling van 1902, is bewaard gebleven. De luiken uit het stadhuis van Nieuwpoort, die een renaissancestijl verdeling hadden door geschilderde gouden afboordingen in navolging van Lanceloot Blondeel, gingen eveneens verloren in het oorlogsgeweld." Fout! De twee schilderijen uit Belle (nrs.1 en 346) en de luiken met Adam en Eva uit Sint-Maartens (nr.389) zijn alle bewaard gebleven. Ze werden op 19 mei 1915, samen met andere kunstwerken vanuit de kelders van het Ieperse Karmelietenklooster waar ze in voorlopige veiligheid waren ondergebracht, vervoerd naar Loker en vandaar op 12 juni 1915 naar Parijs. Ze kregen er in het Petit Palais een plaats in de tentoonstelling van geredde kunstwerken uit de Belgische frontstreek (nrs.129-131). Ook het schilderij uit Nieuwpoort is veilig en wel naar het stadhuis aldaar teruggekeerd. De 'Pigmentdruck' op p. 49 toont een afbeelding van één van beide luiken, met de verkeerde vermelding dat het om taferelen uit het leven van de H. Augustinus gaat; in werkelijkheid worden scènes uit het leven van de kluisenaars Antonius en Paulus afgebeeld.

Uit het bovenstaande mag duidelijk zijn dat de tentoonstelling uit 1902 stof kan bieden voor nog meer wetenschappelijk onderzoek, met o.m.aandacht voor de lotgevallen van de vele schilderijen die toen in privé-bezit waren.

Honderd jaar na de bekende tentoonstelling uit 1902, richtte de stad Brugge opnieuw een tentoonstelling in waarop de Vlaamse Primitieven centraal stonden, zij het in een andere context dan een eeuw geleden. Sinds 1902 zijn er trouwens in Brugge nog andere tentoonstellingen geweest waarin de 15de-eeuwse Vlaamse schilderkunst

aan bod is gekomen: Hans Memling (1939, 1994), Gerard David (1949), Vlaamse Primitieven (1960), Anonieme Meesters (1969), Juan de Flandes (1985) e.a. De tentoonstelling uit 1902 viel samen met de laatste actieve jaren van de grote James Weale (1832-1917) die de officiële catalogus van de tentoonstelling maakte en in 1908 zijn groot werk over de gebroeders Van Eyck liet verschijnen. In die jaren kwam ook een nieuwe lichter kunsthistorici aan bod met Max Friedländer, Friedrich Winkler, Georges Hulin de Loo, die nu ook reeds geruime tijd zijn afgelost. Onderzoekscentra (o.m. het Nationaal Centrum voor de studie van de Vlaamse Primitieven, te Brussel) en nieuwe technieken hebben hun intrede gedaan, waardoor het onderzoek naar de wisselwerking tussen de verschillende kunstregio's beter onderbouwd is geworden. Het is die wederzijdse beïnvloeding tussen Noord en Zuid die het onderwerp was van de tentoonstelling "Jan van Eyck, de Vlaamse Primitieven en het Zuiden" waarin de eigen Vlaamse kunst geconfronteerd werd met kunstwerken die onder zijn invloed tot stand zijn gekomen in de landen rond de Middellandse zee. Naast de kwaliteit van de 15de-eeuwse Vlaamse kunst speelden ook andere factoren een belangrijke rol, niet in het minst de uitstraling en het mecenaat van het Bourgondische Hof, de rijke kooplieden en zakenlui die hier bij de voorname burgerij, in kerken en kloosters mooie kunstwerken zagen en gelijkwaardige wilden aankopen of bestellen om ze naar hun thuisland op te sturen. Anderzijds trokken ook Vlaamse kunstenaars naar het Zuiden waar hun kunst inheemse kunstenaars inspireerde en beïnvloedde en waar ze ook leerlingen opleidden. Deze wisselwerking kon op de tentoonstelling de visu bestatigd of afgewezen worden. Maar buiten de wetenschappelijke discussies over toeschrijvingen en invloeden, zal de gewone bezoeker dankbaar zijn voor de ontmoeting met zoveel meesterwerken van de internationale schilderkunst; alleen reeds van Jan van Eyck en zijn directe omgeving waren een twintigtal werken aanwezig. Aan het einde van de rondgang was de portrettenzaal indrukwekkend met schilderijen van Jan van Eyck, Petrus Christus, Rogier vander Weyden, Hans Memling, de uit het Maasland afkomstige Barthélemy d' Eyck, Nicolas Froment, Antonello de Messina e.a. Er was ook de unieke kans om Juan de Flandes' herenigd retabel van Miraflores te bewonderen (cat.116).

De basis van de tentoonstelling bestond uit schilderijen van het

Groeningemuseum van wie o.m. een eventuele beïnvloeding werd nagegaan; dit gebeurde aan de hand van enkele themata, bijv. Maria en Kind, de Dood van Maria, de H. Hiëronymus.

In het bij de tentoonstelling horende boek "De eeuw van Van Eyck. De Vlaamse Primitieven en het Zuiden. 1430-1530" dat onder redactie van Till-Holger Borchert, curator van de tentoonstelling, bij Ludion te Gent verscheen, beslaat de eigenlijke catalogus met 131 nrs. maar de blz. 227-271 en nemen de zestien inleidende bijdragen de hoofdmoot van het boek in. Ze behandelen o.m. het atelier van Jan van Eyck, de uitwisseling met Frankrijk, Italië, Spanje en Portugal, het Habsburgse Huis, het landschap, de olieverfschilderkunst. Het zijn belangwekkende studies die ook een weergave zijn van de grote vooruitgang die de kunstgeschiedenis in de laatste decennia heeft gemaakt en aantonen hoe elk gewest eigen accenten heeft gelegd bij het verwerken van de Vlaamse kunst.

In de eigenlijke catalogus beslaat elke notitie meestal één kolom, vergezeld van een kleine afbeelding. Door de notities beknopt te houden wilde men vermijden dat ze enkel door specialisten zouden worden gelezen; zoals de verantwoordelijke conservatoren op blz. 7 schrijven, wilde men een boek "zonder de duizelingwekkende last van wetenschappelijk vertoon die in sommige catalogi de bovenhand heeft". Maar daarom hoeven bijv. de cat. nrs. 1 en 2 nog niet zo verwonderlijk weinig informatie te bevatten. In tegenstelling met de tentoonstelling zijn de notities hier niet thematisch maar per schilder gegroepeerd. Opmerkelijk, en ongewoon in een wetenschappelijke catalogus en niet na te volgen, is het ontbreken van de naam van de auteur onder de notities. In de opgave van de literatuur is men soms nogal willekeurig tewerkgegaan en is men niet goed op de hoogte van de lokale geschiedschrijving. Enkele opmerkingen mogen hier volgen.

Cat. 13. We zien maar weinig gelijkenis tussen het "Sterfbed van Maria", 1460-1465 (cat. 13) door Petrus Christus, met het schilderij met hetzelfde onderwerp, cat. 40, door een navolger van H. van der Goes (ca. 1480-1490), noch met cat. 110 van B. Bermejo uit 1460-1465.

Cat. 18. Alhoewel dr. E. Dhanens in haar standaardwerk over de gebroeders van Eyck het portret van de man met de blauwe kaproen toeschrijft aan een van Eyck-navolger (blz. 369, 372), wordt het schilderij nu, na restauratie, toch meestal op naam van Jan van Eyck gezet.

Cat.26. Het opschrift op Jan van Eycks "Madonna bij de fontein" is niet correct weergegeven.

Cat. 28-29. In deze *Handelingen* van 2001 wordt op blz. 174-176 de relatie van Jan van Eycks "Franciscus" met Anselm Adornes behandeld.

Cat. 38. Het schilderij "De H. Lucas" wordt door dr. E. Dhanens in haar boek over H. van der Goes (blz.128) o.i. terecht niet als een werk van Van der Goes aangezien, maar als een kopie naar hem van ca. 1500.

Cat. 39. Het vraagteken bij de herkomst uit de Duinenabdij van H. van der Goes' "Dood van Maria" mag gerust worden weggelaten. Cfr. de vermelding in de inventaris van de Ecole Centrale op 14 juni 1798 (deze *Handelingen* 1982, blz. 84).

Cat. 43. Van het in 1961 in Parijs aangekochte portret van Lodewijk van Gruuthuse wordt als herkomst de Brugse verzameling van A. van den Bogaerde vermeld. Dr. A. Janssens de Bisthoven heeft in deze *Handelingen* 1952, blz.159, als eerste de Meester van de Vorstenportretten als schilder van het portret voorgesteld. Dr. D. De Vos heeft in de in 1979 verschenen catalogus van de 15de en 16de-eeuwse schilderkunst in het Groeningemuseum (blz. 156-157) een vraagteken achter de naam van de anonieme meester geplaatst. Hij noteert ook dat de afkomst uit de verzameling Van den Bogaerde (veiling 1866, nr. 456) een "open mogelijkheid blijft".

Cat. 122. In het stadsgezicht heeft de Meester van Portillo zich ongetwijfeld geïnspireerd op het belfort en de toren van de O.-L.-Vrouwekerk te Brugge. Misschien had hij het stadsgezicht gezien op een Vlaams schilderij in Spanje, bijv. "De H. Nicolas" van de Meester van de Sint-Lucialegende?

Naast het hierboven besproken boek was er ook een klein educatief boekwerk "De eeuw van Jan van Eyck" (Uitgeverij Ludion te Gent) geschreven door Fieke Tissink, dat in enkele hoofdstukjes - over Jan van Eyck, de andere grote Vlaamse Primitieven, Vlaamse invloed in Italië en Spanje, het landschap - de tentoonstelling ontleedt en met mooie kleurafbeeldingen verrijkt, waarbij ook enkele onderwerpen met elkaar worden vergeleken.

De tentoonstelling "HANZE @ M€DICI. Brugge, wisselmarkt van Europese culturen" werd gespreid over verscheidene historische

gebouwen, waarbij het wandelparcours het oude handelskwartier doorliep. De gebouwen waren uitgekozen wegens hun oorspronkelijke functie die nauw verband had met het onderwerp, nl. de commerciële en financiële betekenis van het laatmiddeleeuwse Brugge, met bijzondere aandacht voor de invloed van de vreemdelingen op de plaatselijke samenleving. Brugge nam toen immers een uitzonderlijke positie in, gelegen als het was tussen het handelsgebied van de Hanze en de wereld rond de Middellandse Zee, in het bijzonder Italië en Spanje. Aan de uitverkoren gebouwen werd in de tentoonstelling maar heel weinig aandacht besteed, zelfs in de bibliografie wordt niets vermeld over de Waterhalle, de Poortersloge, het Hof Bladelin en de Genuese Loge. (Zo werd als nr. 6 in Bladelin een schaal met het Medici-wapen getoond, maar in de tentoonstelling werd nergens verwezen naar het wapen en het embleem van de Medici die in het huis zelf te zien zijn).

In de drie historische gebouwen toonde de tentoonstelling telkens bepaalde aspecten van het economische succesverhaal van Brugge (met ook de verwijzing naar de band tussen geld en kunst). De organisatoren hadden dus niet de bedoeling een geschiedenis te schrijven van handel en financiën - met de bijhorende politieke en sociale conflicten - tussen 1200 en 1500.

In de Poortersloge - de vergaderplaats van de hogere burgerij - waar het maximum uit de erg beperkte ruimte werd gehaald, werd het handelsleven in de stad getoond. In de Genuese Loge (Saaihalle) kon de tentoonstelling beschikken over de kelder en de bovenverdieping. In de bovenzaal kwamen de vreemde handelsnaties en hun huizen aan bod, met bijzondere aandacht voor de Hanze. De kelder was de meest schilderachtige locatie en was gedeeltelijk ingericht als een stapelplaats voor alle soorten koopwaar. Kleine kunstwerken werden er ingenieus getoond naast afbeeldingen van gelijkwaardige objecten. In het huis van Bladelin, in 1466-1497 bankfiliaal van de Medici, werd de wereld van de geldhandel opgeroepen.

Het was een uitdaging voor het wetenschappelijk comité onder leiding van dr. André Vandewalle, Hoofdarchivaris Stad Brugge, dit alles op een levendige en creatieve wijze te laten zien aan een publiek dat altijd met grote belangstelling kijkt naar alles wat over Brugge getoond en geschreven wordt. Het gestelde doel werd bereikt, maar soms primeerden het pittoreske en het ludieke (doorkijkjes, achter-

grondgeluiden, munten en wisselbrieven op de grond) op de kennis-overdracht en was de leesbaarheid van de teksten en de identificatie van de voorwerpen niet altijd even goed.

Een tentoonstelling kent maar een kort leven en is dikwijls na enkele weken reeds vergeten. Wat blijft zijn de wetenschappelijke publicaties. Het boek "Hanzekooplui en Medicibankiers. Brugge, wisselmarkt van Europese culturen" (Stichting Kunstboek, Oostkamp) kwam tot stand o.l.v. A. Vandewalle. Zeventien auteurs hebben uitstekende inleidende bijdragen geschreven over de onderwerpen die in de tentoonstelling aan bod kwamen en waarin ze de laatste stand van het onderzoek samenvatten. Daarvan vernoemen we o.m. de Hanze en haar kooplieden, de vreemde naties te Brugge, de handelsgoederen, de Bourgondische hertogen, cultuur, kunst en religie. Na deze artikels die de blz. 11-165 innemen, volgt op blz. 166-174 een beknopte cataloguslijst van de getoonde voorwerpen en documenten. Volgens de inleiding "verzekert dit overzicht dat de samenstelling van de tentoonstelling voor de toekomst vastgelegd blijft" (blz.6). Een catalogus van een tentoonstelling-met-ambitie zou o.i. de lat hoger mogen leggen en een naslag- en studiewerk moeten zijn waarin het geëxposeerde vakkundig beschreven wordt en vergezeld is van de nodige bibliografie. Als goed voorbeeld van een dergelijke catalogus van een historische tentoonstelling mag o.i. worden verwezen naar de publicaties van de grote Hanze-tentoonstelling in Hamburg in 1989 en - dichter bij huis - naar de catalogus van de tentoonstelling over het Brugse Sint-Janshospitaal in 1976.

Van de eind-15de-eeuwse portretten van P. Baroncelli en echtgenote M. Bonciani die ook op de tentoonstelling "Het portret in de Oude Nederlanden" (Brugge, 1953, cat.18-19) aanwezig waren, zou men zowel historisch als kunsthistorisch iets meer verwachten dan een simpele vermelding. Tot overmaat van ramp zijn de twee panelen op blz. 143 van het boek omgekeerd afgedrukt.

Naast het grote boek was er voor het publiek ook een bezoekersgids beschikbaar, getiteld " HANZE @ MÈDICI ", geschreven door de bezieler van de tentoonstelling dr. A. Vandewalle. Het mooi geïllustreerde boek maakte de bezoekers wegwijs naar en in de tentoonstellingslocaliteiten en blijft een mooie herinnering aan de Hanze-Medicitentoonstelling. Twee kleine opmerkingen. De zg. "Italiaans aandoende binnenkoer" van het Hof Bladelin kan niet het oudste

voorbeeld van renaissance-architectuur in Brugge (blz. 31) worden genoemd; het is een gotisch gebouw. Op blz. 27 is een vaas van Spaans-Moors aardewerk afgebeeld, die echter als Italiaans wordt voorgesteld. Dit goudluster-aardewerk uit Valencia was o.m. in Italië bij Florentijnse en Siënese families erg in trek en werd ook veel naar de Nederlanden uigevoerd. Aan dit "valenschwerc" en Vlaanderen heeft wijlen onze voorzitter Antoon Viaene een artikel gewijd in *Biekerf*, jg.1970

De derde grote tentoonstelling "Besloten wereld, open boeken", hoofdzakelijk gewijd aan de rijke middeleeuwse boekenschat van de Vlaamse cisterciënserabdijen Ten Duinen, Ter Doest, Clairmarais en Spermalie vond plaats in de vroegere Duinenabdij te Brugge waar sinds 1833 het Groot Seminarie is gehuisvest. De handschriften lagen in de refter uitgestald in drie rijen platte kasten; ze lagen dikwijls (te) dicht bij elkaar, alhoewel de identificatie dan weer plaatselijk gegroepeerd was. De indeling van de tentoonstelling was opgevat volgens de elf rubrieken die Carolus de Visch, bibliothecaris van de Duinenabdij indertijd in zijn systematische catalogus ten dienste van de monniken had aangenomen: te beginnen met de bijbel en de bijhorende commentaren, en verder doorgaand over de kerkvaders, recht, geschiedenis e.d. tot aan het Humanisme. De inhoud van de handschriften was het criterium, minder de esthetische kwaliteiten. Dit komt dan ook tot uiting in de catalogus waarin de miniaturen kunsthistorisch minder aandacht krijgen. Overigens is de catalogus een blijvend studieboek; inleidende artikels behandelen zowel het gebouwencomplex en zijn kunstpatrimonium als de eigenlijke tentoonstelling. Van deze bijdragen vermelden we hier o.m. deze van Noël Geirnaert en Ludo Vandamme "Cisterciënzerbibliotheken in het middeleeuwse Vlaanderen: handschriften uit de abdijen Ten Duinen, Ter Doest en Clairmarais" (blz. 57-76). I.v.m. de grisaille portretgalerij van de abten en de Vlaamse graven missen we een verwijzing naar het artikel van onze ere-voorzitter kanunnik B. Janssens de Bisthoven in het boek "De Duinenabdij en het Grootseminarie te Brugge" (red.A. Denaux en E. Vanden Berghe, Tielt, 1984), blz. 287-335.

Als men de notities over de handschriften vergelijkt met de catalogi van de Brugse handschrifttentoonstellingen uit 1927 en 1981 stelt men vast dat ze elkaar aanvullen en dat ze alle drie een eigen

waarde hebben. (Vergelijk bijv. de korte nota cat. 3 over de bijbel van Ter Doest met de twee bladzijden in de catalogus uit 1981, nr. 79, blz. 171-173). In deze laatste catalogus komen uiteraard ook handschriften uit Ten Duinen en Ter Doest aan bod, o.m. in een bijdrage van pater Nicolas Huyghebaert OSB over de bibliotheek van deze twee abdijen (blz.61-71), van Noël Geirnaert over de bibliotheek van de Duinenabt Jan Crabbe (blz. 176-180) en in talrijke notities. In de tweedelige catalogus uit 1927 waarvan de inleiding en alle notities werden gemaakt door leden van onze Société d' Emulation, worden van elk handschrift alle miniaturen opgesomd.

Een vergelijking van de drie catalogi laat overtuigend zien dat de illustraties alsmaar belangrijker worden; de kleurafbeeldingen bij de inleidende artikels zijn ronduit schitterend, terwijl ze bij de notities wat klein zijn uitgevallen. Terloops gezegd, vinden we de afbeelding op de affiche en op de catalogi - de mensetende cycloop, cat 45 - een beetje wansmakelijk en weinig zeggend over de geestelijke inhoud van de tentoonstelling.

Naast de hierboven vermelde catalogus gaf de uitgeverij Lannoo een minder omvangrijke bezoekersgids uit met kortere bijdragen door de auteurs van de grote catalogus, en met even mooie illustraties.

Terugblikkend op de drie tentoonstellingen zijn we van mening dat ze naast de esthetische en wetenschappelijke voldoening die ze de bezoekers - en de samenstellers!- hebben bezorgd, ook aan de basis liggen van drie boekdelen die voor de geschiedenis van Brugge van essentieel belang zullen blijven. Dat twee boeken onder redactie van onze bestuursleden André Vandewalle en Ludo Vandamme tot stand kwamen, vervult ons met fierheid.

Luc Devliegher

Guldensporenherdenkingen te Kortrijk, Brugge en Aardenburg.- In de herbouwde kapel van de Groeningeabdij te Kortrijk werden van 27 juni tot 14 juli de Kortrijkse Guldensporenherdenkingen uit de 20ste eeuw herdacht met een overvloedig gedocumenteerde tentoonstelling "Er weze feest", met foto's, tekeningen, aanplakbrieven, persknipsels e.d., voornamelijk afkomstig uit de verzameling van

de Stedelijke Bibliotheek. De stoet uit 1902-1903 werd ontworpen door kanunnik Ad. Duclos die in 1887 in Brugge de stoet voor de inhuldiging van het standbeeld van Breydel en de Coninck had ingericht. Ook andere Kortrijkse 1302-monumenten kwamen op de tentoonstelling aan bod: het in 1906 onthulde Groeningemonument van G. Devreese (in 1902 was reeds een proefbeeld opgesteld) en de in 1909 ingehuldigde zegepoort van architect J. Viérin. In 1952, alweer een halve eeuw geleden, werd nog een Guldensporenspeel uitgevoerd en ging een stoet uit (tekening Jos Speybrouck). Bij "Er weze feest" werd eveneens een korte film "1302, de slag" vertoond, waarvan het scenario met de hulp van de Stedelijke Musea werd uitgewerkt. Op een moderne wijze werd met figuranten te velde en computeranimatie een geslaagd beeld van de beroemde slag gegeven.

Op 11 juli werd in de H. Katarinakapel van de Kortrijkse O.-L.-Vrouwewerk het boek van Ph. Despriet "Kortrijk 1302. De koninklijke dwangburcht" voorgesteld. Een betere plaats kon voor de presentatie niet worden gevonden aangezien de kerk gelegen is in de voorburch van het koninklijk kasteel dat tijdens de Groeningeslag door de Ieperse milities werd bewaakt teneinde een uitval van het Franse kasteelgarnizoen te verhinderen.

In het herdenkingsjaar van 1302 zou Brugge - toch de belangrijkste medespeler in het gebeuren - door afwezigheid hebben geschitterd, ware het niet dat de Stadsbibliotheek een kleine tentoonstelling "Guldensporenslag 1302-2002" had ineengestoken. De oudste documenten die werden getoond, waren de 16de-eeuwse kronieken van Jacob de Meyere en Nicolas Despars. 18de-eeuwse herinneringen aan de Guldensporenslag leest men in de nieuwjaarswens van het Brugse ambacht der beenhouwers (1788) en in het gedicht van P. Beaucourt de Noortvelde "Troja Belgica" (1794). Met boeken, brochures, affiches en programma's werden de feesten en herdenkingen uit de 19de eeuw geïllustreerd. In de stoet uit 1853 n.a.v. het huwelijk van prins Leopold en Marie-Henriette stapten Breydel en de Coninck, Willem van Gulik, Jan van Namen, Klauwaarts e.a. op. Enkele jaren later deed de geplande oprichting van het monument van Breydel en de Coninck ook de politieke passies naar boven komen zoals blijkt uit de oprichting in 1867 van een liberale Breydelcommissie, gevolgd in 1886 van een stedelijke commissie. Het programma van de Breydelstoet uit 1887 leert ons dat er 11 groepen en 1302 persona-

ges waren. Verder ging de aandacht naar Duclos, de ontwerper van de stoet uit 1887 en schrijver van "Onze Helden van 1302" (1880, 2de ed. 1902). Uiteraard werd H. Conscience met zijn "Leeuw van Vlaanderen" (1ste ed. in 3 delen 1838, 2de ed. 1843) niet vergeten.

Het was een beetje onverwacht dat ook het Zeeuws-Vlaamse Aardenburg de slag aan de Groeningebeeck heeft herdacht. Dat gebeurde niet enkel met de tentoonstelling "Een woensdag in 1302. Het Brugse Oost-Vrije en de Guldensporenslag" in het Gemeentelijk Archeologisch Museum (7 juli-30 september). Er was op 6 juli een plechtige zitting in de Doopsgezinde kerk 't Lam en de opvoering van een klein historiespel "De sporen verdiend" (van J. van Rijthoven) aan de Kaaipoort en aan de Sint-Bavokerk, met speciale aandacht voor de plaatselijke ridder Bangelin die enkele malen in de Brugse stadsrekeningen en bij Lodewijk van Velthem wordt vernoemd. In de vermelde tentoonstelling werden de gebeurtenissen rond 1302 voorgesteld en toegelicht aan de hand van archivalia (o.a. uit de archieven van Aardenburg, Brugge en Gent), kaarten en plannen (door Ph. Despriët), boeken en archeologica.

Wandelgidsen over Brugge. - In 2002 zagen nog maar eens talrijke boeken over Brugge het licht. Naast de uitgaven rond de drie grote tentoonstellingen, behoren de architectuurgids "Brugge op zijn kant. Geïllustreerde wandelgids in 100 verhalen" (door B. Beernaert, J. D'hondt, B. Schotte en L. Vandamme) en de verkorte, tot het centrum van de stad beperkte uitgave "Geïllustreerde wandelgids met 30 verhalen uit de oude stad" (zelfde auteurs) ongetwijfeld tot de best geslaagde. Ze brengen niet enkel veel nieuw materiaal aan - met o.a. de geschiedenis achter de gevel - maar ze brengen het op een leesbare manier... en de gids kan op de wandeling gemakkelijk worden meegenomen.

De grote gids is gegroepeerd rond vier themata waarin telkens 25 huizen aan bod komen. "Middeleeuws Brugge" laat de lezer kennis maken met middeleeuwse huizen waarin o.m. 13de-eeuwse fragmenten aan het licht zijn gekomen. In "De schaduwkant van Brugge" wordt verhaald over gerecht en misdaden, over rare histories en legenden. Het onderwerp "Brugge, stad vol boeken" hoeft geen nadere uitleg en gaat over drukkers, boeken, boekhandels en bibliotheken.

Evenmin veel uitleg is er nodig bij het laatste onderwerp "Brugge aan tafel". Het gaat van middeleeuwse herbergen over brouwerijen en eethuizen tot de frietkramen op de Markt die in Brugge gelukkig nog niet geëvolueerd zijn tot mini-restaurantjes, zoals dit reeds op verscheidene plaatsen is gebeurd. Beide gidsen werden uitgegeven door de Stichting Kunstboek in Oostkamp.

Bij Lannoo verscheen een andere soort wandelgids: Livia Snauwaert "Gids voor architectuur in Brugge" (met op blz. 11-27 een inleiding door Luc Devliegher "Architectuur in Brugge: hoogten en laagten"). In deze gids worden 503 gebouwen in het kort beschreven.

Vroeger museum, nu schatkamer. - Op 4 oktober werd de heringerichte schatkamer van de Sint-Salvatorskathedraal ingehuldigd. Na de grondige restauratie van de neogotische kamers, worden de kunstwerken uit de Brugse kathedraal nu in een nieuwe opstelling getoond die deze werken nu veel meer tot hun recht laten komen. Door de Provincie West-Vlaanderen werden kosten noch moeite gespaard om esthetische en technische eisen i.v.m. bewaring en veiligheid met elkaar te verzoenen. Toch staat de architectuur een goede opstelling van sommige kunstwerken in de weg, o.m. voor de koperen grafplaten die in de benepen kloostergang bezwaarlijk tot hun recht komen. Mettertijd zal men er hopelijks toch eens over willen nadenken om het binnenkoertje met een beglazing te overdekken en met de pandgang in verbinding te stellen.

De Brugse stadskraan. - In de loop van de 13de eeuw was Brugge uitgegroeid tot een centrum van de wereldhandel. Door de stijgende trafiek op het Zwin richting Brugge was het nodig geworden in de stad een houten kraan met vaste standplaats te bouwen.

Uit de stadsrekeningen, door R. Degryse geanalyseerd, weten we dat de eerste stadskraan in 1288 aan de Reie op de Markt stond. Kort daarop moest hij plaats maken voor de nieuwe Waterhalle, één van de zeven wonderen van de stad. Zo kwam de kraan in 1292 aan het Kraanreitje op de Kraanplaats te staan, waar hij in 1293 definitief in werking was. De kraan had regelmatig herstellingen nodig. In 1344 was de open kraan meer dan een halve eeuw oud en werd dan voor-

zien van een planken bekleding zodat een kraanhuis tot stand kwam. De timmerman Jan Zwin had de leiding en de stad betaalde 129-2-4 lb. par. In 1351 was er terug een herstelling, nl. een geelkoperen plaat met buis waarin de kraan rond zijn as kon draaien. Tien jaar later moest opnieuw hersteld worden, ditmaal aan het houtwerk (o.a. aan de hals). Heel wat herstellingen volgden elkaar op. In 1434 was de kraan tot op de draad versleten en de stad liet dan maar een nieuwe kraan bouwen die ook alweer geregeld herstellingen nodig had, o.m. in 1457-1458. In 1580-1582 werd deze kraan op zijn beurt vervangen door een nieuwe constructie die bijna twee eeuwen bleef meegaan en pas in 1767 werd afgebroken.

Het is de kraan uit 1434 die te zien is op een miniatuur (ca. 1515) van Simon Bening uit Gent, die nu door het V.T.I. Brugge werd nabouwd. De kraan werd echter niet volledig exact nagemaakt; dit was trouwens niet mogelijk om volgende redenen.

1. Hij staat niet op de plaats waar hij moest gestaan hebben, nl. het Kraanplein.

2. Op het Jan van Eyckplein waar de kopie nu staat, loopt de Reie onder het plein en mocht daar geen put worden gemaakt voor het ingraven van het kruis van de staak. Daardoor kwam het zwaartepunt hoger te liggen en werd de staak ingekort. De hoek van de hals is kleiner. De bovenpunt van de hals staat op 8,50 m hoogte i.p.v. ca. 11 m.

3. Vier blokken beton van elk ca. 700 kg moeten de kraan in evenwicht houden bij stormweer.

4. Voor de houtverbindingen werden geen toognagels gebruikt.

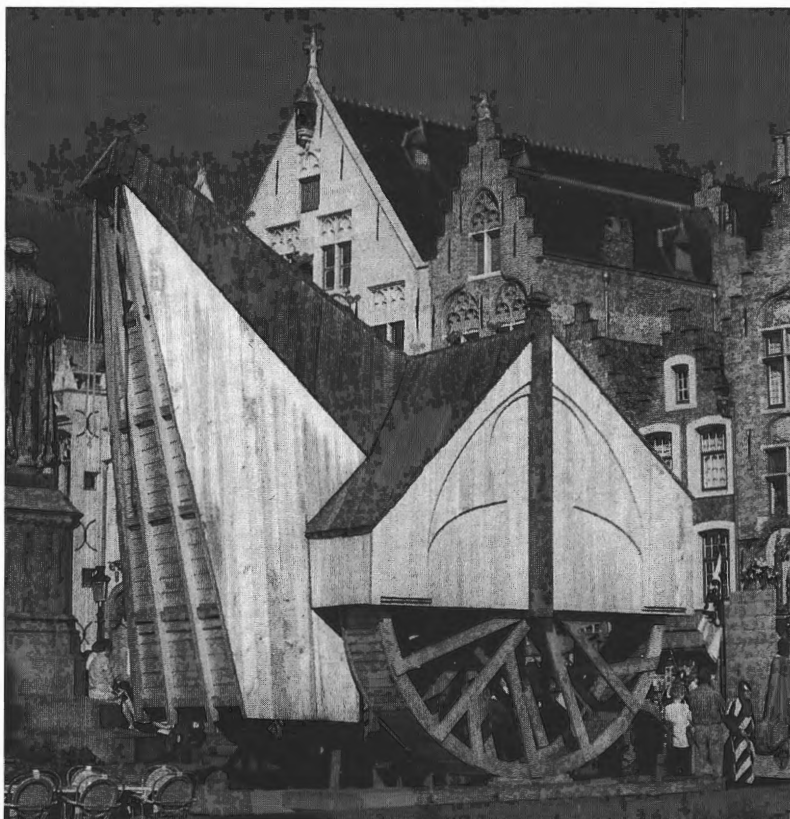
5. In de tredwielen zijn geen treden.

6. De bovenste kraanvogel werd ten onrechte niet groter dan de andere vogels gemaakt.

Tot slot nog enkele technische gegevens: hoogte: 8,50 m, breedte: 6 m, wielen $\varnothing$: 4 m, gewicht: ca. 5 ton, hijskracht: ca. 1 ton, houtsoorten: eik, populier, den.

Lit. R. Degryse, De oudste houten kranen in de Vlaamse en andere havens in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 128 (1991), blz. 5-46, 153-180; A. Vandewalle, De Stadskraan, in *Hanzekooplui en Medicibankiers*, Brugge, 2002, blz. 25; K. Broes, De tredmolen. Een onderbelichte molensoort, in *Molenecho's*, 30 (2002), blz. 116-183.

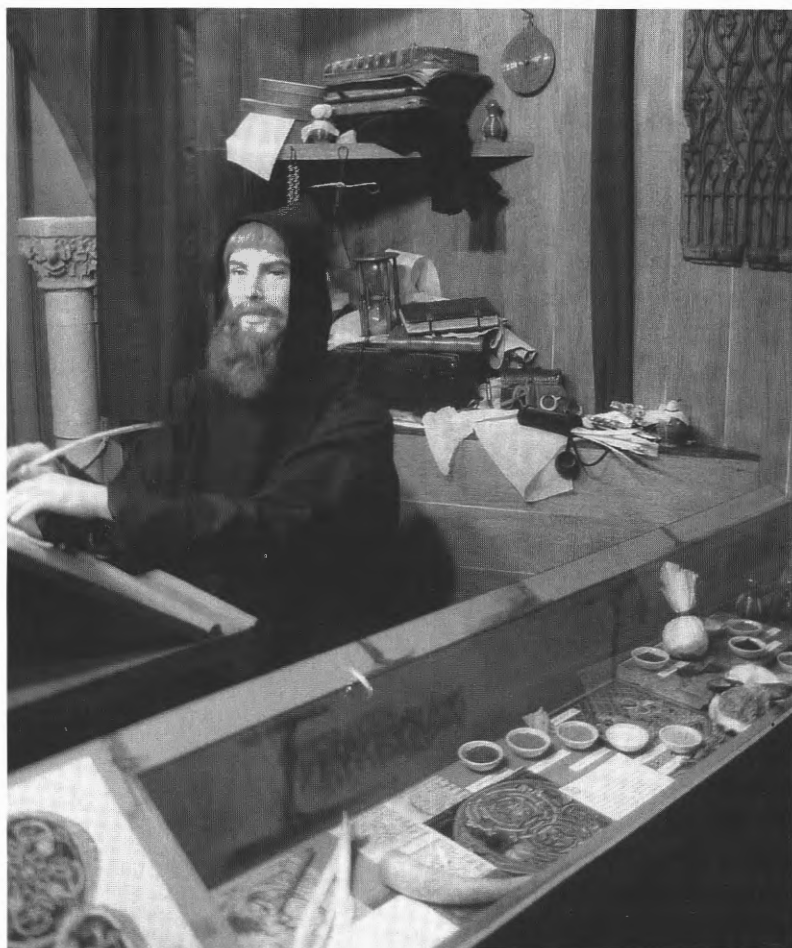
Fons Hillewaert

De nieuwe kraan op het Jan van Eyckplein, op 15 augustus tijdens de Blindekensprocessie (foto L. Devliegher)

Oudenburg-Brugge.- In het kader van “Brugge 2002” ging de stad Oudenburg op zoek naar zijn relatie met Brugge. En er bleken heelwat raakpunten te bestaan, althans in het verleden. Vanuit het 3de-eeuwse Romeinse castellum Oudenburg liep een weg naar Aardenburg over Brugge. Met de stenen van de Romeinse vesting werd te Brugge in de 10de eeuw een burcht gebouwd. In 1437 werd Raphaël de Mercatellis als bastaardzoon van hertog Filips de Goede geboren; hij was van 1463 tot 1478 abt van de benediktijner Sint-Pietersabdij te Oudenburg, verbleef veel te Brugge en staat bekend als groot liefhebber van geïllustreerde handschriften. In “zijn” zaal werd een klein, met kunstwerken aangekleed scriptorium gereconstrueerd

waarbij o.m. leerrijke uitleg werd gegeven over het schrijven, het schrijfmateriaal, de verfstoffen. Dit is een na te volgen voorbeeld want inrichters van tentoonstellingen vergeten maar al te dikwijls dat de gewone belangstellende bezoeker weinig afweet van de technische aspecten van een kunstwerk. Voor de paneelschilderkunst kreeg men dit jaar een goede technische inleiding op de tentoonstelling "De firma Bruegel" te Brussel en in de vernieuwde opstelling van de middeleeuwse kunst in het Brusselse Jubelparkmuseum werd een zaaltje gewijd aan het maken van beschilderde Brabantse retabels.

Monnik in zijn scriptorium

Terug naar Oudenburg. In zaal 3 kwamen ook nog aan bod: de abdij van Steenbrugge - opvolger van de Oudenburgse abdij - en de H. Arnoldus (patroon van de bierbrouwers), waarvan de relieken te Oudenburg worden bewaard. Verder werd aandacht besteed aan Oudenburg als centrum van de Middeleeuwse draperie (garen, lijnwaad), aan het in 1624 voltooide kanaal Oostende-Gent, aan de Ieperleet die in 1634-1641 naar Duinkerke werd doorgetrokken en natuurlijk ook aan de barge, het beurtschip waarover reizigers uit die tijd met zoveel lof spraken. De tentoonstelling eindigde in mineur met de 20ste eeuw waarover men niets belangrijks wist te vertellen.

J.-L. Meulemeester heeft een boeiende tentoonstelling samengesteld, met duidelijke en niet te lange inleidende teksten en leesbare bijschriften. Dit zijn zaken die men als normaal voor een tentoonstelling mag veronderstellen, maar die nog te dikwijls ontbreken op grote tentoonstellingen.

Getijdenboek van Tavernier. - In de Nassaukapel van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel had van 27 september tot 20 november een kleine tentoonstelling plaats n.a.v. de aankoop in 2001 van het *Getijdenboek van Tavernier* door de Koning Boudewijnstichting en het in bewaring geven ervan aan de Koninklijke Bibliotheek (Ms.IV 1290). Verscheidene elementen in het hs. wijzen er op dat hertog Filips de Goede het heel waarschijnlijk voor zichzelf heeft besteld. De miniaturen zijn van de hand van de uit Oudenaarde afkomstige Jan Tavernier en van Loyset Liédet uit Hesdin die in 1468-1479 in Brugge werkzaam was. De lederen boekband - versierd met afdrukken van paneelstempels - werd gemaakt door Antonius van Gavere (†1505) uit Brugge die o.m. ook werkte voor Jan Crabbe, abt van de Duinenabdij.

Oostendse Compagnie (1722-1735). - Van 24 mei tot 29 september had in de Venetiaanse Gaanderijen te Oostende een belangwekkende tentoonstelling plaats over de Oostendse Compagnie. Vanaf 1715 vaarden Zuid-Nederlandse particuliere reders naar Azië, maar om de krachten te bundelen werd in 1722 de "Generale Keizerlijke Indische Compagnie" - beter bekend als de Oostendse

Compagnie - opgericht, met monopolie voor de organisatie van de Oost-Indiëvaart. In 1724 vaarden de eerste Compagnieschepen naar de Oost vanuit Oostende, die na de verovering van Duinkerke door de Fransen, de enige koopvaardijhaven was in de Zuidelijke Nederlanden, weliswaar met beperkte toegankelijkheid door de aanwezigheid van zandbanken vóór de ondiepe havengeul. Specerijen (o.a. peper), zijde, porselein, maar vooral thee (voor de helft door de Noordelijke Nederlanden opgekocht) waren de belangrijkste ingevoerde producten.

De tentoonstelling toonde op een aantrekkelijke en didactisch goed onderbouwde wijze de Oost-Indiëhandel en alles wat er mee te maken had. Documenten (i.v.m. de voorbereiding van de reis, het aanwerven van de bemanning, dagboeken, verkooplijsten), kaarten, scheepsmodellen, kunstwerken, voorwerpen uit het dagelijks leven illustreerden het verhaal van de Compagnie die in 1735 een vroegtijdig einde kende. Het Zeeuws Maritiem Museum in Vlissingen leende veel materiaal uit dat afkomstig was van het in 1735 gezonken VOC-schip “t Vliegend Hart”. Uit het Brugse Groeningemuseum kwam het schilderij voorstellend de familie Guillaume de Brouwer. Deze was als kapitein eerst in dienst van de Oostendse Compagnie en daarna bij de Deense Aziatische Compagnie; in 1738 was hij terug in Oostende en richtte ca. 1750 een handelskantoor op in Brugge. Er was ook een reconstructie te zien van een klein 18de-eeuws salon met theetafel, stoelen, hoekkast met porselein. Opmerkelijk was een bord in Chinees porselein van ca. 1750 met het wapen van Vlaanderen (Museum te Groningen).

N.a.v. deze tentoonstelling verscheen bij Ludion te Gent een boek van prof. dr. Jan Parmentier “Oostende & Co. Het verhaal van de Zuid-Nederlandse Oost-Indiëvaart 1715-1735” dat een belangwekkend overzicht geeft van deze Oostendse Oost-Indiëhandel.

400 jaar VOC. - In 2002 vierde Nederland de oprichting in 1602 van de “Verenigde Oost-Indische Compagnie” (VOC) met tentoonstellingen, publicaties en VOC-routes. De (in 1798 opgeheven) VOC - in die tijd de grootste handelonderneming ter wereld - bezat meer dan honderd schepen, zes VOC-kamers in Nederland (waaronder Middelburg) en talrijke kantoren in Azië. Ter opluistering van de

herdenking was in verscheidene Nederlandse havens de replica te zien van het VOC-jacht "Duyfken" dat in 1997-1999 in Australië werd gebouwd. De "Duyfken" was een klein, snel verkenningsschip dat na twee Azië-reizen in 1608 op het Nederlands-Indische eiland Ternate werd gesloopt. Terloops kan hier worden vermeld dat op de Batavia-werf te Lelystad de indrukwekkende replica (1985-1995) te bewonderen is van het meer dan 55m-lange VOC-schip "Batavia" dat op zijn eerste reis in 1629 vergaan is bij de Australische kust.

Werkten mee aan deze jaargang

- Koen Calis, p.a. Stedelijke Bibliotheek "De Biekerf", Brugge.
Michel Cloet, Bergstraat 111, 3010 Kessel-Lo.
Joris de Sutter, Vrijheidsstraat 107, 8310 Assebroek.
Luc Devliegher, Ten Hove 17, 8200 Brugge.
Aleid Hemeryck, Vuldersstraat 103, 8000 Brugge.
Jozef Huyghebaert, Burgstraat 42, 9070 Destelbergen.
Véronique Lambert, p.a. Universiteit Gent, Blandijnberg 2,
9000 Gent.
Griet Maréchal, Visserij 11, 9000 Gent.
Jacques Mertens, L. Spilliaertstraat 83, 8400 Oostende.
Kristof Papin, Lattenknieversstraat 51, 8730 Sint-Joris.
Kurt Priem, p.a. Grootseminarie, Potterierei 72, 8000 Brugge.
Marc Ryckaert, Vier Uitersten 17, 8200 Brugge.
Paul Trio, Reigershof 6, 8580 Avelgem.
Michaël Serruys, Tiensestraat 35 bus 1, 3000 Leuven
Lori Van Biervliet, Sint-Annarei 11, 8000 Brugge.
Andries Van den Abeele, Stijn Streuvelsstraat 56, 8000 Brugge.
Maurice Vandermaesen, Diksmuidse Heerweg 68, 8200 Brugge.
Paul Vandewalle, Albatrosstraat 15, 8400 Oostende.
Johan Vannieuwenhuysse, Provinciale Archiefdienst,
p.a. Koning Leopold III-laan, 8200 Brugge.

ARTIKELS

K. Papin, <i>De Poperingse rijkepijnders te Brugge op het einde van de 15de eeuw</i>	3-12
M. Cloet, <i>Mathias Lambrecht, bisschop van Brugge (1596-1602) en de Antichrist</i>	13-40
T. Van Bortel, <i>Stadschirurgijns in het graafschap Vlaanderen in de 17de en 18de eeuw (Ieper en Gent)</i>	41-79
A. Van den Abeele, <i>Andries van den Bogaerde (1726-1799). Politiek, botanica en grootgrondbezit in Brugge en omgeving tijdens de 18de eeuw</i>	80-124
M. W. Serruys, <i>De Oostendse pakhuizen en de Generale Indische Compagnie</i>	125-162
V. Lambert, <i>De Brugse Metten: een andere lieu de mémoire van de Vlamingen</i>	185-198
J. Huyghebaert, <i>Bedenkingen bij een wijdverspreide hedendaagse visie op de Guldensporenslag</i>	199-225
J. de Sutter, <i>Een paardenharnaspendant van Gwijde van Namen</i>	226-233
L. Devliegheer, <i>Nogmaals de Kist van Oxford</i>	234-244
M. Vandermaesen, <i>De confiscatie van goederen op Brugse leliiaards tussen 1302 en 1305</i>	245-267
J. Mertens, <i>Wahrheit und Dichtung. Historiciteit en beeldvorming rond 1302</i>	268-279
A. Hemeryck, <i>Het Brugse pantheon: nationale en lokale helden samengebracht</i>	280-296

BOEKBESPREKINGEN

- S. van Aerschot en M. Heirman, *Vlaamse Begijnhoven: werelderfgoed* (G. Maréchal) 163
- H. Van der Velden, *The donor's image: Gerard Loyet and the Votive Portraits of Charles the Bold* (L. Devliegheer) 165
- W. Devoldere (red.), *Vriendenboek Valère Arickx* (P. Vandewalle) 167
- G. Tack, A. Ervinck en G. Van Bost, *De monnik-manager: abt De Loose en zijn abdij t'Ename* (M. Cloet) 168
- K. Mestdach, *Het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof op het elan van de Contrareformatie (1598-1795)* (K. Priem) 171
- G. Van den Bossche, *Enlightened Innovation and the Ancient Constitution: the Intellectual Justifications of Revolution in Brabant (1787-1790)* (K. Priem) 173
- P. Trio, D. Heirbout, D. Van den Auweele (reds.), *Omtrent 1302* (M. Vandermaesen) 297
- R. C. van Caenegem (red.), *1302. Feiten en mythen van de Guldensporenslag* (P. Trio) 302
- J. F. Verbruggen en R. Falter, *1302. Opstand in Vlaanderen* (M. Vandermaesen) 308
- L. Jongen en M. Pipers, "Ghi Fransoyse sijt hier onteert". *De Guldensporenslag. Lodewijk van Velthem* (L. Devliegheer) 309
- Ph. Despriet, *Kortrijk 1302. De koninklijke dwangburcht. Van het ontstaan als grafelijk centrum tot de sloping en verkeveling (1415-1429)* (L. Devliegheer) 311
- E. Vanhoutte (editie) en K. Wauters (inleiding), *Hendrik Conscience, De Leeuw van Vlaenderen of de Slag der Gulden Sporen* (K. Calis) 314

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge

Redactieadres : Doornhut 28, 8310 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks € 17,35, vanaf 2003 € 18. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20% op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR :

L. Devliegheer (voorzitter), L. Valcke (secretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), L. Monbaliu (penningmeester), L. Vandamme (redactiesecretaris), M. Cloet, I. De Jaegere, B. Janssens de Bisthoven, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuytens, K. Priem, P. Trio, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke, M. Vandermaesen, A. Vandewalle, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en J. Vannieuwenhuysse.